

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarih, Türkiye, Sosyalizm

Bir Mirasın Güncelliği

Metin Çulhaoğlu

1990
100
YIL
1990
100
YIL

Y

Yordam Kitap

Metin Çulhaoğlu

1947 yılında Balıkesir’de doğdu. 1970 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi-İstatistik Bölümü’nden mezun oldu. Üniversite öğrencisiyken 1968’de Türkiye İşçi Partisi’ne üye oldu. 1975’ten sonra ikinci Türkiye İşçi Partisi’nde görev aldı. 2014’te Halkın Türkiye Komünist Partisi’nin (HTKP) kuruluşunda yer aldı. Halen aynı partide Merkez Komite üyesidir ve internet haber portalı İleri Haber’de yazmaktadır.

Eserleri:

Sovyet Deneyinden Siyaset Dersleri (1989, Gelenek Yayınları)

Solda Yürüyüş Polemiği (1991, Gelenek Yayınları)

Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu (1997, Sarmal Yayınları; 2002 YGS; 2015, Yordam Kitap)

İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği (1998, Öteki Yayınevi)

Solda “Sivil Toplum” Söylemi: Gerçekler ve Yanılsamalar (2000, Can Soyer ile birlikte, Özgür Üniversite Yayınları)

Sivil Toplum: Devletin Büyümesi (2001, İlker Maga ve Kemal Okuyan ile birlikte, YGS)

Doğruda Durmanın Felsefesi: Seçme Yazılar 1970-2000 (2002, YGS)

Eserin Önceki Basımları:

Gelenek Yayınları, 1988

Doruk Yayınları, 1996

YGS Yayınları, 2002

Yazılama Yayınevi, 2012

Metin Çulhaoğlu

Yordam Kitap: 265 ♦ **Tarih, Türkiye, Sosyalizm** ♦ Metin Çulhaoğlu

ISBN 978-605-172-111-8 • *Düzeltilme:* Filiz Çomuk

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner

Birinci Basım: Mart 2016

© Metin Çulhaoğlu 2016, © Yordam Kitap, 2016

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • Faks: 0212 528 19 09

W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)

İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44

Başakşehir - İstanbul

Tel: 0212 5650122

TARİH, TÜRKİYE,
SOSYALİZM

Bir Mirasın Güncelliği

İÇİNDEKİLER

BEŞİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	9
DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ	11
ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ	13
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	15
BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	21

Bölüm 1

SİSTEM VE YÖNTEM ÜSTÜNE	27
I. Felsefe ve Aktivizm	27
II. “Düşünülmüş Somut”	43
III. Ekonomizm ve İradecilik	52

Bölüm 2

19. YÜZYILA BAKIŞ	59
I. Elde Ne Var?	59
II. Sistem ve Eşitsiz Gelişim	64
III. Belirleme ve Ekonomizm	73
IV. Devrim, Teori ve Politika	83
V. Sınıf Mücadelesi ve Sınıf Bilinci	97

Bölüm 3

YENİ BİR YÜZYILA DÖNERKEN	104
I. Ön Hatırlatmalar	104
II. Totoloji Hastalığı	109
III. Bir Kuruluş Öyküsü	121
IV. Sağa İten Dengeler	134

Bölüm 4

TÜRKİYE MODELİ 1908-1940	146
I. Kısa Bir Ön Bilgilenme	146
II. Türkiye’de İlk Birikim Dönemi	152
III. Yükseliş ve Düşüş	167

Bölüm 5

BİR SÜRECİN ANATOMİSİ	177
I. Genel Tanıtım	177
II. Batı Avrupa ve İnsan	181
III. Tarih ve İnsan	194
IV. Bizim İnsanımız	197
Dizin	204

BEŞİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Tarih, Türkiye, Sosyalizm adının bir uzantısı da var: “Bir Mirasın Güncelliği...”

“Mirasın”, yani Marksizmin güncelliği, kitabın ilk baskısının yapıldığı 1988 yılında hayli tartışmalıydı. İkinci baskının yapıldığı 1996 yılı ise ortam bakımından daha da olumsuzdu. “Miras”, güncelliğinin tartışılması bir yana artık daha açıktan reddediliyordu. Üçüncü ve dördüncü baskılarda (1996 ve 2002) saflar çok daha netleşmişti: Marksizmde ısrarlı olanlar bir tarafta, “güncellemeyi” de boş verip “artık işimize yaramaz” diyenler öbür tarafta...

Bu durumda, beşinci baskının tarihinin, içinde bulunduğumuz yılın, öncekilere göre biraz daha “olumlu” ve “umut verici” olduğu söylenebilir.

Ama gene de açık konuşalım: Bu olumluluk ve umut, Türkiye’de Marksizme belirli bir derinlik ve yoğunlukta ilgi duyan yepyeni bir kuşağın ortaya çıkmasından çok, yakın dönemlerde Marksizme alternatif olarak gösterilen sistemlerin ve yaklaşımların büyük bir hızla itibar yitirmesinden kaynaklanıyor.

Daha açığı şu: Marksizmin karşısına çıkarılan alternatiflerin hızla itibar yitirmesi, Marksizme yönelik ilginin aynı ölçüde artması ve yaygınlaşması anlamına gelmiyor.

Çok mu karamsar?

Biz böyle görmüyoruz. İşin aslına bakılırsa, özellikle Türkiye gibi ülkelerde Marksizm, görece dar bir çevre dışında orası burası didiklenecek, içine girip derinlere dalınacak bir meşgale olarak görülmemiştir. Ama şu hep olmuştur: Genel olarak sol siyaset, süreç içinde geldiği uğraklarda, özellikle kimi kritik dönemeçlerde Marksizme dönüp şöyle bir bakma, belki eski doğruları yeniden hatırlama ve tazeleme ihtiyacı duymuştur.

Hiç de “anormal” bir durum sayılmamalıdır ve aşağı yukarı böyle gideceği kabul edilmelidir.

Zaten Marksizmin gücü de, güncelliği de, kendisini sahiplenenleri bu düşünce sistemini ya da teoriyi kafalarına mih gibi çakıp yolu öyle yürümek zorunda bırakmasından değil, başka hiçbir sistemin açıklayamadığı durumlarda kendisine baktırmasından kaynaklanır.

“Eskimiş” olmasa da eski sayılabilecek bir çalışmanın yeni basımında emeği geçenlere, Yordam Kitap’a teşekkürlerle...

Metin Çulhaoğlu

Şubat 2016, Ankara

DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

2012 yılı başlarındayız.

Tarih, Türkiye, Sosyalizm’in önceki baskılarına baktığımızda sırasıyla 1987, 1996 ve 2002 yıllarını görüyoruz.

Bu durumda *Tarih, Türkiye, Sosyalizm* bu yeni basımıyla “dördüncü okunma dönemine” girmiş oluyor: 80’ler, 90’lar, 2000’ler ve şimdi de 2010’lar!

Türkiye’de sosyalist hareketin, özel durumlarına göre 10’ar yıllık kesitlerle incelenebilir olmakta hâlâ direktmesi gerçekten ilginç. 1960’lardan bu yana böyle gidiyor. Buradan başlatırsak, şu anda Türkiye sosyalist hareketi (ve kuşakları) altıncı dönemini yaşıyor. Kitabın ilk yayınlandığı tarihle başlarsak da dönemleri başat özellikleriyle şöyle özetlemek mümkün görünüyor:

1980’ler: toparlanma, silkinme çabaları, araniş, merak ve “teoriye” ilgi...

1990’lar: şaşkınlık, dağınıklık, savrulma; bunların yanı sıra neredeyse patolojik bir “yeni” merakı...

2000’ler: Türkiye’nin “ne olduğunu” bu kez AKP merceğinden keşfetme çabaları, azgınlaşan liberal tasallut...

2010’lar: ????

2010’ların karşısına bolca soru işareti konulmuş olması, önümüzdeki dönemin tamamen belirsizliklerle dolu olduğu anlamına gelmiyor elbette. Örneğin bu dönemde de genç

kuşaklar arasından sosyalizme yönelenlerin, Marksizmi tanımak, öğrenmek isteyenlerin çıkacağı kesindir. O zaman, bu kitabın dördüncü basımı açısından mesele ve soru şudur:

Önce “toparlanma”, “aranış” ve “merak”, sonra “dağınıklık” ve “savrulma”, ardından “liberal tasallutla baş etme” dönemlerinde en azından belirli bir kesim için yararlı olabilen *Tarih, Türkiye, Sosyalizm* bu yeni dönemde de böyle kalabilecek mi? Bence böyle kalabileceği kesindir.

Bu “kesinlik” beyanı kuşkusuz kitabın içeriğinin “mükemmel” sayılmasından kaynaklanmıyor. Objektif bir nedenden kaynaklanıyor: Ne dünyada ne Türkiye’de, tarihin hangi döneminde olursa olsun, okumaya ve öğrenmeye *Tarih, Türkiye, Sosyalizm* türü bir kitabı atlayarak örneğin *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu* içeriğinde bir çalışmayla başlayabilecek “yeni ve genç kuşak” olamaz...

İstisnaları elbette vardır; ama burada kişilerden değil kuşaklardan söz ediyoruz.

Sonuçta, 80’lerin sonu ve 90’ların başında doğmuş, sosyalizme meraklı genç kuşakların, kuşkusuz başka temel okumaların yanında *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*’e de bakmaları yararlı olacaktır. Bu arada, biraz daha derinleşmek isteyenlerin *Binyıl Eşiğinde*’ye, ideoloji konusunda daha somut açılım arayanların da *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*’ne bakmalarında herhangi bir “sakınca” göremiyorum.

Metin Çulhaoğlu

Mart 2012, Ankara

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Bilenlerin kısaltarak *Tarih, Türkiye...* şeklinde atıfta bulundukları bu kitabın benim için özel bir yeri vardır. Bunun tek nedeni, yayınlanan ilk kitabım olması değil. Görebildiğim kadarıyla, bu kitabın, “Türkiye’nin ve sosyalizmin sorunlarını” daha bütünlüklü bir çerçevede ele almaya çalışan genç sosyalistlere hitap eden bir yanı var. Sonuçta, ilk notları yirmi, ilk yayınlanışı ise on dört yıl önceye giden bu kitabın sosyalizmin genç kuşakları tarafından okunup “beğenilmesi” beni umutlandırıyor ve elbette gururlandırıyor.

Kitap, kimi yönleriyle “eskimiş” olabilir. Ancak, genel yaklaşımının ve Türkiye’ye ilişkin çerçevesinin, geçerliliğini ana hatlarıyla bugün de koruduğunu düşünüyorum. Esasen, kitabın üçüncü baskısını ciddi bir çekince duymadan istememin nedeni de bu.

“Eskimiş” olan yanlara gelince. Bunların başında, herhalde, kitabın sonlarında yer alan ve solcu-sosyalist bireyin yaşamla ilişkisini kimi romanlar ve edebiyat ürünleri bağlamında vermeye çalışan bölüm geliyor. Kafka, Balzac, Aysel Özakın, Yusuf Atılgan vb. Düşününce, “bu işin” o zamanlar çok daha kolay olduğu kavranıyor. Açık konuşmak gerekirse,

siyasi insan-yaşam ilişkisini, günümüzün revaçta olan edebiyat ürünleri bağlamında kurabileceğimi hiç sanmıyorum.

Bunu da başkalarından bekliyorum.

Son olarak, üçüncü basımı üstlenen YGS'ye ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Metin Çulhaoğlu

Temmuz 2002, Ankara

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Dostlarım, baskısı tükenmiş olan *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*’in yeni baskısı için öneride bulunduklarında, doğrusu oldukça tereddüt ettim. Tereddütlerimin ve ardından verdiğim kararın gerekçelerini az sonra açıklamaya çalışacağım.

Tarih, Türkiye, Sosyalizm’in bir bakıma ilginç denebilecek bir öyküsü vardır. Kitabın birinci baskısının “Önsöz”ü 1987 tarihini taşıyor. Basımı ise 1988 yılında yapıldı. “Önsöz”de belirtilmiyor; ama asıl yazılış tarihi 1980-81 yıllarıdır. Yani, 1987 yılında yapılan ufak tefek düzeltme, ek ve güncelleştirmeler dışında, kitabın sözü, bundan 16 yıl öncesinin sözüdür. Bir yazarın, belirli bir dönemde oluşmuş ve üstelik genel bir alana yayılan düşüncelerini, önce 8, ardından 16 yıl sonra yeniden ortaya sürmesi garip karşılanabilir. Tereddütümün başlıca nedeni buydu. Ama, buraya şimdilik girmeden, kitabın öyküsüyle devam edelim.

1986 yılı Mayıs ayında, Çanakkale Cezaevi’nden tahliye oluşumdan bir gün sonra, genç arkadaşlarım Kemal Okuyan ve Süleyman Baba bana daktilo ile yazılmış bir metin gösterdiler. Sayfa kenarlarına el yazısıyla Fransızca notlar düşülmüştü. “Bien!” gibi şeyler yazıldığını anımsıyorum. Tape edilmiş Türkçe metne şöyle bir göz attım. “Fena şeyler söy-

lenmiyor, kim yazmış bunu,” diye sordum. Kemal Okuyan’la Süleyman Baba, biraz endişe biraz da şaşkınlıkla birbirlerine baktılar. Meğer; gösterdikleri, 6 yıl önce benim yazdıklarım-mış! Doğrusu, biraz utanmıştım. Ama, işi daktiloyla yazılmış siyasal metinlere yabancılaşmaya ve kenarlardaki Fransızca notlara bağlayıp kendimce teselli buldum. Arkadaşlarımın önerileri üzerine bu çalışma, 2 yıl sonra *Tarih, Türkiye, Sosyalizm: Bir Mirasın Güncelliği* adıyla basıldı.

İlk basımda da tereddütlerim vardı. Çünkü, söylenenler çok “eskimiş” olabilirdi. Böyle olmadığına önce ikna edildim, sonra da bizzat kendim ikna oldum. 1985-90 dönemi, gençlik kesimindeki sol aranırlar açısından, görece canlı bir dönemdi. Kuram boşlanmıyor, “Marksizm” sözünün edilme-si “Marksizm muhafızlığı” sayılarak lanetlenmiyor, ideolojik tartışmalardan pek çekinilmiyordu. Kimi yönleriyle eskimiş de olsa, böyle bir çalışmanın böyle bir ortamda yararlı olabileceğini düşündük.

1990-95 dönemi ise, bence oldukça kötü geçti. “Kötü” sözcüğünü, 85-90 arası canlılığı ölçütü olarak kullanıyorum. Söylemek istediğim, yalnızca, gençliğin sosyalizmden, sosyalistlerin ise kuramsal tartışmalardan uzak durmalarıyla ilgili değil. 85-90 arasında, sosyalist topluluk, az çok ortak bir tartışma matrisine sahipti. Sıralar ve sütunlarda genel olarak anlaşılıyor; ama matrisin içine yerleştirilecek değerlerde büyük ayrılıklar yaşıyordu. *Tarih, Türkiye, Sosyalizm* de, büyük ölçüde, ortak matris üzerine oturan bir çalışmaydı. Öyle ki, siyasal düşünce olarak hiçbir ortaklık taşımadığım Mehmet Gündüz (Gün Zileli) bile, o zamanlar haftalık olarak yayımlanan *2000’e Doğru* dergisinde çalışmaya belli bir prim verebiliyordu. Gündüz’e göre, kitap, okuru kabul edilebilir bir zemine (matris ortaklığı) belli bir inandırıcılıkla

çektikten sonra ona bir tür kazık atıyor ve sonunda “bekçi köpekleri ve tel örgülerle çevrili” reel sosyalizm kampına tı-kılıyordu...

Dediğim gibi, 90-95 dönemi kötü geçti. Ortak matris parçalandı. Yepyeni bir matrisin, üstelik sıfırdan başlanarak oluşturulması savları ortaya atıldı. Bu kötü dönemin ortalarında, 1993 yılında, SİP’li çok genç birinin (Sema-nur Özel) bana söylediklerini anımsıyorum. *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*’in, yani 16 yıl öncesinin ürünü olan bir çalışmanın, bugün yeniden basılabileceğine ikna olmamda bu genç sosyalistin söylediklerinin de payı var.

Söylenen, aşağı yukarı şöyleydi: “Sizin kuşak, bir bakıma, bizim yeni kuşağa haksızlık oluşturacak ölçüde çok şanslı bir kuşak. Çünkü, sizin kuşak bilimsel sosyalizmin kuramsal ve ideolojik edinimi (Arapça *temellük*, İngilizce *appropriation*) ile belirli bir pratiği bir arada yaşadı. Bizim kuşak ise bundan büyük ölçüde yoksun kaldı ve ortaya ciddi bir iletişim sorunu çıktı...”

Genç SİP’linin söyledikleri büyük ölçüde doğrudur. Buna bir tür “kuşak şansı” da denebilir. Çünkü, Marksist kuramın ve deney birikiminin geriye doğru –retrospektif biçimde– edinimi son derece güç ve karmaşık bir süreçtir. Genç insanın, yaşadığı anın karmaşıklığını ve zaman zaman aldatıcı da olabilen görüngülerini aşan, düzenleyici, yerleştirici ve ilişkilendirici bir genel matris kurması kolay değildir. Sosyalizmin genç kuşaklarına bu alanda hiç yardımcı olmamak da, en hafif tabirle insafsızlıktır.

Dolayısıyla, bu kitabın, içine yerleştirilen değerlerden görece bağımsız olarak, bugün de geçerli bir matris oluşturduğunu düşünüyorum. Dikkat edilirse, kitaptaki bölümler şöyle bir sıra izlemektedir: Felsefi ve kuramsal temelleriyle

genel olarak Marksizm; Marksizmle birlikte tarihe genel bakış; tarihe genel bakışın getirdiği kuram-pratik ya da kuram-deneyim muhasebeleri; genel gelişim çizgisi doğrultusunda Türkiye ve nihayet Türkiye insanı... İşte, bu başlıkların, aynen bir sıra ile olmasa bile oluşturdukları bütünlükle, bugün için de geçerli ve kullanılabilir bir çerçeve sunduğunu düşünüyorum. Kendi adıma, böyle bir çerçevenin (Mehmet Gündüz'ün 8 yıl önce yaptığı gibi) kabullenilmesini önemli ve olumlu bir adım sayarım. Çerçevenin içine yerleştirilenlerdeki farklılıklar, hatta bu konudaki şiddetli itirazlar, benim için o kadar önem taşıyor. Hep şöyle düşünmüşümdür: Derine inmeden önce yüzey alanının tanımlanması, dipsiz derinliklerin içinden yüzeye ve alana çıkma çabalarına göre her zaman daha az riskli ve sonuç getirici olmuştur.

Kuşkusuz, bir başka gerekçem daha var. Ekonomide, örneğin ulaşım altyapısı, örneğin sağlık ve sanitasyon altyapısı büsbütün eskiyebilir. Eskiyen altyapının büsbütün devre dışı bırakılması ve yepyeni altyapılara yönelmesi de gerekebilir. Ama siyasette böyle değildir. 19. yüzyılın büyük öğretilerinin oluşturduğu altyapının bütünüyle elden çıkarılabileceğini ve bunların yerine yepyeni altyapılar inşa edilebileceğini düşünenler fazla hayalcidir. Evet, değişen çok şey vardır. Ama ne değişmiş olursa olsun, bugün, örneğin anarşizm adına Proudhon'un ve Bakunin'in; radikal sağ adına Nietzsche'nin ve Schopenhauer'ın; liberalizm adına Bentham'ın ve Mill'in; ve sosyalizm adına da Marx'ın elden çıkarılması mümkün değildir.

Dünyamız, daha uzun bir süre, temelleri 19. yüzyılda atılan büyük öğretilerin manyetik gücünün etkisinde yol alacaktır. Kuşkusuz, değişen dünyayla birlikte çok zengin eklemlemeler, sentezler vb. oluşacaktır. Ama bütün bu ek-

lemlemeler ve sentezlerin temelinde, gene eski altyapı yer alacaktır.

Eğer böyleyse, bizim de kendi altyapımızı bilmemiz, öğrenmemiz gerekiyor. Eğer bu iş için ne genelden özele inemeyen skolastik bir eğitim, ne de genellemelere gidemeyen dar pratikçilik yeterli olabiliyorsa, o zaman kaynaştırıcı bir matrise ihtiyacımız var demektir. İçindeki birçok şey eskimiş, aşınmış ve yıpranmış da olsa, *Tarih, Türkiye ve Sosyalizm*'in özellikle Türkiye solunun bugünkü koşullarında, böyle bir matris oluşumuna katkıda bulunacağına inanıyorum.

Kitabın birinci baskısının önsözünde, teori yerine “ku-ram” demekte zorlandığımı söylemiştim. Artık zorlanmıyorum.

Metin Çulhaoğlu

Mayıs 1996, Ankara

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Kimi yazarlar “önsöz”lerine büyük önem verir. Sonraki sayfalarda boğulup gitmesinden, belki de okuyucu tarafından yeterince kavranılamamasından korkulan mesaj, en yalın biçimiyle bu “önsöz”lerde sunulmaya çalışılır. “Önsöz” bu yanı ile gerçekte, eklenebilecek son sözlerin dile getirildiği bir kürsü olur.

İletmeye çalışacaklarımın, ilerideki sayfalarda boğulup dibe oturmasından doğrusu korkulu değilim. Ama gene de önsöze önem veriyorum. Her müşteri, yemek yediği lokantanın mutfağını merak edebilir. Özenli ve düzenli mi, temiz, sağlık kurallarına uygun mu diye. İşte önsözler de, kimi durumlarda, mutfağı genel denetime açma işlevi görürler. Ben de, kendi hesabıma, kendi mutfağımın hesabını okuyucuya dürüstlikle verebileceğim yer olarak görüyorum önsözü.

Tarihçi Carr’ın, bana oldukça yerinde ve öğretici gelen bir yaklaşımı var. Carr’a göre, okuma, araştırma ve bilgi toplama süreci bir “girdi” ise yazı da bir “çıkıtı” olarak değerlendirilebilir. Ama bu iki süreci eş zamanlı değil de “çıkıtı”nın ancak çok uzun süren bir “girdi” aşamasını izleyebildiği iki ayrı süreç olarak görmek yanlıştır. Devam ediyor Carr: “Yazma, okumaya kılavuzluk eder, onu yönetir, verimli kılar; yazdık-

ça neyi aradığımı daha iyi bilir, bulduğumun anlamını ve konuyla ilişkisini daha iyi kavrarım.”

Carr'ın bu yaklaşımını, katıldığım için aktarıyorum. Bu noktada “mutfak”taki düşüncüyü ya da hedefi de çok açık biçimde dile getiriyorum: Türkiye’de sol düşünce, artık bir olgunlaşma süreci yaşamalıdır. Önceki deneyim ve birikimlerin, bir olgunlaşma süreci açısından yeterli sayılıp sayılmayacağını hiç tartışmayacağım. Çünkü, olgunlaşma sürecini, asgari bir birikimin varlığını kabul edersek, yaşanması için öznel çabalara da gerek duyuran bir vazgeçilmezlik olarak değerlendiriyorum. Başka deyişle, “girdi” ya da “veri” titizliği, “çıktı” hedefini sürekli erteleyen bir tutkuya dönüştüren ürkeklikler aşılmalıdır diyorum. Türkiye’de sol düşüncenin yaşaması gereken olgunlaşma sürecini de, bir yanıyla, “çıktı”ların varlığına ve tartışılmasına bağlıyorum, söylediklerimin gerekçesini kısaca özetleyebilirim: Türkiye’de demokrat görevlerin ve demokrat kesimlerin varlığı, sosyalist düşüncenin gelişip olgunlaşması sürecinin karşısında, sürekli “geri çağırıcı” işlev görüyor. Olgunlaşmamış düşünce, demokrat görevlerin ve kesimlerin varlığı ile bunların getirdiği pratik görevler yüzünden, sürekli olarak kendi geçmişine, çok gerilerde bırakması gereken demokrat aşamaya dönüyor. Ve orada kalıyor. Yaklaşık 10 yıl önce, *Yürüyüş* dergisinde dile getirmeye çalıştım: 1961-71 dönemi, Türkiye’de, demokratların sosyalistleşmesi dönemi oldu. Buradan 1980’ye uzanan dönem ise, bu kez “sosyalistlerin demokratlaşması” süreci olarak tanımlandı. Geri dönüş, bugün de sürüyor. Türkiye’de sosyalizm, yaklaşık 15 yıldır, sosyalistlerin demokratlaştığı bir süreç yaşıyor.

Bunu, aşılması gereken eşik olarak görüyorum. Bu eşikin aşılması için ise, bir tek dinamik tanımlayabiliyorum: Sosya-

list düşüncenin ve kadroların, var olan nesnelliklerin de ötesinde, bir olgunlaşma sürecini mutlaka yaşamaları... Kısacası Türkiye solu, demokrat geçmişine geri dönme yollarını tıkayacak bir birikimi yakalamalı, böyle bir olgunluğa ulaşmalıdır. Nihayet son halka: Bu süreçte, eldeki teorik mirasın tüm boyutlarıyla değerlendirilmesi, bir bakıma bu mirasın temel direklerinin sağlam bir yapı için yeniden bir araya getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Yukarıdaki çerçeve içerisinde, bu çalışma, bir bakıma “durum saptaması” işlevi görebilir. Bundan sonra nereye? En çok nerelerde boşluk var? “Çıktı” değerlendirmeye sunulduktan sonra hangi noktalar yetersiz bulundu? Bu tür soruların yanıtının hep birlikte, tartışılarak verilebileceğine inanıyorum.

Okunduğunda görülecek: Burada ne sadece tarih aktarıyor, ne de olgu naklediyorum. Hele, bilinmedik belgeler açıkladığım hiç yok. Burada, tarihten, olgulardan ve kimi belgelerden hareketle belli çözümlemeler yapmaya çalışıyorum. Az önce değindiğim gibi, bir yapının sağlam biçimde kurulabilmesi için, geçmişten gelen hangi malzemelerin vazgeçilmez nitelik taşıdığını ortaya çıkarmaya çalışıyorum. İşte böyle bir “çıktı”nın, Türkiye’de sol düşünce açısından daha farklı bir önem taşıdığına inanıyorum. Çünkü Türkiye solu bütüncü yaklaşımdan, çözümlemeden, sentez arayışlarından büyük ölçüde uzak kalmış, kendini daha çok kronolojiye, çeviriye ve nakilcilğe hapsetmiştir.

Oysa kanımca Türkiye’de sol düşüncenin bunları aşabileceği bir asgari birikim vardır. Hem nesnel, hem de öznel olarak. Yaşayanlar, hem kendileri birikmiş, hem de yaşayanlarda bir şeyler “biriktirmiş”tir. Önemli olan, bunları şimdilik, gizlendikleri sığınaklardan çıkartmak, açık açık tartışır

konuma getirmektir. Kendi adıma bunu yapmaya çalışıyorum. Başkalarından da umuyorum, bekliyorum.

Hep birlikte yapalım. Ama gene de belirli bir ihtiyatla. Çok yükselmeden, çok uçmadan. Evet, bir olgunlaşma süreci yaşamalıyız; ama bir anlamda hepimiz tutsağız. Geçmişteki birikimsizliklerin, teoriyi geç tanımanın getirdiği toylukların, hep kesintili gelişen bir sürecin yarattığı umutsuzlukların getirdiği esareti hissediyoruz. Mitolojiye göre mimar Daidalos ve oğlu İkarus da esaret altında idi. Sonra, kendi yaratıcılıkları ile esaretten kurtuldular. Usanmadan, bal mumu ile yapışık kanatlar yaptılar, bunlarla uçup özgürlüklerine kavuştular. Ama iş burada bitmedi, İkarus fazla uçtu, çok yükseldi. Güneşe yaklaştıkça, bal mumu kanatlar eridi; İkarus uçamadı artık, düştü öldü...

Sol düşüncede, esaret kadar fazla uçmak da tehlikelidir. Bir büyük teorik mirasa ve onu izleyen pratiğe değinen, sıradan olmamasına özenilen bir çalışma, bir uçtaki esaret ile, öteki uçtaki “fazla uçma” arasındaki dengeyi iyi kurmalıdır. Çalışmanın bu alandaki başarısına, elbette okuyanlar karar verecek. Ama şimdiden açıkça söylüyorum: Ne esarete kalmayı yeğleyenleri, yani “Ortodoks el kitapları bize yeter” diyenleri, ne de çok uçmaya meraklı olanları, yani salt Batılı ve yeni sol ağızlardan çıktığı için her cümleyi “derin” bulup “katkı” sayanları gözetiyor bu çalışma; iki kesimin dışındakileri, gerçek almaşığı arayanları gözetiyoruz. En çok böyleslerine karşı sorumluluk duyuyor. Nihayet, en çok da onların eleştiri ve değerlendirmelerini bekliyor.

Sırası geldi, söylemeliyim: Bu çalışmada, en genel deyimle “klasikler” dışında, görüşleri ve katkıları halen tartışmalı kimi sosyalistlere de göndermeler yer alıyor. Althusser, Lukács, Troçki birkaç örnek. Türkiye solunun, teorik bir

çalışmada alıntı yapılan insan sayısı kadar “ist” yaratabilen hamlığı aştığını sanıyorum. Bundan, herhangi bir ürküntü duymuyorum. Asıl vurgulamak istediğim şu: Sosyalist düşüncede, siyasal olarak en çok aşılmış ve pratik dışı kalmış olanlar, teorik çalışmalarda en rahat yaklaşıp yararlanılabilenlerdir, öyle olmalıdır. Örnek veriyorum: Katıksız Troçkizm, siyasal olarak aşılmış, geride kalmış, bitmiştir. Ama bu, 1917’yi daha iyi anlama yolunda, Troçki’den çok daha nesnel ölçüler içinde yararlanılabilmesi olanağını doğurur. Bu, tarihin ilginç bir ironisidir ve başka pek çok yerde de karşımıza çıkar. Bizde, Rauf Orbay, Fethi Okyar, Çerkes Ethem, Rıza Nur ve benzerleri, siyasal olarak çoktan aşıldıkları için, ulusal kurtuluş hareketine onların da “nokta-i nazarlarını” dikkate alarak daha nesnel ve bilimsel bir çerçeveden yaklaşma olanağı doğmuştur. Galiplerin yazdığı tarih, kuşkusuz bir veridir. Mağluplar ise galiplerin galibiyet nedenlerini açıklayan vazgeçilmez öğelerdir...

Sıra, kimi teknik ve özel açıklamalara geliyor. Elbette, önce dil konusu. Bu alanda iddialı olmadığımı açıkça söylemeliyim. Benim kuşağımın sol düşünceye merak sardığında okuduğu kitapların pek çoğu Şerif Hulusi, Adil Onural, K. Sahir Sel çevirileri idi. Daha sonra dil gelişti. Pek çok kavramın Türkçe karşılıkları bulundu. Tümünü tam anlamıyla sindirdiğimi söyleyemem. Örneğin teori yerine “kuram” demekte hep zorlanıyorum. Doğrusu, olağan sohbetlerde bir kez olsun ağızlarından “kuram” sözcüğü çıkmayanların yazıya oturduklarında, hep kuram demelerini de pek anlayamıyorum. Bu tür nedenlerle, dil konusunda kendimi zorlamamaya çalıştım.

Çalışmanın kimi bölümlerinde yabancı dil (İngilizce) kaynaklardan yapılan aktarmalar yer alıyor. Bunların çeviri-

rileri, tümüyle bana ait. Dolayısıyla, varsa çeviri hatalarının sorumluluğu da. Kimi yerlerde kullanım yeri, biçimi ve içeriği teorik netlik açısından büyük önem taşıyan sözcüklerin özgün metinlerdeki karşılıklarını da parantez içinde verdim.

“Olgunlaşma” süreci dedim. Her olgunlaşma, aynı zamanda bir hesaplaşmadır. Hesaplaşma süreçleri, hep ıstıraplı olur. Ama bizler ıstırap karşısında bezginliğe düşeceğimize, yaşadığımızı hiç olmazsa bir ünlü eski sağcımız kadar “diyalektik” yaklaşmasını bilebiliriz: “İstırapın ilacı, ıstıraptır; ikisinin hasılı zarbı ise: Sevinç”...

Metin Çulhaoğlu

Eylül 1987, Ankara

SİSTEM VE YÖNTEM ÜSTÜNE

I. Felsefe ve Aktivizm

Başlarken, çok kısa bir gezinti öneriyorum. Gezinti, net bir soru ile başlayacak: “İyi yazı” nedir? Teorik geleneksizlik, Türkiye toprağında böyle bir soruya çoğunlukla didaktizmden yana yanıtlar veririr. Sol düşünce sahipleri dâhil, Türkiye’nin ortalama aydını için “iyi yazı” öğretici, akılda iyi kalan ve istendiği an kullanılabilen yazıdır. Özetle, didaktik olandır. Türkiye’de özgün ve yaratıcı düşünce sürecinin belini kıran, didaktizmdir.

Didaktik olanın karşıtı, çözümleyici olandır. Çözümleyici olan, öğrettiklerinden çok çağrıştıran, düşünce mekanizmasının başka dişlilerini harekete geçirendir. Didaktizmin oturma dönemlerindeki işlevlerini yadsımıyorum. Yalnızca, yaratma ve üretme dönemlerine didaktizmin damgasını çok az vurması gerektiğine işaret ediyorum.

Çalışmanın bu ilk bölümünde Marksist sistemin ortaya çıkışı ve yöntemine ilişkin, önemli görülen noktalara değinilecek. Oldukça güç bir uğraş olduğunu peşinen söylemek gerek. Bu güçlüğün üstesinden gelmek, kanımca, Marksist yöntemi sergileyen “öğretici” cümleleri peş peşe nakletmek-

ten çok, okuru zengin çağrışımlara yöneltmekle mümkün. Kısacası didaktizme imkân tanımamak gerekiyor. Güçlükleri yineliyorum: Türkiye gerek özgün bir teorik-felsefe geleneğinin bulunmayışı, gerekse uygulanan eğitim sistemi sonucunda, kategorizme ve didaktizme giden tüm kapıların açık olduğu bir ülkedir. Hiç abartmıyorum: lisede, “Anlat oğlum, Kosova Savaşı’nı,” türü sorulara alışan insanımız, sol hareketteki olgunluğunu kolayca “anlat bakalım sapmaları” biçimindeki sınavlara bağlama eğilimindedir. Bu güçlükleri bile bile başlıyorum.

Marksist sistemin özünü ve yöntemini konu alan bir çalışma, kanımca, her şeyden önce şu soru ile başlamalı: Neden Almanya? Aynı soru, daha açık biçimde şöyle sorulabilir: İnsanlığın gelişimine yüz elli yıldır damgasını vuran bir düşünce, neden bir başka ülkede değil de Almanya’da filizlendi? Kuşkusuz Marksizmin gelişmesini coğrafya olarak Almanya’ya hapsetmek mümkün değil. Marx ve Engels, sistemlerini olgunlaştırırken Almanya’dan çok Avrupa’nın başka ülkelerinde bulundular. Ama gene de köken, çıkış kaynağı ya da sıçrama noktası Almanya’dır, Alman toprağıdır. Neden?

1800’lerin başı, sınıfsal dinamiklerin kitlesel boyutlarda uç verdiği Avrupa’da özellikle Almanya’nın kendi geriliğini ya da durağanlığını yaşadığı dönemdir. İlginç bir kaderi var Almanya’nın. 15. ve 16. yüzyıllar alındığında Almanya’nın bu yüzyıllarda da sınıfsal dinamiklerden uzak olduğunu söylemek mümkün değil. En azından köylü ayaklanmalarının, onların hem kaynağı hem de sonucu olan ütopyaların kol gezdiği, bu anlamda hiç de geri sayılamayacak bir ülkedir. Peşinden, köylü ayaklanmalarının acımasızca bastırılışları geldi. Ayaklanmalardan ders alan düzenin, insanların başına

demir yumrukla dikilmesi, aykırı her tür düşüncenin peşinen dışlanması demekti bu. Ülke, 19. yüzyıla böyle girdi.

Bu kadarı, kabaca göz önüne alınsa yeterli. Asıl gerekli olan, aynı dönemde Alman aydınlarının özgün konumuna dikkatle eğilmek. Fransa, 1789'da koskoca bir ihtilali, ondan dört yıl sonra da burjuva devriminin doruğu demek olan Jakoben diktatörlüğü yaşadı. Sonra da restorasyon dönemini. Tüm bu çarpıcı gelişmelerin, aydın kesimde önemli yansımalar yaratması doğaldır. Üstelik yalnızca Fransız aydınında değil; tüm kıta aydınlarında. Ne var ki, sözü edilen yansımalar, farklı ülkelerde farklı biçimler aldı, farklı nitelikler kazandı. Bu noktada eklemek gerek: Teorik bir bütünsellik açısından bakıldığında dönemin Avrupa'sı, tek başına ne Fransa, ne İngiltere, ne de Almanya'dır. Avrupa, bir anlamda bunların tümünün, daha çok da Fransa ile Almanya'nın toplamıdır. Bu, "soyut" Avrupadır. Rolland'ın başyapıtı sayılması gereken *Jean Christophe*'da vurgulandığı gibi: Fransız'ın pratik yaratıcılığının teorik değerini hep başkaları vermiştir. Rolland, bunu bir "gelenek" olarak vurguluyor. Eğer böyle bir gelenekten söz edilecekse, şu da söylenebilir: Fransız'ın ihtilal ve sınıf mücadeleleri alanındaki zengin pratik deneyiminin teorik çerçevesinin kurulması, Alman'a düştü. Bu anlamda Avrupada 19. yüzyıl teori ve pratiğinin bütünlüğü, bir tekil ülke değil, bir toplamdır.

Fransız'ın zengin deneyimlerinden, pratik birikiminden söz edildi. Oysa, gene 19. yüzyıla dönülürken, Alman aydınının ulaştığı felsefi birikim düzeyini, daha açığı; soyut ve bütüncü yaklaşım geleneğini bir başka ülke aydınında bulmak çok güç. Burada, bir soru daha çıkıyor ortaya: Felsefi gelenek, birikimini neden özellikle geri toprakta, geri Almanya'da sağladı?

Bu sorunun doyurucu yanıtını Althusser’de bulmak mümkündür sanıyorum. Özetle, Fransız İhtilali’nin geniş boyutluluğu ve çarpıcılığı, aynı zamanda bu ülkede teorik birikimi “eriten” etmendir. Şöyle anlatıyor Althusser: Fransız burjuva devriminin görelî olarak “tam”lığı, daha önemlisi devrim sayesinde aydına politika kapılarının ardına kadar açılması, bu ülkeye özgü teorik bir geleneğin biçimlenmemesinde başlıca unsurdur.¹ Gerekçeler de o kadar dolambaçlı değil: Kıta Avrupa’sının öteki ülkelerinde burjuvazi, devrimi alıp kendi gücüyle götürmesi gerekirken, daha çok kiliseyle ve soylulukla, yani gerçekte yıkması gereken kurumlarla saf tutuyor ve aydına tepeden bakıyor. Köken olarak kilise ve soyluluktan gelip kendilerini yeni düzene uydurabilen seçkinler, burjuvazinin politik-düşünsel kadrolarını oluşturdular. Türkiye’de moda olabileceğini düşünerek, bir de başka bir terminolojiyle ekliyorum: Fransa’nın dışındaki ülkelerin çoğunda burjuvazi, geleneksel aydını, kendi “organik” aydınının yerine kullanmış oldu...

Althusser, şöyle sürdürüyor: Devrimin ve siyasal pratiğin dışında tutulan aydın, burjuvaziden daha çok koptu. Kendi burjuvazisinin rağbet etmez görüldüğü aydın yeteneklerini hizmetine sunacağı başka toplumsal güçler aramaya başladı. Proletarya, bu güçlerden biri olabilir miydi?

Alman aydınının bu “dışlanmış” konumu, gene aynı konumun verdiği hınç ve değiştirme tutkusunu, belki daha da önceden, ama en belirginini Hegel’den başlayarak, Alman düşüncesinde bireyin ve mikro sorunların değil, global ya da makro sorunların bütüncü bir yaklaşımla ele alınmasını doğurmuştur. Özetle, yeterli bir teorik gelenek üzerine otu-

1 Louis Althusser, *For Marx*, Penguin, 1969, s. 24-25.

ran ürkek ve yetersiz burjuva devrimi, aydın kesimdeki gelişkinliğin temel nedenidir. Eklenebilir: Alman edebiyatında, söz gelimi Goethe'ye özgü ve bireyi odak alan romantik trajik anlayış, Alman felsefesi ve toplumsal düşüncesinde, gene aynı çizgide bu kez insanlığı ya da evreni odak alan bir biçime bürünmüştür. Burjuva devriminin en yetkin soyutlamacıları, Almanlar oldu: Müzikte Beethoven, toplum biliminde Marx.

Evet genç Marx, Almanya'nın özellikle belirli alanlarda göze batan geriliği karşısında hınç döken aydınların arasındaydı. Genç Marx için Almanya'nın o dönemki (1840'ların başı) durumu, yalnızca bir "anakroni"dir. Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*, bütünü ile gelişkin Avrupa karşısında Almanya'nın oluşturduğu anakroninin saptanışı niteliğindedir. 1843 sonu ile 1844 başları arasında ortaya çıkan bu çalışmada, "Almanya'nın bugününe karşı mücadele"den söz edilmektedir. Başka bir deyişle, Almanya'nın günceline karşı mücadele. Ancak öylesine geridir ki Almanya, onun "bugününe" karşı verilen mücadele, ileri uluslar açısından "düne karşı" bir mücadele olabilecektir.²

Burada, karşımıza önemli bir nokta çıkıyor: Marx'ın hınçla bakıp bu ölçüde geri bulduğu Almanya'nın geleceği de mi karanlıktır? Kesinlikle değil. Marx için, tam tersi: Geçmiş ve o günü geri olduğu için ve özellikle bu nedenle, Almanya'nın geleceği aydınlıktır. Marx'ın, kimi açılardan Avrupa'nın en geri ülkeleri arasına soktuğu Almanya, işte bu geriliği nedeniyle hızla ileriye atılacak, hatta sonuçta Avrupa'nın ve insanlığın kurtarıcısı olacaktır. Genç Marx, "Alman'ın kurtuluşu, tüm insanlığın kurtuluşu olacaktır" düşüncesinde idi.³

2 Karl Marx-Friedrich Engels, *Collected Works*, Progress, 1997, Cilt 3, s. 178.

3 Marx-Engels, a.g.e., s. 187.

Bu düşüncenin yalnızca Marx'a ait olduğu, onunla sınırlı kaldığı sanılmamalı. Alman'ın kurtuluşunu insanlığın kurtuluşu saymak, 19. yüzyıl başlarında pek çok Alman aydınının genel yargısıdır. Dahası, şu sözler Marx'tan önce yaşamış bir düşünüre, Fichte'ye ait: "Alman halkı ancak, akıl ve hakikat devrinin kuruluşuna çalışarak kalkınabilir ve kendisiyle birlikte uygarlığı da kurtarabilir."⁴

Kuşkusuz, her anlamda "idealizm". Ama gene kuşkusuz, oldukça evrenselci bir kapsam taşıyor, daha doğrusu oraya ulaşıyor. Gerçekte, Alman'ın kurtuluşunu insanlığın kurtuluşu ile bir sayma düşüncesinin önemli kaynaklarından biri de Hegel'dir.

Alman aydınının içinde bulunduğu ortam, toplumsal koşulları ve toplumun öteki kesimleri ile ilişkileri tümünden bir yana itilirse, sonuçta "bir düşünce sisteminden bir başkasının çıkması" gibi metafizik kokan bir alana girmek kaçınılmazdır. Başka deyişle, Hegelci sistem kendi başına hayli gelişkin olduğu için, kendisinden bir başka gelişkin sistem, yani Marx'ın sistemi çıkmıştır diyen bir metafizik alan. Bu söylenende, kuşkusuz belli bir gerçek payı var. Ama salt bu kadar değil. Oldukça önemli ipuçları taşıyan bu metafizik alanı gerçekliğe dönüştürmek için, Hegel'in etkisi altındaki Alman aydınının somut sınıfsal durumuna da göz atmak gerekiyor.

Az önce, bu doğrultuda bir girişimde bulunuldu: Alman burjuva devriminin, orta sınıf aydını değil, kilise ve aristokrasiyi yeğlediğini, bunun da aydında belirgin bir araniş yarattığını söyledim.

4 Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, IV ve V. Kitaplar, Çev.: G. Üstün, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1968, s. 399.

Ekleme gerekiyor: Almanya’da burjuvazinin orta sınıf aydınından uzaklığı, onları giderek orta sınıfın *deklase* kesimi konumuna getirdi. “Lümpen proletarya” sözcük olarak “proletarya döküntüsü” anlamına geliyor. Bu kesimin hangi anlamda radikalleşebileceği de biliniyor. Almanya’da orta sınıfın deklase aydınları ise, radikal birikimlerini kurdukları sistemlerin bütüncülüğünde realize ettiler.

Söylenenlerin kendi ülkemizin geçmişine çok uzak düşmediği kanısındayım. Burjuva toplumlarında politikadan uzaklaştırılma ve itibarsızlık, aydın kesimi, düzenin göze alamayacağı ölçüde tehlikeli bir radikalizme sokabiliyor. Kanımca Türkiye’nin düzeni, özellikle 1930’larla birlikte, bunu çok net biçimde gördü. Bir yanda demokrat birikimin kendi doğal dinamizmi içinde daha radikal biçimlere bürünebilme olasılığı, öte yanda da aydın kesimi bu tür hareketlenmelerden uzak tutma gereksinimi, düzenin Türkiye aydınına özel bir yaklaşım sergilemesini sağladı. Türkiye’nin aydınları, Çankaya’nın ve Meclis’in müdavimleri yapıldı. Belli bir dönem, onlara Türkiye’nin özgün ve hatta öncü bir rol oynadığı evrensel sistemler geliştirme görevi verildi. 1950-60 arası Demokrat Parti döneminde ise bu alanda oldukça toy davranıldı. Gençler “serseri”, bilim adamları “kara cübbeliler”, subaylar da “Battal Gazi ordusu neferleri” olarak tanımlanınca, DP kendi kuyusunu kazmış oldu. Birikim ve radikal aranışlar, en çarpıcı ürünlerini 1961-71 döneminde verdi.

Yeniden konuya dönüyorum. Sırada, gene önemli bir nokta yer alıyor: Hegelcilikten, Marksçılığa geçiş sorunu ya da Marksist sistemin ilk biçimlenişi. Sonucu baştan yazıyorum: Marksizm, gelişkinliğini, demokrat ütopyaların uzantısı olmayıp, gelişkin bir idealist-felsefi sistemin aşılması olusuna borçludur. Daha açığı: Marksizmin bilinen kaynakları

arasında Alman felsefesi, itici güç olarak, Fransız sosyalizminden çok daha önemli bir rol oynamıştır.

Hegel'in sisteminin idealist özü biliniyor. Gene de bir noktaya özellikle dikkat etmek gerekiyor: Hegel'in sisteminin idealist yanı, kesinlikle aynı sistemin ilköllüğü ya da az gelişmişliği anlamına gelmiyor. Tersine, kapsayıcılığı göz önüne alınırsa, Hegel'in sisteminin oldukça gelişkin olduğu görülür. Sanıyorum buradan şu sonuç çıkarılabilir: İdealizmin en gelişkini, bilimsel olana ulaşmada değerli bir evreyi oluşturuyor. Marx'ın düşüncesini bir süreç içinde yetkinliğine ulaştıran, Hegelci sistemin çürüklüğü değil, aşırı gelişkinliğidir. Başka türlü söylersek Hegel, sistemini doyurucu bulmayıp aşmaya çalışanlara, en azından kendisi kadar bütüncü ve gelişkin bir sistem kurma *yükümlülüğünü* bırakmıştır miras olarak. Daha sonra, Plehanov'un çok açık biçimde gördüğü noktalardan biriydi bu. Plehanov, Hegel'in sistemini "eklektizmin izini bile taşımayan" bir gelişkinlik olarak nitelendirdikten sonra ekliyor: "Hegel'in idealist felsefesinin kendisi, idealizmin tutarsızlığının en iyi, en karşı konulmaz kanıtını içerir."⁵

Bir parantez daha açabilirim sanıyorum. Türkiye'de, sosyalist düşüncenin özgün biçimde yeniden üretimini engelleyen faktörlerden biri teorik geleneksizlikse, öteki de Kemalist düşüncenin zamanında gidebileceği yere kadar götürülüp bir sistem halinde net formülasyonlara kavuşturulmamış olmasıdır. Buna çalışanlar olmuştur, ancak böylelerine verilen izin de kısa olmuştur. *Gelenek*'te kısaca değinmiştim: "Özellikle aydın kesime yönelik bir ideolojik şekillenme, gelişkinliği ve kapsamlılığı ölçüsünde, radikal

5 Georgi Plehanov, *Selected Philosophical Works*, Progress, Cilt 1, s. 414.

kopmaların da zeminini oluşturur. “İdeoloji” olduğu sürece bunun en gelişkini ve kapsamlısı başka yerlere sıçranacak en iyi trampendir.”

Hegel’in sistemine ve bu sistemin içerdiği “hareket” kavramına dönelim. Çok basit olarak özetlemekte sakınca yok: Başlangıçta kendisi olan bir Mutlak İde. Sonra tarihsel süreç içerisinde bu İde’nin giderek kendine yabancılaşması. Yabancılaşmış İde’nin bu kez bir “kendine dönüş” süreci yaşaması. Bu gerçekleştiğinde, yani ide yabancılaşmasını aşıp yeniden “kendisi” olduğunda, bu yeni durumun başlangıçtakine göre daha yüksek ve gelişkin bir aşamayı ifade etmesi...

Ortalama bir çağrışım yeteneği bile akla Marx’ın toplumların gelişimine ilişkin şemasını getirebilir. Sınıfsız toplum var en başta. Sonra sınıfların ortaya çıkması, toplumun ayrışması. Sonunda, başlangıçtaki sınıfsız topluma, ama elbette çok daha üst bir düzeyde ulaşılması... Ayrıca, Hegel’in Mutlak İde’nin kendine dönüşünün Alman toprağında gerçekleşeceği düşüncesi ile Fichte’de ve genç Marx’ta görülen “Alman’ın kurtuluşu insanlığın kurtuluşudur,” inancı...

Kesinlikle yanlış anlaşılmamalı: Burada Marx’ın “ap-like” Hegelcilik yaptığını ileri sürmüyorum; yalnızca bir *esin* ögesinden söz ediyorum. Kanımca Marx’ın Hegel’den devralıp kendi gelişimi için yararlandığı önemli öğelerden biri, genç Hegelcilerin tümüne damga vuran *bağlanma* kavramıdır. Sözünü ettiğim bağlanma, “felsefenin gerçekleşmesi” ya da “felsefenin amacına ulaşması” söylemlerinde dile gelen bir hedef, bir “nihayet”tir. Şöyle de ifade edilebilir: Hegel’in en anlamlı mirası, tarihî bir *yönü*, bir *hedefi* bulunduğu yolundaki ısrarıdır. Üstündeki tartışmalar ne olursa olsun, “yön” ve “hedef” kavramları, doğal olarak bir “mantık” ya da “motor” arayışını gündeme getirir ve ka-

nımca da öyle olmuştur. Marx'ın 1844 tarihli sözleri, "Tıpkı felsefenin maddi silahlarını proletaryada bulması gibi, proletarya da *entelektüel* silahlarını felsefede bulur", Marx'ın artık belirgin bir kanala girmekte oluşunun en önemli göstergesi sayılmalıdır.

Son olarak vurgulanması gereken, Hegel'in sisteminin, felsefenin öteden beri uğraşıp durduğu birey'den çok, bir totalite'yi öne çıkartmasıdır. Hepsini bir arada değerlendirdiğimizde Marx'ın çıkış ya da sıçrama noktası da belirginleşmeye başlıyor: Felsefenin hedefi ve bu hedefin toplumu tümüyle kucaklaması...

Oysa salt bu çerçevede, yani bir felsefe olarak kaldığı sürece, sistemdeki hedef gözetme yanının anlamını yitireceği açıktır. Felsefe, bireyin dışında yani genele ve toplama ilişkin ipuçları verebilir. Ancak, yalnızca felsefe olarak kaldığı sürece, yani ortadaki ipuçları başka alanlardaki bulgularla pekiştirilmediği sürece, dönülüp dolaşılıp gelinecek yer, gene birey olacaktır. Marx'ın 1844'teki konumu da, budur. *Elyazmaları*'nda hücre, emeğin yabancılaşmasıdır. Bir fenomen olarak özel mülkiyet de, emeğin yabancılaşmasının *sonucu* olarak gösterilir."⁶ Ortada kuşkusuz bir dinamizm var, ancak bu dinamizmin hem çıkış noktasını hem de temelini gene birey oluşturuyor. Marx, 1844'te buradadır. Kimileri ise, 1987'de de buradadır.

Çünkü Marx, henüz artı değer kavramından yoksundur. Yani Marx, hiç kuşkusuz kapitalist toplumu gözlemekte, ama henüz gözlediği toplumun "hücre"sine ulaşamamaktadır. Bu bir yana, henüz "sınıf" ve "sınıf mücadelesi" kavramları da gelişkin değildir. Böyle olunca insan ve insanın

6 Marx-Engels, a.g.e., Cilt 3, s. 279.

kurtuluşu, ele alınan sorunun hem başı hem sonu, hem aracı hem de amacıdır. Birey ile toplum arasındaki bağlar henüz sınıf ve sınıf mücadelesi gibi kavramların sağlayacağı güce sahip değildir.

Bu noktada tahmin etmek kolay olsa gerek. Artık gündeme şu ünlü “kopuş” sorunu geliyor. Marx’ın yaşamı boyunca 1844 yılının Marx’ı olarak kalmadığı biliniyor. *Kapital*’in Marx’ı, 1844 *Elyazmaları*’nın Marx’ı ile aynı değildir. Bu konuda ciddi bir tartışma olabileceğini sanmıyorum.

Gene de üzerine tartışılan bir sorun duruyor ortada; Marx’ın kendi gelişimi düzenli bir *süreklilik* olarak mı değerlendirilmeli, yoksa daha “bilimsel” sayıldığı dönemi, öncesine göre bir *mutlak kopuş* ürünü olarak mı görmeli?

Yanıt, ilk bakışta oldukça basit görünüyor. Yalnızca Marx’ın düşüncesinin gelişimi gibi özel bir alanda değil, genel olarak gerçeğin algılanmasına ilişkin her konuda geçerli olan bir devam-inkâr diyalektiğinden söz etmek mümkün. Devam ile inkâr kavramları arasında, ne denli zıt görünseler de, bir bağ bulunur. Gerçekliğin daha üst düzeyde algılanması, bir önceki düzeyi reddetse bile, son çözümlemede onun yarattığı ortamın ürünüdür. Özel olarak Marx’ın düşüncesinin gelişimi konusuna dönersek, 1844 Marx’ı ile sonraki Marx arasında hem sürekliliği (devam) hem de sıçramaları (inkâr) içeren ve bunların bütünlüğünde temsil olunan bir bağ vardır.

Akla yakın görünen bu yaklaşıma itirazların yöneltildiği biliniyor. Althusser’in ünlü “epistemolojik kopuş” kavramı açısından bakıldığında, bilgi sürecinin gelişimi diyalektik süreklilikle değil, *mutlak* ve *kesin* koşullarla gerçekleşir. Gerçeğe ulaşmanın yolu, başlangıçta bilim dışı ve epistemolojik engellerle dolu bir çerçevenin varlığını öngörür. Sonra, öyle

bir dönem gelir ki, bu çerçeve tümüyle reddedilir ve ondan bütünüyle kopulur. Bilgi sürecine, bu anlamda bir *kesiklilik* damga vurur.

Sıçramaları dışlayan bir mutlak süreklilik ya da Althusser'in Bachelard'dan aldığı kavramla "epistemolojik kopuş"... İkisi de uçlarda görünüyor. Marx'ın düşüncesi-nin gelişimi söz konusu olduğunda, bu gelişmeyi, sanki bir mürekkep lekesinin çevreye yayılması gibi görmek ilk ucu oluşturuyor. Daha açığı bu, Marx'ın düşüncesinin nitel sıçramalar yapmaksızın geliştiğini savunmak oluyor. Anlamalı görünmüyor. Ancak, nitel sıçramaların "kopuş" ya da "kesiklilik" biçiminde abartılması da anlamalı görünmüyor. Her ikisi de tarihselliğin ele alınışındaki tutarsızlıklara dayanıyor. Bunu açmaya çalışacağım.

İlk yaklaşım, yani Marx'ın düşüncesinin gelişiminde nitel sıçramaları görmeyen yaklaşım, özünde tarihselliğin vulgar yorumuna dayanır. Tarihsel gelişimle onun düşünsel süreç-lerindeki yansımalarını bire bir ilişki içinde alan, dahası tarihsel gelişiminin belirli anlarındaki nesnellikleri düşünce sürecine vurulu prangalar olarak gören bir anlayış. Bu anlayışta Marx, tarihsel gelişimin verdiği kadarını, sistemindeki boş gözlere yerleştiren bir otel resepsiyonistini andırıyor. Böyle bir yaklaşımı ciddiye almak mümkün görünmüyor.

"Kopuş" olayını abartan ikinci yaklaşım ise, tam tersine, tarihselliğin özde bütünü reddine yaslanıyor. Althusser'in özellikle *Reading Capital*'de (*Kapital'i Okumak*) geliştirdiği anti-tarihselci yorum, bilgi sürecini tarihsel boyutun bütünü dışına yerleştiriyor. Başka deyişle, Althusser, bilgiyi tarihselliğin prangalarından azat ediyor. Ulaşılmaya çalışılan gerçeklik (ya da *real object*) tarih dışı bir kategori olduğundan, ona ulaşılmasını engelleyen etmen ancak "epis-

temolojik” olabilir. Bu engel yıkıldığında gerçekleşen ise bir “kopuş”tur.⁷

Ortalamacılık genel olarak makbul bir yaklaşım olmamakla birlikte, bu alanda geçerliliğini koruyor. Özetle, kaba tarihselcilığın ve anti-tarihselcilığın yarattığı uçlar dışında, gerçekçi yol şöyle ifade edilebiliyor: “Diyalektik materyalizmin aldığı konum, diyalektik süreklilik ya da diyalektik kesikliliğin geçerli sayılmasıdır. Birincisinde (diyalektik süreklilik –M.Ç.) ‘diyalektik’ sıfatı, sürekliliğin nitel sıçramalar yolu ile gerçekleştiğini gösterir. İkincisi (diyalektik kesiklilik) söz konusu olduğunda aynı sıfatın gösterdiği şudur: Gelişimde meydana gelen kesiklilikler ve niteliksel sıçramalar, sürekliliği mutlak anlamda sona erdirip tümüyle ortadan kaldırmaz.”⁸

Sanırım bu yorum çok daha doyurucu. Özellikle teorik geleniğin kökleşmediği toplumlarda, “kopuş” kavramının alabildiğine bir sorumsuzluk ya da keyfilikle kullanılması mümkün.

Söz gelimi Lenin’in ünlü *Nisan Tezleri* ile kendi geçmiş birikiminden bir “kopuş” gerçekleştirdiği neden ileri sürülmesin? *Nisan Tezleri*’nin, Lenin’in 19 yıllık birikiminde bir nitel sıçramayı ifade ettiği söylenebilir. Buna itiraz etmek mümkün görünmüyor. Ancak *Nisan Tezleri*’ndeki yargıların ipuçlarının, nisandan önceki Lenin’de hiç görülmediğini söylemek büyük bir zorlamadır. Lenin, *Tezler* ile politik bir sıçramayı gerçekleştirmiş, ancak bunu elindeki malzeme birikimini yadsıyarak değil, ona yeni bir biçim vererek yapmıştır.

Aynı biçimde, “mutlak kopuş” yaklaşımının çekiciliğine kapılıldığında, örneğin gene Lenin’in *Ne Yapmalı*’sını ve bu-

7 Louis Althusser, *Reading Capital* (E. Balibarla birlikte), N. I. Books, 1975, s. 41.

8 Zdzisław Cackowski, “Continuity and Discontinuity of Human Cognition”, *Dialectic and Humanism*, No 2, 1979, Cilt 6, s. 125-126.

radaki örgüt-bilinç yaklaşımını bu kez Marx'tan tam bir kopuş olarak değerlendirmek de mümkündür. Bunu yapanların olduğu biliniyor. Oysa belirgin kimi farklılıklara karşın, Marx'ın sisteminin gelişimi ile *Ne Yapmalı?*'daki yaklaşım arasında nesnel bağlar kurmak mümkündür. Tarihsellik yadsınmadığı sürece, bu bağları kurabilmek için zorlamalara gerek yoktur.

Özetle, Marx'ın düşüncesinin gelişimini, “mutlak kopuş” değil, niteliksel sıçramaları da içeren “diyalektik süreklilik” ya da aynı anlama gelmek üzere “diyalektik kesiklik” modeli ışığında incelemek gereklidir sanıyorum.

“Kopuş” kavramını, ama elbette “mutlak kopuş” kavramını bir yana bırakırsak, diyalektik kopuş süreci çok daha rahat izlenebilir. Mutlaka tarih vermek gerekirse, Marx'ın düşüncesinin evriminde böyle bir kopuş için 1844 sonrasının sözü edilebilir. Daha somutu 1845-46 demek gerekiyor. Öyle sanıyorum ki önce *Kutsal Aile* ile *Feuerbach Üstüne Tezler*'i, sonra da *Alman İdeolojisi*'ni bu kopuş sürecinin en yoğunlaşmış ürünleri olarak değerlendirmek mümkün.

Marx, *Kutsal Aile*'de, 17. yüzyıl metafiziğinden başlayarak Avrupa'da felsefenin gelişim şemasını çiziyor. 18. yüzyılın ve 19. yüzyıl başının Alman felsefesi, hem 17. yüzyıl metafiziğinin hem de 18. yüzyıl Fransız maddeciliğinin, değişim arayan ve isteyen Alman aydınının elinde yeniden yoğrulmasıdır. Alman aydınında giderek tutku konumuna gelen değişim isteği dikkate alınırsa, Fransız maddeciliğine özgü edilgen algılayıcılığın doyurucu olmadığı hemen görülür. Fransız maddeciliği edilgen bulunuyor. 17. yüzyıl metafiziği ise büyük ihtilallerin ve büyük sanayinin Avrupa'sında artık açıklayıcı olmaktan çok uzaktadır. Bu durumda, yeni bir sentez gerekli oluyor. Öyle bir sentez ki, özellikle duyulan gereksinimlere yanıt versin, yaşama aktif müdahaleyi de

içersin. *Kutsal Aile*, bu gelişmeyi özetlerken, şu önemli sonuca da ulaşıyor: “Eğer insanı biçimlendiren ortam ise, bu ortam insanı kılınmalıdır.”⁹

Bu noktada Marx’ın felsefeye aktif eylem ögesi kattığı açıkça görülüyor. Kuşkusuz, aktifleşen, eyleme geçen insanın somut olarak ne yapması gerektiği henüz açığa kavuşmuş değildir. Gene de çok önemlidir atılan adım. Daha sonra gelecek olan Feuerbach tezlerinden en önemlisinin kaynağı da, kanımca, *Kutsal Aile*’deki bu sonuçtur.

Marx’ın gelişimi aynı zamanda Feuerbach’tan kopuş demek. Marx, Feuerbach’la hesaplaşırken, gerçekte materyalizm ile idealizm arasındaki bir hesaplaşmayı somutluyordu. Evet, Hegel’in idealizmi gelişkin ve kapsayıcı idi; ama “nereye” sorusuna verdiği yanıt yeterince doyurucu değildi. Buna karşılık Feuerbach idealizmden uzak bir konumda idi; ancak onun maddeciliği de insanın pratik faaliyetini büsbütün anlamsızlaştıran edilgen bir öz taşıyordu.

Marx’ın Feuerbach’la hesaplaşmasında odak nokta, gene soyut insan kavramı idi. Bu geçici noktada Marx, Hegel’in idealizmini aştığı için insan toplumlarının nereye yöneleceğinden çok “insanın gelişimini neyin sağlayacağı” sorunu üstünde duruyor. Oysa Marx, Feuerbach’tan da bu kez diyalektiği ile ayrılmaktadır. Feuerbach’ta insan ancak dış dünyadan etkilenecek şekilde gelişen edilgen bir varlık iken, Marx artık insanın gelişimini dış dünyayı etkileyebilmesine bağlamaktadır. Ve nihayet ünlü formüle ulaşır: “Filozoflar bugüne değin dünyayı yorumlamakla yetindiler, oysa mesele, onu değiştirmektir.” Bu formül, düşünce tarihinde felsefe ile siyaset arasındaki bağın oluşturulmasında en güçlü hal-ka işlevini görmüştür.

9 Marx-Engels, a.g.e., Cilt 4, s. 131.

Pek çok kişi için Marx'ın bu tezi, Marksist düşüncenin gelişip olgunlaşmasında önemli bir işlev görmüş, ama işi de orada "bitmiş"tir. Böyleleri için artık bakılması gereken, bir gelişim sürecinin iç dinamikleri, bu dinamikleri harekete geçiren bulgular değil, sonuç olarak tamamlanmış olan yapının bütünüdür yalnızca. İşte buna katılmak mümkün görünmüyor. Başkalarından çok, hatta en çok, belli bir ülkede sosyalist siyaset pratiği içinde olanlar için, düşünce sürecinin gelişimindeki özgür dinamiklerin, kimi durumlarda da parçaların çok büyük anlamları vardır. Güncel anlamlardan, bağlantılardan söz ediyorum. Söz gelimi Marksist sisteme ne denli gelişkin ve tamamlanmış bir yapı olarak bakılırsa bakılsın, bu sistemin oluşum sürecinin bir *versiyonu* farklı bir ülkede ve farklı bir zamansallıkta mutlaka yaşanmak zorundadır. Bu, ne tarihselliğin yadsınması ne de Marksizmin yeniden keşfedilmesidir. Bu, Marksist sistemi canlı ve güncel tutan, yaşayan öz"dür. Feuerbach üstüne "11. Tez", her ülkenin Marksistlerine, öğrenmek için bile edim gerektiğini pratikte öğretecektir. Ezbere de bilinse, aynı "problematik" pratikte mutlaka yaşanacaktır. Marksizmin canlılığı, gerçekte, pratik her çözümün gene de Marx'ın çerçevesi içinde kalması ile kanıtlanmaktadır.

Gelinen noktayı açık biçimde özetlemekte yarar var: Marx, Feuerbach'la hesaplaşmak üzere Hegel'den ayrılıyor. Denebilir ki toplumun, insanlığın geleceği ve yönelimleri sorununu bir yana geçici olarak bırakıp Feuerbach maddeciliğine iniyor ve onunla hesaplaşıyor. Sonuç şu: Edilgenlik değil, aktif müdahale.

Peki, neye ve nasıl müdahale? Bundan sonra Marx'ın Hegel'e yeniden dönmesi gerekiyor. Kuşkusuz bir benimseme "dönüşü" değil bu. Feuerbach'tan ayrılırken oluşan

“aktif insan”ın, bu aktiviteyi ne doğrultuda ve ne için realize etmesi gerektiği sorusunu yanıtlamak için yapılan bir dönüş. Hepsini özetleyecek olursak, şu sonuç çıkıyor: *Feuerbach maddeciliğindeki insanı aktif kılmak ile Hegel idealizmindeki hedefi bilimsel kılmanın toplamı, Marksizmin özüdür.*

Marx, birinci sorunu çözen (“11. Tez”, insanı aktif kılma sorununun felsefe çözümüdür) bir düşünür olarak, sonraki çalışmalarını ikinci sorunu çözmeye, yani Hegel’in sistemindeki metafizik hedefin karşısına bilimsel bir hedef çıkartmaya adanmıştır.

II. “Düşünülmüş Somut”

Daha önsözde, yaratıcı düşüncenin belini kıran etmenin didaktizm olduğundan söz ettim. Bunun genel bir geçerliliğe sahip olduğuna inanıyorum. Marksist düşünce söz konusu olduğunda, didaktizmin çok daha büyük zararlarından, siyasal pratiğin bu düşüncenin ayrılmaz bir parçası olduğu göz önüne alınarak rahatlıkla söz edilebilir. Pek çok ülkede Marksist düşünceyi “öğreten” basitleştirilmiş el kitapları yayımlanıyor. Bir ilk yaklaşım olarak bu tür çalışmaların belli yararlar sağlayacağı söylenebilir. Oysa bu tür kitaplardan öğrenilenler, çoğu kez, özgün yapıtlara başvuru zahmetini ortadan kaldıran bir kolaylık olarak değerlendirilip böyle kulanılıyorlar. Sözü edilen didaktik çalışmaların pek çoğunda, güncel politik kaygıların aşırı belirleyici ve biçimlendirici rol oynaması, gene bir tehlikeyi içermektedir.

Kuşkusuz, Marksizmin de “ders kitapları” oluyor. Yalçın Küçük, genel olarak ders kitaplarına ilişkin önemli bir değerlendirme yapıyor. Kulak vermekte yarar var: “Ders kitaplarının bilimin gelişmesine verdiği zararlardan biri, kendi disip-

linini dinamik olarak ele alamamasından ileri geliyor. Bu ise, daha önce sözü edilen en son durumu tek bilim saymakla başlıyor. Ancak bununla bitmiyor. Ders kitapları sürekli olarak genel hal üzerine kuruluyor. Dolayısıyla, konunun canlılığı gereği tarihsel bir yaklaşımın kaçınılmaz olduğu disiplin ve alanlarda bile, gelişme içindeki ayrılık noktalarından daha çok ortak noktaları vurgulamak âdet haline geliyor. Ancak ders kitapları ve dikkatsiz bir öğrenci kitlesi için inandırıcı olabilecek bağlamlar ile her ayırık düşüncenin bir genel düşüncenin özel hali olduğu anlatılıyor veya kanıtlanıyor.”¹⁰

Küçük’ün genel değerlendirmesini, Marksizm söz konusu olduğunda özellikle geçerli buluyorum. Marksist düşüncenin özünün kavranabilmesinin tek yolu, bir nihai biçimi önsel olarak benimsemek değil, kendi tarihselliği ve “ayırık” uzantıları ile birlikte tüm bir gelişimi ele almaktır. Bu yapılmadığında, Marx’ın çözümleme yöntemini ampirizme ya da basit tümevarımcılığa indirgeyen “son hal” çalışmaları bile piyasaya sunulabiliyor. Marksist düşüncenin bilimselliğini kanıtlamada tek yol olarak Marksist yöntemde “somut”un rolünü olduğundan çok vurgulamak, belki kolay ama yanlış bir yaklaşımdır. Bu kolaycı yaklaşım, hep değindiğim gibi teorik geleneği bulunmayan toplumlarda ayrı bir çekicilik kazanabiliyor. Sonuçta, Marksist yöntemde çıkış noktasının “somutluk” oluşu, bu somutluğa bile başlangıç olarak belli bir soyutlama düzeyinde yaklaşıldığı gerçeğini gizleyen bir perde halini alıyor.

Öyle sanıyorum ki bu tür yaklaşımlarda, Marx’ın belli ülkelerdeki somut politik gelişmeleri değerlendirirken izlediği kimi yolların, gerçek ve tek yöntem sayılması da rol oynuyor.

10 Yalçın Küçük, *Seçme Teknik Çalışmalar*, AİTİA Yayını, Ankara, 1981, s. 75.

Örneğin, Marx'ın bir kavram olarak *Bonapartizme* ulaşırken izlediği yolun yalın ve açık olduğu söylenebilir. Marx, burada belli bir somutluğu, sınıfsal ilişkileri ve politik gelişmeleri veri olarak almış, bunları soyutlamış ve sonuçta Bonapartizm kavramına ulaşmıştır. Bonapartizm, bir yanı ile somut bir iktidar biçimidir. Ve hep bu yanı görülür. Oysa kavramın asıl teorik içeriği, burjuva devrimlerinin düşüşüne ilişkindir. Bonapartizm kavramının tarihsel içeriğini ve evrenselliğini görenlerin ise, böyle bir soyutluğa bile en somuttan, bir pratik iktidar biçiminden ulaşılabilirdiği gerçeğinden hareketle, aynı yöntemi tekleştirmeleri mümkündür.

Oysa Marx'ın kalıcı ve evrensel kategorileri çözümlerken kullandığı yöntem oldukça farklıdır. Oldukça özgün bir yöntem olduğu da söylenebilir. “Düşünülmüş somut” kavramının, bu yöntemin özünü sergilemede kilit noktayı oluşturduğuna inanıyorum.

Marx, *Kapital*'deki çok sayıda örneği şimdilik bir yana bırakırsak, kendi yöntemi üstünde en açık biçimde *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*'nın “Önsöz”ünde durdu. “Düşünülmüş somut” kavramının burada dile getirildiği görülüyor. Kavramı şöyle açmak mümkün: Bilimsel çözümlemede, başlangıç noktası olarak alınan somuttur. Ne var ki bu somut, kendi başına, katıksız ve çelişkisiz bir mutlak oluşturmaz. Her somutluk, kendi iç çelişkilerinden ve başka olgularla ilişkisinden kaynaklanan bir bütünselliğe sahiptir. Bir dinamiğin temsilcilerindendir. Eğer ele alınan her olgu, kendi başına çelişkisiz ve kendi dışıyla ilişkisiz bir mutlak oluştursaydı, bilimsel yöntem bunların basit aritmetik toplamından ibaret kalırdı.

Oysa, ancak iç çelişkileri ve dış ilişkileri ile birlikte var olabilen, varlık biçimi bu olan olgunun, ilk algılama biçimi

ile çözümlenebilmesi mümkün değildir. Öz ile görüntü arasındaki ayrıklık, sözünü ettiğim iç çelişki-dış ilişki bütünlüğü yüzünden daha da artar. Bu durumda verili olguya, tek başına o olgunun kendi dar “somutluğu” çerçevesinde yaklaşılabilme olanağı yoktur. Başlangıçta sınırları belirlenmiş gibi görünen bir olguya bile, belli bir *bütünlük* gözetilerek yaklaşılması gerekir. Bu da, söz konusu olgunun kendi çelişkilerini ve bütünlük içindeki yerini tanımlayan geçici bir modelin, yani bir soyutlamanın ilk ağızda inşa edilmesini gerekli kılar. İşte bu, düşünülmüş somut’tur.

Devam edebiliriz: Verili bir olguya yaklaşıırken, bütünlük ilişkileri varsayan ön model gerekiyor. Bu, tekrar geri dönmek üzere, otopsi masasına yatırılan özel olgudan bir süre ayrılmak, onun sınırlarını geçici bir süre yok saymak demektir. Düşünülmüş somut, sahneye bu noktada giriyor. Düşünülmüş somut, ele alınan olgunun gerçek özünü yansıtmayan, görüntüsel yönler de içerebilir. Ama daha sonra olgunun “kendisine” yeniden dönülürken, bunlar belirli seleksiyonlara uğrarlar ve “öze ilişkin” ya da “organik” olmadıklarını kanıtlayarak terk edilirler. Amerikalı Marksist iktisatçı Sweezy, bu süreci şöyle anlatıyor: “Marx, çağdaş teorisyenlerin ardıl kestirimler (*successive approximations*) adını verdikleri yöntemi benimseyip uyguluyordu. Bu yöntem, teorinin, ele alınan olgunun giderek daha geniş bir kesimini hesaba katıp açıklayabilmesine olanak verecek biçimde, önceden yapılan basitleştirici varsayımların araştırma sürecinin birbirini izleyen aşamalarında ortadan kaldırıldığı, daha soyuttan daha somuta adım adım ilerleyen bir nitelik taşır.”¹¹

11 Paul Sweezy, *Theory of Capitalist Development*, MR Press, 5. Baskı, s. 11.

Kapital, aynı zamanda çözümleme yönteminin sergilen-
diği alandır Marx için. Buradan, küçük bir örnek: Sermaye
dolaşımında doğar, ama dolaşımdan doğmaz.¹² Basit gözlem-
ciliğin ya da yalın tümevarımcılığın böyle bir sonuca ulaş-
abilmesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir yaklaşım nere-
de dolaşım varsa orada sermayenin de olduğu gerçeğinden
hareketle, sermayenin *kaynağının* dolaşım olduğu sonucuna
varabilir. Oysa bu doğru değildir. Sermaye, ancak dolaşımla
birlikte var olabileceği halde, dolaşım nedeniyle var olmaz.

Öyle sanıyorum ki bu noktada Althusser'e bir kez daha
değinmek gerekli oluyor.

Althusser'in 1960'ların ortasında geliştirdiği ve pek çok
yönüyle Marksist çözümleme yöntemini odak alan tezler,
daha sonra gene aynı düşünür tarafından "teorisizm" biçi-
minde eleştirildi. Althusser, kendi öz eleştirisini böyle yaptı.
Kapital'i Okumak, Althusser'in Marksist çözümleme yöne-
mine yaklaşımı ile az önce özetlemeye çalıştığım süreç ara-
sındaki farklılıkların görülebileceği bir çalışma niteliğini
taşıyor. Althusser, Marksist yöntemin ampirizmden, basit
tümevarımcılıktan büsbütün farklı olduğunu biliyor. Bunu
vurgulamasına herhangi bir itiraz yöneltmek mümkün değil.
Düşünür, reel nesne (*real object*) olarak tanımladığı somut
gerçekliğe, ancak, bir ön soyutlama olan bilgi nesnesi (*object
of knowledge*) aracılığıyla ulaşılabilceğini söylüyor. Buna
da itiraz edilmemeli. Dahası, Althusser'in bilgi nesnesi ile
Marx'ın düşünülmüş somutu arasında önemli benzerlikler de
bulunuyor. Ancak bundan sonra devreye gene Althusser'in
anti-tarihselciliği giriyor. Ve Althusser nesnel gerçekliği, ta-
rih dışı, ezeli ve ebedî bir kategori olarak tanımlıyor. Bir baş-

12 Karl Marx, *Kapital*, Çev.: M. Selik, Odak Yayınları, Ankara, 1974, Cilt 1, Birinci
Kitap, s. 254.

ka deyişle, Althusser'in modelinde nesnel gerçeklik, kendi tarihselliğine sahip değil. Bundan da önemlisi, Althusser bilgi nesneleri ile reel nesne arasındaki yakınlaşmayı sağlamanın, daha açığı, bilme sürecinin gerçeğe doğru ilerlemesinin temel motoru olarak *toplumsal* pratiği de reddediyor.¹³ Böylece bilmek, pratikten kopuk, salt epistemolojik bir sürece indirgeniyor. Teorisizm, tam tamına buradadır.

Kanımca, Althusser'in sorunu anti-tarihselciliği ile başlıyor. En başta bu var. Anti-tarihselci konum, mantığı gereği, eşitsiz gelişim yasasının netleştirilebilmesi için tarihsel gelişim verilerinin belli bir birikim düzeyine ulaşması gereğini de yadsır. Bu durumda, üstelik bir "epistemolojik kopuş" da yaşandığına göre, Marx'ın ezeli ve ebedi bir kategori olarak eşitsiz gelişim olgusundan yabancı kalışı düşünülemez. Althusser'in tüm çabası, tarihselciliğin yadsınması ve farklı tarihselliklerin bir aradalığı tezinden hareketle Marx'a bu yasanın "sokulması"na yöneliktir.

Yeniden ana konuya dönüyorum. Ulaşılan noktalardan biri şu oluyor: İnsanın gözleyebildiği olgular arasında pek çok bağ vardır. Ancak, bunların tümü de *zorunlu* ve *içsel* değildir. Yasallık, olgular arasındaki zorunlu ve içsel bağları ifade eder.¹⁴ Olgular arasında gözlenen sayısız bağ biçimi oluşturursa, bunlar arasında ancak zorunlu ve içsel nitelik taşıyanlar özü ifade eder. Bunların ortaya çıkarılması bilimin görevidir.

Marx'tan yıllar sonra Lenin bir devrim için gerekli nesnel koşullar üstünde durdu. Herkes tarafından yeterince bilinmekle birlikte yeniden anımsamakta yarar var. Üsttekilerin

13 Althusser, a.g.e., s. 56 ve sonrası.

14 M. Rosenthal: *Kapital'de Diyalektiğin Sorunları*, Çev: Y. Erşan, Yücel Yayınları, İstanbul, 1977, s. 37.

eskisi gibi yönetememesi, alttakilerin eskisi gibi yönetilmek istememeleri ve nihayet tüm ülkeyi saran derin bir bunalımın varlığı. Özetle böyle. Lenin'den sonra pek çok kişi bu saptamalardan yasa türetmeye kalkıştı. Oysa devrimin koşulları ile devrim olgusunun bizzat kendisi arasında gerçek bir yasa ilişkisi bulunduğunu söylemek mümkün değil. Çünkü devrimin kendisi ile koşulları arasındaki bağlar, zorunluluk taşısalar bile içsellik ve karşılıklılık taşımazlar. Böyle olsa idi devrimci koşulların olgunlaşması, yasa gereği mutlaka bir devrimle sonuçlanırdı. Oysa devrim koşullarından fiilen bir devrimin çıkabilmesi, ancak öznenin devreye girmesi ile mümkündür. Hem de ancak belli bir öznenin. Bir devrimin koşulları ile o devrimi gerçekleştirecek öznel güç arasında da yasa ilişkilerinin bulunduğunu söylemek ise, mümkün değildir.

Şimdi, tartıştığımız süreci dikkatle izleyenler için şu soru beliriyor doğal olarak: İnsanın düşünsel çabasının, zorunlu ve içsel olanı, bu nitelikte olmayandan ayırt etme gücü neye bağlı? Düşünülmüş somut ne denli yetkin biçimde kurulsun kurulsun, Sweezy'nin söz ettiği “ardıl kestirimler” ne ölçüde doyurucu uygulanırsa uygulansın, bunlar kendi başlarına her zaman yeterli olacaklar mı? Öyle sanıyorum ki, gerçekliğe ulaşmanın yolu, bilimsel yöntemle birlikte, nesnel gerçekliğin giderek daha büyük bölümünü pratik yoluyla tanımaktan geçiyor. Marksist yöntemin asıl ayırt edici yönü, onu teorisizmden ayıran nokta da burada ortaya çıkıyor.

Bu önemli noktayı daha iyi görebilmek için, gene bir Batılı Marksiste kulak vereceğiz: “(Hegel) duyuların bulunduğunu, bu duyuların bir şeyler algıladığını kabul ediyordu. Ve gene doğru olarak Hegel, bu algılamaların kendi başlarına gerçekleri değil, yalnızca nesnelerin görünümlerini kavrayabileceğine işaret etti.

Gerçek ise, ancak eleştiri yoluyla, duyu algılamalarının mantıki akıl yürütme aracılığıyla yeniden inşası sonucu ortaya çıkarılabilirdi. Hegel bu doğru ilkedен, yalnızca akıl tarafından ortaya konulan mantıki kavramların gerçekliğe sahip olabilecekleri yolunda yanlış bir sonuç çıkardı.”¹⁵

Öyle sanıyorum ki açıklık daha da arttı. Hegel ile Marx arasında ilk aşamada ayrılık yok. İkisi de algılamaların doğrudan doğruya gerçeği veremeyeceğini söylüyor. İkisi de, gerçeğe ulaşmak için, algılamalardan hareketle düşünsel plandaki soyut düzenlemeleri ve kurgulamaları zorunlu görüyor. Ancak dikkat edelim, Hegel’de insan bilgisinin giderek genişlemesini, gerçekliğin daha büyük bir bölümüne ulaşmasını sağlayacak bir dinamizm ögesi bulunmuyor. Diyelim gerçeklik, insanın verili bir andaki kurgulama gücü tarafından temsil ediliyor. Öğrenilmesi gerekenler bitti mi? Kuşkusuz hayır. O halde gerçekliğin daha büyük bir bölümünün kapsanabilmesi için insanın kurgulama gücünün artıp genişlemesi gerekiyor. Peki, insanın bu gücü nasıl artabilir? Denebilir ki, yeni duyularla, algılamalarla. İşte, Marx ile Hegel arasındaki fark da burada ortaya çıkıyor. Eğer dış gerçekliğin tümünü kapsayıcı bir çıkış noktası, bir ilk model yoksa elde ve bu model insanı toplumsal pratiğe yöneltmiyorsa, yeni duyuların ve algılamaların kazanılması, ancak rastlantısal, düzensiz ve kesikli olabilir.

Marx’ta, nesnel gerçekliğin zihinsel algılama tarafından henüz el atılmamış alanlarının varlığı kabul edilir. Ancak gene Marx’ta, insanın toplumsal pratik yoluyla bu alanlara girebileceği de benimsenir. Üstelik bu alanlara girişte yol gösterici, kapsamlı ve bütüncü bir model de vardır ortada.

15 Martin Nicolaus, *Preface to Grundrisse*, Pelican, s. 27.

Hiç kuşkusuz bu sayede, gerçeklik denizine “ne çıkarsa bah-tımıza” anlayışı ile atılınması da gündem dışıdır. Blanqui’nin ünlü sözleri “İrmağın karşı kıyısında ne ekili olduğunu tar-tışacağımıza yüzüp geçelim şu ırmağı” ile Bernstein’in en az bu kadar ünlü “Nihai hedef hiçbir şeydir, hareket ise her şey” deyişi, teorısizliğin, toplumsal pratiğe pratisyence yaklaşı-mının ilginç örneklerindendir.

İnsan bilgisinin, gerçekten yasal ve gerçekten temel olanla yalnızca rastlantısal, yalnızca tali olanı ayırt edebilme gücü, toplumsal pratiğe bağlı olarak gelişir. Nihai öğretici her du-rumda toplumsal pratiktir. Gene de, teorik güç ve soyut mo-del kurgulayabilme yeteneği toplumsal pratiğe çok daha ileri noktalardan başlanması gibi küçümsenmeyecek bir avantaj yaratır. Günümüzde kapitalist topluma ve bu toplumun iş-leyişine ilişkin pek çok konuda yasallık oluşturan bağlan-tılar biliniyor. Kuşkusuz, en başta Marx sayesinde. Nesnel gerçekliğin ana iskeleti, Marx sayesinde zihinsel olarak da üretilmiş, kurulmuş durumdadır. Ancak kimi nesnelliklerin değiştirilmesine yönelik eylemlerin birikimi, ortaya bu alan-da da yasallıklar çıkaracak düzeyden çok geridedir. İnsanın siyasal eyleminin yasallıkları olabilir mi? Bir bakıma evet. Ancak bu “evet”i kesinlikle abartmamak ve bu alanda hayalci olmamak gerekiyor. İnsanın, toplumu değiştirmeye yönelik bilinçli eyleminin ilkeleri olabiliyor, bu alanda etik değerler-den söz edilebiliyor ve daha pek çoğu. Ancak, nesnel gerçek-liklere ilişkin yasallıkları, insanın öznel etkinliğine taşımak büyük bir yanılgıdır.

İnsanın bilinçli etkinliği bakalım daha neler gösterecek? Belki de siyaset alanında hali hazırda var olan birikime ba-kılarak “yasallık” sayılan pek çok kategori, bundan sonraki deneyimler sonucunda bu tahtlarından inecekler. Tersini

düşünmek ve beklemek de mümkün: Yeni deneyimler, daha önce yasallığı zorlayan nitelik ve süreklilik taşıdıklarına pek ihtimal verilmeyen başka kategorilere, gecikmiş de olsa, hak ettikleri yeri tanıyabilecekler...

III. Ekonomizm ve İradecilik

Bir yanda Marksist sistemin sağladığı bilimsel bilgi, öte yanda insanın bilinçli eylemi... Giriş olarak, *Gelenek*'te yer alan bir değerlendirmenin ufuk açıcı olacağına inanıyorum: "Marksizmi bilimsel bilgi ile sınırlamak, onu siyasetsizliğe mahkûm etmek demektir. Siyasetin bilgisi ise kesinlikle arkadan gelir. Bu yüzden Marksizmde 'bilgi' olduğu kadar 'eğilimler', 'sezgiler' ve 'yönelişler' de vardır. Gramsci, siyasetin belli bir determinizme sahip, ama bir 'haylaz çocuk' olduğunu vurgularken bu yüzden haklıdır. Tarihselcilik, siyasetin bir çizgi olarak değil, bir eğilim olarak mantığa sahip oluşunu, tarih bilinci ise bu mantığın kavranmasını konu edinir."¹⁶ Geçmişte ve günümüzde, Marksizme ilişkin can alıcı tartışmaların önemli bir bölümü bu noktada odaklanıyor. Pek çok başka örnekte olduğu gibi, burada da bir "hassas denge" kurulması gerekli oluyor. Tartışılıp değerlendirilmesi dileğiyle bir düşüncemi dile getiriyorum: Marksizmin "bilim" yanı, siyaset alanına olduğu gibi uzatıldığında uç veren *ekonomizm* oluyor; buna karşılık siyasal etkinlik alanında sergilenmesi gereken girişimcilik ipin ucunun kaçırılıp karşı konulmaz yasallıkların egemen olduğu alanlara sokulduğunda ise *iradecilik* ortaya çıkıyor ve sapma biçimi-ne bürünebiliyor...

16 Cemal Hekimoğlu, "Gramsci Düşüncesi Kimlik Bunalımında", *Gelenek*, No 3, s. 27.

Marx, *Kapital*'de gerçek çelişki çözme yönteminin “çelişkilere, içinde serbestçe hareket edebilecekleri ortam yaratmak” olduğunu yazmıştı. Bu, hiç kuşkusuz, kapitalizmin nesnel yasalarına ilişkin bulguların getirdiği bir sonuçtur. Burada, yeneden, tartışılması dileğiyle öneriyorum: Kapitalist ekonominin, sonra da temel olarak sosyalist ekonominin nesnel işleyişine ilişkin çelişki çözme yönteminin aynı mantıkla siyasal alana da taşınması, revizyonizmin ana kaynağıdır. Başka deyişle, siyasal eylem alanında tam anlamıyla doyurucu yasallıkların aranması, ekonomist-revizyonist eğilimleri doğurur. Bunu saptayabilenleri ise bir başka potansiyel tehlike bekliyor: Siyasal alanda geçerli müdahaleci deneyimlerin, bu kez ekonomik yasallıklar alanına taşınması ise bir sapma anlamında iradeciliği ortaya çıkarıyor. Bu sapma, gerçek anlamda sol sapmanın da temelini oluşturuyor. Sözünü ettiğim “hassas denge” böyle belirginleşiyor.

Örnek de verilebilir. Söz gelimi insan emeği ile makine arasındaki çelişkileri, *Kapital*'deki yonteme uygun olarak, bu çelişkileri içinde hareket edip doğal çözüme ulaşacakları bir ortama (sosyalist topluma) yerleştirerek çözmek gerekir. Böyle bir alanda dıştan zorlama ya da iradi müdahale, söz gelimi yeni bir Ludizmden, geri teknoloji övgücülüğünden başka sonuç vermez. Ancak şu da var: İşçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasındaki çelişkilerin çözümü toplumun inşasında, kaçınılmaz olarak siyasal müdahaleleri de gündeme getirir. Bu kaçınılmazlık ışığında çözüm, tek başına küçük burjuvaziyi tam bir barış içinde sosyalizm hedefine kazandıracak örnek modellerin oluşturulması olamaz. Kısacası, işçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasındaki çelişkilerin çözümü, ekonomik temellerin siyasal katkılarla beslenmesini gerektirir. Şunun için söylüyorum: Kuşatılmış bir ülkede, tarihte ilk

kez sosyalist bir toplum kurma işine soyunanları en başta bu açıdan değerlendirmek gerekiyor.

Ekonomizm-iradecilik çifti bağlamında, ilginç bir noktaya daha değinmek istiyorum. İlk bakışta zıt bir ikili oluşturunlar; birbirinin karşısı görünüyorlar. Ancak, süreç içinde bakıldığında ekonomist özlü yaklaşımların, çare olarak iradeciliği davet edebilecekleri de net olarak ortaya çıkıyor. Marx'ın *Katkı*'daki değerlendirmesi ile başlanabilir: "Bir toplumsal düzen, içinde barındırdığı tüm üretici güçler gelişmeden hiçbir zaman yok olmaz." Bunun, Marx'ta ekonomik vurgunun açıkça ağır bastığı, günümüz koşullarında geçerliliğini yitirmiş bir değerlendirme olduğunu açıkça söylüyorum. Ve gene açıkça eklemek gerek: Eşitsiz gelişimin açık damgasını vurduğu sosyalist devrimler döneminde, üretici güçlerin gelişiminin artık durduğunu saptamada, laboratuvar bilimselliğinin yerini siyasal ölçütler almıştır. Menşevizm ise bunun tersini düşünmekten başka bir şey değildir.

Devam ediyorum. Potansiyel üretici güçlerin gelişimindeki eksiklik nedeniyle, salt bu nedenle, kapitalizmi yedi canlı gören ekonomist anlayış, bir adım sonra bu devi öldürecek ekstra önlemlere gerek duymaya başlıyor. Ve elbette, bu önlemler arasında bu kez yasallığın da geri plana itildiği öznel ve iradeci yaklaşımlar da gündeme getiriliyor. Çin deneyimi, çağımızda bu sürecin en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Tartışmayı geliştirip noktalamak için son bir örnek daha vermek istiyorum. Türkiye'de sosyalizm tartışmalarının geçmişinden kaynaklanan ve oldukça "teorik" bir söylemle dile getirilen kimi itirazlara değineceğim. Sorun güncelliğini bugün de koruduğu için geçmişe dönmekte sakınca görmüyorum.

12 Eylül öncesinde Türkiye’de yayımlanmış, teorik söylemi nedeniyle ilgi de uyandırmış bir dergide konuya ilişkin olarak yer alan şu sözlere kulak verelim: “İncelemelerde üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulacağı için burada yalnızca sorunun, kapitalizm ile sosyalizmin aynı üretici güçler ve dolayısıyla üretim ilişkileri temeli üzerinde kurulabileceği ön kabulüyle ilişkili olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.”¹⁷ Uzatmamak için, küçük bir bölüm aldım. Gene de ayrıntıları anlatacağım. Dergide sözü edilen sorun, hiç kuşkusuz, “Stalin sorunu”. Ve bu sorun bağlamında bir “ön kabul” şiddetle eleştiriliyor. Daha açığı “kapitalizmle sosyalizmin aynı üretici güçler temeli üzerinde kurulabileceği” ön kabulüne karşı çıkılıyor. Dergiye göre bu, otomatikman “aynı üretim ilişkileri” sonucunu getiriyor. Dergi, çözüm yolunu da gösteriyor: “Üretici güçleri dönüştürmek.”¹⁸

Bir: Üretici güçler, üretim ilişkilerini de belirler. İki: Dergiye göre, üretim ilişkilerini değiştirmek için yapılması gereken, üretici güçleri dönüştürmektir. Şimdi düşünmek gerekiyor: Üretici güçler kimlerdir, nelerden oluşur? Kuşkusuz verili teknoloji ve insanlardan. O halde derginin baktığı gibi bakıldığında, sorun, teknolojiyi ve insanları dönüştürmektir. Peki ama bir ülke, sosyalist devrimi gerçekleştirdiği için hemen nasıl olur da teknolojiyi, makine ve donanımı, teknik bilgiyi dönüştürebilir? Eğer üretici güçlerin dönüştürülmesinden söz edilirken göz önüne alınan bu cansız bölüm değil de insanlar ise –ki burada hemen ve önemle belirtelim; Marx ve Engels üretici güçleri hiçbir zaman insanlardan ibaret görmemiştir– onlar için söz konusu olan sürece bağlı bir değişim midir, yoksa sosyalist devrimle gündeme gelen bir

17 *Birikim*, 1977, No 30-31, s. 8-9.

18 Aynı yerde.

dönüşüm mü? Ve derginin gündeme getirdiği son soru: Sosyalist devrim, üretim ilişkilerini değiştirerek üretici güçlerin gelişmesini mi sağlar, yoksa dergide yazıldığı gibi üretici güçleri dönüştürerek üretim ilişkilerinin değiştirilmesini mi öngörür?

Adım adım gidecek olursak, soruların yanıtları şöyle. Bir: Üretim ilişkilerinin değiştirilmesi, toplumsal yaşamın temeli olan maddi üretim sürecinin apaçık ortaya çıkmasını sağlar. İki: Bunun gerçekleştirilebilmesi için, üretici güçlerin belli bir gelişkinlik düzeyine ulaşması gerekir. Üç: Üretici güçler, üretim ilişkilerini tarihsel olarak belirler; ancak ilişki diyaliktiktir. Yani, üretim ilişkilerinin değiştirilmesi de üretici güçleri mevcut bağlarından kurtarır, serbest bırakır. Dört: Dolayısıyla sorun, üretici güçleri dönüştürüp üretim ilişkilerini yeniden belirlemek değil, mevcut üretim ilişkilerini değiştirip üretici güçlerin serbestçe gelişimini sağlamaktır. Ve beş: Üretici güçlerin gelişmesi son çözümlemede, bu serbestinin sağlanması ile ortaya çıkacak bir sürecin ürünüdür.

Bu yanıtların “yeni” yanıtlar olduğunu kesinlikle iddia etmiyorum. Bu yanıtlar, doğrudan Marx’ın yanıtlarıdır. Marx, çalışmalarında sözcük ve kavramlara ilişkin olağanüstü denebilecek bir titizlik gösterdi. Örneğin neyin “değişme ve gelişme”, buna karşılık neyin “dönüştürülme” kavramları ile açıklanabileceği gibi. En başta, Marx üretici güçleri insanlardan ibaret gören, üretici güçlerin gelişmesini de insanın gelişmesine indirgeyen anlayıştan uzak kaldı, insan ve gelişimi, üretici güçlerin gelişmesi ögelerinden biridir. Gene Marx’a göre yeni toplumun üst evresinde, üretici güçler, bireyin çok yönlü gelişimi ile de artacaktır.”¹⁹ Buradaki “de” ekinin

19 Marx-Engels, *Selected Works* “Critique of the Gotha Programme”, Cilt 3, s. 19.

önemli ve anlamlı olduğunu sanıyorum. Diyelim ki “üretici güçlerin dönüştürülmesi” derken derginin kastettiği teknolojidir. Ancak bu durumda da teknik bilgi, makine, donanım vb.’nin “sosyalistleştirilmesi” ne demektir, bunun açıklanması da aynı dergiye düşer. Kolay bir iş olduğunu sanmıyorum.

Marx’a yeniden dönülebilir. Konuya ilişkin daha belirgin bir alıntı: “... Bireylerin, içinde üretimde bulundukları ilişkiler, yani toplumsal üretim ilişkileri, üretimin maddi araçlarının, yani üretici güçlerin değişimi ve gelişimi ile birlikte değiştirilip dönüştürülürler.”²⁰ Çok açık görülüyor: Marx’ta *değişen ve gelişen* üretici güçler, buna karşılık gene *değişen ve dönüştürülen* ise üretim ilişkileridir.

Sorunun çevresinde gereğinden çok dolaştığımız söylenebilir. Ancak bu tür yanlış anlayışların günümüzde pek çok haksız karalamanın ya da temelsiz beklentinin kaynağı olduğu da biliniyor. Marx, kendi yaşamında mektuplarını, yaptıklarını açımlayıcı araçlar olarak kullandı. Bu nedenle Marx’ın yazışmaları her zaman çok önemlidir. Marx’ın yazışmaları, yaratıcı ürünlerin kendi yaratıcısının elinden belli bir didaktizm dozu ile dışa yansıtılmasıdır. Marx’ın bir mektubundan, dikkatle okunmasında yarar gördüğüm bir bölümü aktarıyorum: “İnsanların, tüm tarihlerinin temelini teşkil eden *kendi* üretici güçlerini seçme serbestisinde olmadıklarını ayrıca belirtmeye gerek yok: Çünkü her üretici güç, devralınıp ele geçen, daha önceki faaliyetin ürünü olan bir güçtür. Bu nedenle üretici güçler, pratik insan faaliyetinin sonucu olduğu halde, bu faaliyetin kendisi de, hali hazırda devralınan üretici güçlerce, kendileri daha yokken var olan, bir önceki kuşağın ürünü olan toplumsal biçimce koşullan-

20 Marx-Engels, a.g.e., “Wage Labour and Capital”, Cilt I, s. 160

dırılır. Bu basit gerçek yüzünden, yani yeni gelen her kuşağın bir önceki kuşağın ulaştığı üretici güçlere sahip çıkıp onları yeni üretim için hammadde olarak hizmetlerine koşmaları yüzünden, insanlık tarihinde bir iç tutarlılık sağlanır.”²¹

Marx’ın bu önemli cümlelerini, en basitinden en günceline dek özetliyorum. Bir: İnsanlık tarihinin iç tutarlılığı, başkalarının olmasa bile Marx’ın umurundadır. İki: Hiçbir kuşak, kendi üretici güçlerini seçme serbestisine sahip değildir. Üç: 19. yüzyılda bu, yeni girişimler için çok daha önemli bir ayak bağıdır. Dört: Önce tek ülkede sosyalizm, sonra dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkması, hiç kuşkusuz üretici güçleri seçme serbestisi getirmez; ancak verili üretici güçlerin daha ileri yönelimler için tam bir ayak bağı oluşturması durumunu da önemli ölçüde ortadan kaldırır.

21 Marx-Engels, a.g.e., “Letter to P. V. Annenkov” s. 518.

19. YÜZYILA BAKIŞ

I. Elde Ne Var?

Marx ve Engels yıllar önce, ortaya kapsamlı ve bütüncü bir “sistem” çıkardılar. Bu sistemi yorumlama, giderek somut hedefler doğrultusunda kullanma uğraşı sürdürülüyor. Kabaca iki kesim var. Birinci kesim, alınan somut sonuçlarla, söz konusu sistemin en doğru ya da gerçekçi yorumunun kendi geleneğince hayata geçirildiğine inanıyor. Öteki kesim, hiç saklamadan, ilk kesimdekilerin aldıkları sonucu yok sayıyor ya da olabildiğince küçümsüyor. Kuşkusuz bu ikinci kesimde yer alanlar, yorumlama ve “yenileme” uğraşlarını daha da sürdürecekler.

İkinci kesim söz konusu olduğunda Avrupa’nın Marksist entelijansiyası var gündemde. Bu kesimin, yıllardır, ama kesin bir tarih vermek gerekirse özellikle 1917’den bu yana yoğun ve ilginç bir çaba içinde bulunduğu açık. Çaba, kısaca şöyle özetlenebilir: Marksizmin belli bir yorumunun ve onun uzantısı olan pratiğin getirdiği reel sosyalizmi hemen hemen tüm adımlarıyla yok saymak ve tarihi 1917’den başlayarak dondurmak. Bu yapılıyor. Sonra, buradan gerilere

gidiliyor. Hem de çok gerilere. Bu derinliklerden bulunacağı sanılan ya da bulunduğu inanılan tarihsel malzeme ile yeni bir yapı oluşturmak isteniyor. Kuşkusuz bu yapının, 1917’yi ve sonraki uzantılarını mantıksal olarak dışlayıcı bir yan taşımasına özen gösteriliyor.

Ancak, hemen belirtelim, bu ana kesimin homojen bir yapı sergilediğini söylemek çok güç. Daha somuta inebilmek için, ana kesim iki ayrı grupta incelenebilir. İlk grup, Marx ile Lenin ve Rus Devrimi arasında bir köprü ya da bağ olabileceğini kabul eder görünüyor. Daha doğrusu şöyle diyor: 19. yüzyıl Marksizmi ile Lenin ve Rus Devrimi arasında kuşkusuz belirli bağlar vardır; ancak bu bağlar, devrimi gerçekleştiren ülke ideologlarının iddia ettiği gibi, Marksizmin 20. yüzyıl koşullarına aktarılıp geliştirilmesini içeren türde bağlar değildir... Böyle söyleniyor ve devam ediliyor: Avrupa’nın büyük, ama elbette son tahlilde “burjuva” olan edebiyatı bir süre sonra Rusya toprağına uzandı. Ve gene Avrupa’nın büyük, ama elbette burjuva devrimi de, Jakobenizmiyle oraya gitti. İşte, 1917 gerçekten burjuva devrim potansiyelinin ve Jakobenizmin Rusya’da hortlamasıdır. Özü bu olan bir devrime, zorlamalar ve öznelciliklerle “Marksist” bir karakter verilmeye çalışılmış, böyle olduğu iddia edilmiştir... Söylenen, böyle tamamlanıyor. Gene de eklenenler var: Bu yorumun kaynağı, sonunda dışına da düşseler içinde de kalsalar, Avrupa’nın partili Marksist aydınlarıdır. Avrupa komünizmi de, aynı birikimin 70’lerdeki bir uç verişi biçimidir.

İkinci kesimde yer alanlar ise, 19. yüzyıl Marksizmi ile 1917 arasında hangi yönde olursa olsun bir bağ kurma zahmetine bile katlanmıyorlar. Böyleleri için, inandırıcı olduğunu sandıkları kimi kanıtları bulabilme dışında, 20. yüzyılın gerçekliklerine uzanmanın da pek bir anlamı yok. Amaçları,

işin içine Marx'ı da katarak, ama daha çok Marx'ın çağdaşları ya da öncüllerinden kalkarak yeni bir yapı, yeni bir felsefi sistem oluşturmak. Eklenebilir: Sözü edilenler sınırlı bir kesim ve bugün “Marksist” sayılıp incelenmelerine pek gerek bulunmuyor. Örnek olarak da Marksizmi bir “ilk” ya da “ön” bilgilenme aşaması biçiminde görme türü eğilimlerden söz edilebilir.¹ Bu “ön” bilgilenmeden sonra nereye gidildiği ya da gidilebileceği ise, kuşkusuz apayrı bir sorun.

Yapılan bu kısa özete bakılarak ne söylenebilir?

Sanırım en doğrusu şu olacak: Beğenilse de beğenilmese de, bugün, Marksizmin *siyasal* tekeli, onun adına belirli siyasal atılımları gerçekleştirenlerin, bir de onlara şu ya da bu ölçüde “anlayışla” bakanların elindedir. Peki, bir sistemin, *siyasal* tekeli ne ölçüde önemlidir? Kanımca söz konusu olan Marksizmse, çok önemlidir. Dahası, Marksizm söz konusu olduğunda, siyasal sahipleniş, doğrudan doğruya sistemin tümünün gerçek anlamdaki tekeli getirir. Başka deyişle, siyasal hareketlilik yanında soyutlanmış, salt bir felsefe, bir yöntem, bir sosyolojik yaklaşım vb. anlamında bir Marksizm hiçbir zaman düşünülemeyeceği için böyle bu. Bu durumda Marksizme tek başlarına yukarıda sayılan kanallardan birinden yaklaşılmaya çalışan Batılı aydınların, bu kanallarda özel yaratıcılıklar gösterebilirler bile, siyasal etkinlik alanında güdük kalmadığı sürece, Marksizmin *bütünselliğine* –ki Marksizm en başta bir bütünselliktir– ciddi bir katkı yapmaları söz konusu değildir.

Gene de bir ekleme yapmak zorunlu. Siyaset alanından kendini dışlayan “yeni sol”, zaman zaman, artık bu alana da el atabildiğini gösterir geçici dirilikler sergileyebiliyor. Geçmiş-

1 Lucien Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Çev.: Afşar Timuçin-Fusun Aynuka, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977, s. 52

te, bu daha çok böyleydi. Marcuse çıktı ortaya, Debray çıktı. Bugün çok güç anımsanabiliyorlar. Günümüzde siyaset alanına girebilen “yenici” radikal akımların, Marksizme doğrudan ilgileri giderek azalıyor.

Burada, öfkeli okur tepkileri duyar gibi oluyorum.

Dünyayı değiştirmek isteyen, bunun yolunun siyaset olduğunu bilen insan, durum böyle ise, kimi “Ortodoks” çizgilerin kuruluşlarına ya da Avrupa komünizmi kalıntılarının yavanlıklarına mı teslim edecek kendini? Marksizm adına siyaset tekeli bunların elindeyse, insanlar gidip buralara mı yazılacak?

Bu sorulara, hemen sonra mutlaka ve mutlaka bir “ama”sı olan “evet” ya da “hayır” yanıtları vermek mümkün. “Evet, ama...” ile başlayan yanıtın devamı şöyle olabilir: ... bir yerde, programlar, stratejiler, taktikler, modeller, apriori teoriler ve onlara bağlı aşamalar hiçbir şeydir; siyasetin ve günü geldiğinde devrimci altüst oluşun kendisi ise her şey. Siyasal pratik, ondan da önemlisi günü geldiğinde kabaran nesnellikler, kuruluşları ve darlıkları fırlatır atar bir köşeye. Bu anı yakalamak gerekir. Ama bu an, gelip çatığında yapılan gecikmiş başvurularla yakalanamaz. Bu an, durgunluk dönemlerinde özne ona kendinden bir şeyler kattığı için gelir çatar. Ancak böyle gündeme gelir. Bu nedenle özne, gereğinde çeşitli kuruluş ve yavanlıkları da bu amaçla sindirmeye hazır olmalıdır...

Örnek mi gerekiyor?

Kuşkusuz Ekim Devrimi gibi canlı bir olgudan sonra bile bu olgunun mekanik ve didaktik yanı ağır basan yorumları yapıldı. Ancak, yorumlar bu halleriyle bile, en azından yerleşik bilgi bağlamında 1917’den öncesine göre bir üst düzeyi temsil etmiyor mu? 1905-1915’in durgunluğunu diri yaşa-

yan, 1917'nin canlılığını yaşamaya, bu canlılığın hakkını vermeye hak kazanandır. 1917 sonrasının kimi durgun dönemlerini yaşayan da, sistemleştirdiği bilgileri ile dünyadaki yeni gelişmeleri hissetmeye hak kazanan insandır.

Sonra, “Hayır, ama...” ile başlayan bir yanıt daha var. Bunun arkası da şöyle getirilebilir: ... siyasal aktivite, her koşulda ve her durumda, var olan belli bir yapılanmanın parçası olmayı gerektirmez; hedef hiç kuşkusuz son tahlilde ciddi ve yetkin bir yapıyı oluşturmak ve bu yapının bir parçası olmaktır. Ancak birey, böyle bir yapının yoktan var edilmesi mi gerektiğini, yoksa gerçekte var olan yapılanmanın kimi rötüşlerle istenen konumuna getirilmesi mi gerektiğini, gene ancak belli bir siyasal etkinliğin sonucunda anlar. O halde, çözüm gene aynıdır: Siyasal etkinlik, Marksizmin tek gerçekleşme biçimidir.

Ancak dünyada, günümüzün koşullarında, ortada ciddi bir sorunun olduğu da yadsınamaz. Yavanlığın ve özel bir tür konformizmin esiri olmayı sindiremeyen, ancak siyasal etkinlik alanından da kopmak istemeyen Marksistleri gerçekten zorlu bir uğraş beklemektedir: Hassas bir dengede yürüme becerisini göstermek. Bu becerinin bir başka ifadesi de şu: Siyasal etkinlik alanından silinmeyecek biçimde belli bir “Ortodoks” Marksist yorumu sürekli sahiplenmek; ancak kalabalık içinde kişiliksizleşmeyecek ölçüde de özgün ve yaratıcı olmak...

Böyle bir çaba, ilk bakışta o doğrultuda izlenim de uyanırsa bir tür üst düzey ikiye bölünmüşlüğü gerektirmiyor. Özlenilen özgünlüğe ve yaratıcılığa ancak siyasal etkinlik alanında ulaşılabileceğini bilenler için bu alanda direnmeye yönelik esneklikler birer “ödün” ya da “uzlaşma” olmaktan çıkarlar. Ancak, çok daha önemlisi de var: Eldeki klasik miras kesin-

likle küçümsenmemelidir. Klasik miras, sanıldığı ve kimi-
lerinin “Ortodoks” olduğu ileri sürülen kitaplarda zaman
zaman yazdığı gibi kimseye, sosyalist mücadele sürecine
ilişkin olarak “tek yönlü yol” göstermez. Dahası, aynı miras
öylesine zengindir ki, yalnızca kendisinden yola çıkılarak,
üstelik günahkâr fantezilere de düşmeksizin, hem özgün
hem de gerçekçi modeller, perspektifler kurulabilir. Bugün
Marksizmin dünyası, bilinen kimi kalıpları habire ezber ge-
çenlerle “yeni sol”un Marx öncesi arkeolojik kazılarından
ibaret değil. Kuşkusuz, sayıları bugünün genel dinginliğinde
çok değil; ama başkaları da var. Bu başkaları, saygı ile saygıyı
esarete dönüştürme, karşı çıkmayla havalara çıkma arasın-
daki farkı iyi bilip, bu farkın teorik yapısını iyi kuran Mark-
sistlerdir.

Bu güvencelerden hareketle Marksist teori ve pratiğin
geçmişine, kimi önemli ipuçlarını ortaya çıkarma amacıyla
eğilmek, korkutucu görünmüyor. Öyleyse başlayabiliriz.

II. Sistem ve Eşitsiz Gelişim

Sol yapıtlarla belli bir tanışıklığı olanlar, “eşitsiz gelişim
yasası” kavramı ile mutlaka tanışmışlardır. Ancak bu yasa-
dan söz edildiğinde akla ilk gelen, oldukça basit bir olgudur
genellikle: Özellikle emperyalist dönemle birlikte kapitalist
ekonomilerin birbirlerine göre eşitsiz biçimde gelişmeleri...

Önemli bir “yasa”. Neden bu denli az söz ediliyor teorik
düzlemde? Neden çoğunlukla ekonomik gelişim eşitsizlikle-
rine indirgeniyor? Bir kere eşitsiz gelişim yasasının, salt em-
peryalizm dönemine değil, sonuç olarak meta üretiminden
kaynaklandığı için kapitalist evrenin tümüne damga vurdu-
ğu, uluslararası eşitsizlikler ötesinde, belli yerellik ve özgün-

lüklerde kendini tüm boyutlarıyla sergileyebileceği en başta bilinmelidir. Bunun, klasik devrim teorisi kitaplarında da zaman zaman vurgulanması, kuşkusuz sevindirici.²

Bu noktada, her şeye karşın, bir yasa olarak eşitsiz gelişimin ve kaynaklık ettiği olguların teorik-pratik sorunların çözümünde gereğince kullanıldığını söylemek mümkün görünmüyor. Bu yetersizliğin oldukça ciddi nedenleri olmalı. Kanımca, iki temel nedenden söz edilebilir, ilki, daha kolay üstesinden gelinebilecek bir neden: Lenin dâhil, Marksist klasiklerde eşitsiz gelişim olgusunun nasıl ele alındığını net olarak gösterebilmek, yasaya ilişkin ikircikli yaklaşımları ortadan kaldırabilir. Başka deyişle, eşitsiz gelişimin hangi kaynakta niçin olmadığını, hangisinde ise niçin ve nasıl yer aldığını göstermek büyük önem taşıyor. Eşitsiz gelişim yasasının değerlendirilebilmesini engelleyen ikinci neden ise, çok daha özgün bir yapıya sahip: Belli nesnelliklerin ve ortadaki kimi açık eşitsizliklerin ötesinde, eşitsiz gelişim olgusunun hakkının tüm zenginlik ve boyutlarıyla birlikte verilebilmesi, elverişli bir *özgüllükten* yola çıkılmasını gerektiriyor. Yani, soruna genel ve teorik düzeyde yaklaşmak, *yerel* zenginliklerin tüm boyutlarıyla kavranabilmesi açısından yetersiz kalıyor. Bu, olgunun genel geçer soyutlamalara elverişsiz yapısını oluşturuyor. İlki ile başlayabiliriz.

Belli bir yerelliğin somut sınıfsal ilişkilerini, ekonomisini, üstyapısını vb. çözümlemenin öncülü olarak “eşitsiz gelişim”den, bir diyalektik yöntem biçiminde söz edilebilir. Klasiklerde ne ölçüde yer aldığı pek bilinmeyen, üstünde tartışılan “kaynaksal” sorun, tam tamına bu. Lenin, pek çok değerlendirci tarafından eşitsiz gelişim yasası çözümleme-

2 P. N. Fedoseyev, *Günümüz Dünyası ve Leninliğin Sosyalist Devrim Teorisi*, Çev. Nihat Özkan, Konuk Yayınları, İstanbul, 1978, s. 43-45.

lerinin üstadı kabul edilir. Bir başka deyişle, Lenin'in siyasal tüm uğraşı, eşitsiz gelişim olgusunun doğal uzantısı olarak görülür. Genel hatlarıyla doğrudur. Ancak aynı Lenin, aynı olgunun teorik çözümlemesi olarak, geriye, soyutlama düzeyinde öğretici metinler bırakmamıştır. Daha doğru bir ifade ile *eşitsiz gelişim yasası, Lenin'in pratiğine içkindir*. Bu yasayı, Bolşevik pratiğin içinden çıkarıp tanımlamak, 17 yorumcularının işi olmalıdır. Bu noktaya yeniden döneceğiz.

Ama, gündemimizde hâlâ aynı soru var. Eşitsiz gelişim, bir kuram ve yöntem olarak Marx'ın sisteminin belirgin bir parçası mıdır? Marx ve Engels'in 1844-95 çalışmalarında, soyut düzeyde ve diyalektiğin oturmuş bir ögesi olarak eşitsiz gelişimi bulabilir miyiz?

Benim kişisel yanıtlım “hayır” doğrultusunda. Hiç kuşkusuz gerek Marx gerekse Engels'te, eşitsiz gelişimin, bir olgu olarak algılandığını gösterir örnekler bulmak mümkündür. Gene de bu örneklerin daha çok gözlem düzeyinde kaldığını ve eşitsiz gelişimin, nesnelliğin algılanmasında temel yönetsel silah konumuna getirilmediğini söylemek gerekiyor. Aynı konuya ilişkin olarak, Türkiye'de yapılan bir çalışmada, eşitsiz gelişimin yasa olarak soyutlanabilmesi için gerekli somut zenginliğin ancak 20. yüzyıla dönülürken belirginleştiği vurgulandı. Aynı çalışmada yasanın Marx'ta neden belirginleşemediği, “nüve” olarak kaldığı, gene bu doğrultuda açıklanıyor. Nihayet bu çalışmada, Marx'ın Alman burjuvazisinin gelişmesine ilişkin ünlü çözümlemesi, yasanın bir nüve olarak sezilebildiğinin örneği olarak gösteriliyor.³ Genel hatlarıyla oldukça yerinde bir değerlendirme. Kuşkusuz, açılabilir.

3 Yalçın Küçük, “Bilimlerin Sonu, Bilimin Doğuşu”, *Yurt ve Dünya*, Mayıs 1977, No 3, s. 527.

Sözü edilen değerlendirmeden ve başka örneklerden hareketle açıklayıcı yeni bir saptamada bulunmak mümkün: Marx'ın, kapitalizmin dünyamıza tanıttığı dinamizmin coşkusu ve kimi durumlarda övgüsü ile dolu tüm çalışmaları, onu eşitsiz gelişimin nüvelerinden uzaklaştırıyor. Buna karşılık, somut siyasal pratik, aynı Marx'ı eşitsiz gelişime yaklaştırıyor: Burjuvazinin ihaneti, yan çizmesi vb. ile tanımlanan her devrimci süreç, ardından yapılan çözümlemelerle Marx'ı eşitsiz gelişimin nüvelerine yeniden götürüyor.

Örnekler verilebilir.

1848-50 devrimlerinden hemen önce, coşku ve umut dolu tonla yazılan *Manifesto*, eşitsiz gelişim olgusundan çok uzaktır. Az önce andığımız “Burjuvazi ve Karşı-Devrim” ise 1848 yılının son ayına aittir. Ve bu yazı Alman burjuvazisinin devrime ihanetinin yarattığı hayal kırıklığını yansıtır. Sırasıyla 1850 ve 1852 yıllarında yazılan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* 1848-50 ile 18 *Brumaire*, eşitsiz gelişime çok daha fazla yaklaşan sınıfsal çözümlemeleri içerir. Ama yıllar sonra, *Kapital*'de kapitalizmin özündeki dinamizm anlatılırken, eşitsiz gelişimden yeniden uzaklaşılır. *Kapital*'e özgü bu kaçınılmaz “soyutlama zaafı”na, bir yazıda değinmeye çalışmıştım: “Sürecin en gelişkin durumunu temel alan çözümleme, bir başlangıç olarak her durumda gerekli ve sağlıklıdır. Başka deyişle, gelişkinden hareketle ulaşılan soyutlamalar, aynı gelişkinliğe ulaşmasının mümkün olmadığı önceden bilinen süreçlerin incelenmesinde bile gereklidir.

Çünkü bu yaklaşım en azından, doğal dinamiklerle, onların işleyişini “bozan” etkenlerin net biçimde seçilip tanımlanabilmelerini sağlar. Ancak Marx'ın az önceki sözleri, bu yöntemsel yararların ötesinde, kapitalist gelişim dinamiğine ilişkin net bir beklentiyi yeniden vurgulamaktadır. Böy-

le olunca, güçlü çözümleme araçları sağladığı için her durumda vazgeçilmezliğini koruyan soyutlama ile somutun zenginliği arasında ilk etap uyumsuzluğu doğuyor. Gelişme determinizmi (kapitalist gelişme dinamiğinin gücüne tanınan önem) sonuçta, soyutlamanın kendisinin mutlak bir gelecek verisi konumuna yükseltilmesine yol açıyor. Özetle Marx'ın yöntemsel yargıları belirli bir determinizmin sınırlarına sokulduğunda, eşitsiz gelişim olgusu gözlerden daha çok uzaklaşıyor.”⁴

Sorunun özünün, bu uzun alıntıda bulunabileceğini sanıyorum. Ancak çok sonraları Paris Komünü deneyiminin derslerini içeren *Fransa'da İç Savaş*, eşitsiz gelişime yeni bir yaklaşımın ipuçlarını taşıyan “proletarya diktatörlüğü” çözümlerini barındırır.

Şimdi Marx ve Engels'ten kısa bir süre için ayrılıp, eşitsiz gelişim olgusuna teorik düzeyde açıklık getirmeye çalışan bir çağdaş Marksiste kulak verelim. Poulantzas'ın açıklaması, özetle şöyle: Kapitalist ülkelerin oluşturdukları zincir, kendi içinde eşitsiz geliyor. Bu eşitsizlik, zincir içindeki bir ülkenin yapısına birikerek yansıyor. Bu durumda söz konusu ülkede ekonomi, politika, teori ve ideoloji eşitsiz biçimde geliyor. Sonuçta mevcut yapıyı köklü biçimde değiştirmeden, eşitsiz gelişen öğelerin var olabilecekleri ortamı sağlamak mümkün olmuyor.⁵

Önce bu değerlendirmenin, bütünlüğün toplam tarihselliğini reddeden bir “farklı tarihsellikte yapılar” sonucuna götürebileceğine işaret edelim. Ancak, konumuz bu değil. Poulantzas'ın çözümlemesi, aynı zamanda bir “zayıf halka”

4 Metin Çulhaoğlu, *Gelenek Kitap*, Mayıs 1987, No 7, s. 44.

5 Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev.: Ahmet İnel, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980 s. 24, 27.

tanımı da içeriyor. Özetle, eşitsiz gelişen öğelerin bu gelişmelerini var olan yapı içinde sürdüremedikleri yer (ülke vb.) “zayıf halka” olarak belirginleşiyor.

Eşitsiz gelişim, elbette evrensel geçerliliğe sahip; ancak tanım gereği, eşitsizlik, belli bir halkaya birikerek bu halkayı ötekilerden zayıf hale getiriyor. Eşitsizliğin, tek bir tarihsel sürecin ürünü olabileceğini vurgulayıp gerekli tedbiri aldıktan sonra, Poulantzas’ın bu tanımının yararlı olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi, yeniden Marx’a ve yöntemine dönebiliriz. *Kapital*’e başvuracağız. *Kapital* yalnızca derin bir ekonomik politik çalışması değil, aynı zamanda diyalektik yöntemin sergilendiği en ilginç alanlardan biri. Marx, *Kapital*’de gerçek çelişkilerin çözüm biçimine ilişkin olarak şuna işaret ediyor: “Malların değişim sürecinin birbirleriyle çelişen ve her biri diğerini dışında tutan durum veya ilişkilerden oluştuğunu görmüş bulunuyoruz. Malların gelişip, mal ve para halinde farklılaşması, bu çelişkileri ortadan kaldırmaz; ama içinde bunların birbirinin yanı sıra mevcut olabilecekleri bir şekil yaratır. Gerçek çelişkilerin çözülmesi genellikle bu şekilde sağlanır. Söz gelişi bir cismin devamlı olarak diğer cisme doğru düşmesi ve yine devamlı olarak ondan uzaklaşması bir çelişkidir. Elips, bu çelişkinin hem gerçekleşmesine hem de çözümüne imkân sağlayan bir hareket şeklidir.”⁶

Bu yöntem, başka alanlara, denebilirse siyasal mücadele-ye kadar her alana uzatılabilir mi?

Önce Marx’ın “gerçek çelişki”yle neyi kastettiği konusunda net olmak gerekir. Burada Marx’ın, öznelliklerden bütünü bağimsız, katıksız doğaya ait çelişkilerden söz ettiğini

6 Karl Marx, *Kapital*, Çev.: Mehmet Selik, Odak Yayınları, Ankara, 1974, Cilt 1, Birinci Kitap, s. 172.

düşünmek daha doğru görünüyor. Ancak öyle sanıyorum ki, Marx'ın bu yönteminin, siyasal mücadele dâhil yaşamın tüm alanlarına yaygınlaştırılması, çok sakıncalı sonuçlar doğurabilecektir. En açığı, sosyal demokrasinin, “refah devleti”nin, benzer tüm “çağdaş” çözümlerin temelinde “uzaklaşan kuttupları birbirine yaklaştırma” mekanizmasını sağlayan ortam ya da düzen aranışı yatar. Dahası, aynı yöntemin evrenselleştirilmesi, eşitsiz gelişimi de dışlayacaktır. Çelişkilerin aşırı birikiminin, içinde yer aldıkları yapıyı *toptan* yadsıyacakları bir düzeye ulaşması, eşitsiz gelişimin hem özü hem de sonucudur. Poulantzas'ın işaret ettiği gibi. İnsanal etkinliklerde (başta siyaset), yaşamın tüm alanlarını kapsayan böyle eşitsizlikler için “elips” çözümüne ulaşmak, mümkün değildir. Kuşkusuz, reddedilen Marx'ın yöntemi değil, bu özel yöntemin tüm alanlara, “gerçek” çelişki tanımı dışındaki çelişkilere de yayılmasıdır. Siyasal etkinlik, gerçek çelişkilerin, yani “elips” çözümü gerektiren çelişkilerin çözümü için ortamı temizleyen başlıca unsur olarak görülmelidir.

Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ta proletarya diktatörlüğü için söyledikleri, gene de, ileriye doğru önemli adımların atıldığını gösterir. Dinliyoruz: “Üreticinin siyasal hâkimiyeti, toplumsal esareti ile birlikte var olamaz. Bundan dolayı Komün, sınıfların varlığının ve dolayısıyla sınıf hâkimiyetinin dayandığı iktisadi temelleri kökünden sökmek için bir manivela vazifesi görecekti.”⁷ Marx'ın Komün'e verdiği bu “çelişki çözme” görevi ile az önce söz ettiğimiz *Kapital*'deki yöntemin karşılaştırılması, Marx'ın belli sınırlar içine hapsedilmesinin mümkün olmadığını gösteriyor. 19. yüzyılda, klasik teoride, sınıf mücadelesinin somutluklarına ilişkin alanlarda da ileri

7 Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, Çev.: Zeynep Kafkas, Köz Yayınları, İstanbul, 1970, s. 80.

adımlar atılmıştır. Kuşkusuz, gene kimi “eksik”ler söz konusudur; bunların nedenlerine ileride yeniden değineceğim.

Engels, Marksist sistemin de görelî bir muhafazakârlığı olduğunu, bu muhafazakârlığın, belli toplumsal aşamaların kaçınılmaz görülmesinde odaklaştığını söylüyordu.⁸ Üzerinde oldukça dikkatli durulması gereken bir vurgu hiç kuşkusuz. Eğer “toplumsal aşamalar”dan kastedilen genel üretim biçimi kategorileri değil de, söz gelimi verili bir üretim biçiminin kendi iç gelişkinlik düzeyi ise Marksizmin bu “muhafazakâr” yanına, daha sonraki siyasal pratik ile son verildiğini söylemek mümkündür. Marx’ın *Katkı*’ya ünlü önsözünü hatırlamanın sırası: içerdiği tüm üretici güçler gelişmeden hiçbir toplumsal biçimin yok olmayacağı... Genel olarak Marksizmin böyle bir *muhafazakâr* yana sahip olduğu söylenebilir. Kanımca, Marx’ın sistemi yasa ve yöntem olarak kendi zamanında eşitsiz gelişim ile donanabilseydi, bu “muhafazakâr yan” büyük ölçüde törpülenirdi. Bu iş, Marx’tan sonraki siyasal toplumsal pratiğe kalmıştır.

Marx’ın *Kapital*’de sözünü ettiği yöntemin, konumuzla doğrudan ilgili başka örneğini vermek mümkün. Gene *Kapital*’i okuyoruz: “...Kapitalist üretim biçimi, aynı zamanda, gelecekteki yeni ve daha yüksek bir sentezin, yani tarım ve endüstrinin birbirinden ayrı ve bir diğerine zıt bir şekilde geliştikleri sırada ulaşmış oldukları daha mükemmel şekillerin meydana getirdiği temel üzerinde kurulacak bir tarım ve endüstri birliğinin maddî şartlarını da yaratır.”⁹ Marx’ın *soyutlamasında* kapitalizm, birbirlerinden ayrı da olsa, tarım ve sanayinin mükemmel şekillerine ulaşacakları bir yapı

8 Friedrich Engels, *Selected Works*, “Feuerbach and the End of the Classical German Philosophy”, Progress, Cilt 1, s. 340.

9 Marx, *Kapital*, Cilt 1, Birinci Kitap, s. 209.

oluşturuyor. Sonra? Sonra, modeli sürdürmek mümkün; sosyalizm, her biri gelişkin ama zıt ve ayrı olan bu iki kesimi bir araya getiriyor. Burada, kapitalizmin iki sektörü olarak tarım ve sanayinin eşitsiz gelişimi söz konusu değildir. Kuşkusuz doğal bir sonuç olarak Marx'ta "işçi-köylü ittifakı" da hiç gündeme gelmez. Marx, tarım-sanayi ilişkisi gibi eşitsiz gelişimin oldukça belirgin olduğu bir alanda bile, gelişkin bir modelin gerektirdiği soyutlamalara gittiği için, somutluktan uzaklaşmıştır. Kuşkusuz, somut sınıf mücadeleleri alanında yeniden dönmek üzere...

Sırası gelmişken önemle vurgulamak gerekiyor: Eşitsiz gelişimin Marx'ta bir yasa olarak biçimlenemediğini söylemek, hiçbir biçimde, Marx'ın tüm yapıtını küçümsemek anlamına gelmiyor. Tersini söylemek gerekiyor: Marx'ta böyle bir yasanın bulunmayış nedenlerini araştırıp açıklamak, "yenilikçi" olduklarını ileri süren Marksist kökenli akımların kimi tutarsızlıklarını sergilemede oldukça yararlı oluyor.

Aybar'ın yıllar önce eşitsiz gelişim yasası üzerinde durduğunu hatırlıyorum. Aybar, eşitsiz gelişim yasasını oldukça "yalın" biçimde anlıyor ve anlatıyor: Devrimin üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkiden bağımsızlaşması.¹⁰ Bunu söylemenin, yasayı böyle yorumlamanın mümkün ve doğru olduğunu hiç sanmıyorum. Eşitsiz gelişim bir "ikame" faktörü mü? Aybar'ın anladığı anlamda kesinlikle değil. Yani, eşitsiz gelişim, sınıf mücadelesinde, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki temel çelişkinin *yerini alan*, sınıf mücadelesinin bu temel üzerinde yükselmesini gereksiz kılan bir faktör değil. Eşitsiz gelişim, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin yerine geçmez; eşitsiz gelişim bu

10 Mehmet Ali Aybar, *Marksizmde Örgüt Sorunu*, İstanbul, 1979, s. 63.

çelişkinin kendini belli bir ülkenin koşullarında *somutlamayış biçimini* belirler. Mücadele ve onun hedefi olan devrim, doğrudan doğruya gene temel çelişkinin uzantısıdır; eşitsiz gelişim bu çelişkinin özgül somutlanış biçimiyle ilgilidir.

“Güvence” için Marx’ın sistemine yeniden dönülebilir. Marx, gene *Kapital*’de, bu kez mal değer ikilisi üzerinde duruyor. Bir nesnenin özü, başka nesnelerle ilişkisi sayesinde yoktan var olmaz; o, zaten vardır. Ancak o özün kendini ifade etmesi başka, dış ya da zıt nesneler aracılığıyla gerçekleşir. Aynı biçimde: Temel çelişkinin kendini ifade ediş biçiminin çeşitliliği ya da zenginliği, temel çelişkinin özünü ve bağımsız varlığını sorgulamaz.

Eşitsiz gelişime ilişkin olarak, doğrudan söylenebilecekler şimdilik bu kadar. Kuşkusuz yeterli değil. Ancak, sürekli sözünü ettiğimiz sınırlama burada da geçerli. Eşitsiz gelişime, soyut ve didaktik düzeyde yaklaşım, belirli sınırların ötesinde mümkün değil. Sorun, gerçek ve doyurucu bütünlüğüne, başka alanlarla birliği halinde ulaşıyor.

Şimdi, sorunu bu birlik içinde ele almak gerekiyor.

III. Belirleme ve Ekonomizm

Az önce, genel hatlarıyla, Marx ve Engels’i eşitsiz gelişime yaklaştıran verilerden ve çözümlemelerden söz ettim; ama gene de ağırlıklı öğeyi sistemin bütününde bu yasadan uzaklaşılmasının oluşturduğunu vurguladım. Bunu yinelemenin gereği yok. Şimdi, aynı tabloyu az çok farklı bir açıdan vermeye çalışacağım. Özetle şöyle: Almanya geri kaldı; Almanya geri kaldığı için, bir burjuva devriminin en hızlısını yaşayabilir. Ancak bunun kendi başına, kendisi için bir anlamı olmayacaktır: Almanya’nın bu hızı, tüm Avrupa’yı hızlandı-

rıp olgunlaştırarak gerçek işlevine sahip olacaktır... Marx'ın başlangıç tablolarından birini böyle vermekte sakınca yok. Böylece Marx'ın diyalektiğinde eşitsiz gelişimin öğeleri kısa sürede zıddına dönüşen, varlıklarıyla *eşit* ya da *eşitlenmiş* bir gelişimin kıvılcımlarını yakabilen birer dinamizm olarak ortaya çıkıyorlar. Ayırık olan, geçici olan, Avrupa'nın toplumsal gelişimi söz konusu olduğunda, *eşitsizliktir*. Şu ya da bu gerçek dinamizmin hizaya sokacağı bir eşitsizlik...

Yukarıda genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığım Marx damgalı beklenti tablosunun, daha sonraki pek çok Marksist için aşağı yukarı aynı hatlarla ciddi esin kaynağı olduğunu hatırlatmam gerekiyor. Troçki ve başka pek çok Marksistin tablosu da özde aynıydı: Rusya geri kaldı; geri kaldığı için bir proletarya devrimini en önce yaşayabilir. Ama bunun kendi başına, kendisi için bir anlamı olmayacaktır. Rusya'nın hızı, ancak tüm Avrupa'yı hızlandırıp devrim için olgunlaştırarak gerçek ve anlamlı tek işlevini yerine getirebilecektir...

Böylece Troçki ve benzerlerinin modelinde de eşitsiz gelişim, ancak kısa sürede zıddını getirdiği için anlam kazanan bir tür “konjonktürel dengesizlik” biçimine bürünüyor. Burada hemen eklenebilir: Marx'ın 1848-50 devrimlerinin sergilediği çelişik ve eşitsiz durum için geliştirdiği “sürekli devrim” kavramının yıllar sonra Troçki'nin de baş sloganı haline gelmesi, basit bir kavram kopyacılığı değildir.¹¹

Troçki'ye doğru bir açılım yapıp, devrim süreçlerinin benzer yorumlarına işaret etmemin nedenleri sorulabilir. Vurgulamak istediğim nokta tam tamına şurada: Eşitsiz gelişimin

11 Daha sonra, Troçki'nin kullandığı “sürekli devrim” kavramının lügüistik olarak bile Marx'ın kavramından farklı olduğunu kanıtlayabilmek amacıyla benim kişisel olarak hiç anlam veremediğim bir çaba başladı. Sonuçta, benim bilebildiğim İngilizceleri ve *permanent*, *incessant* ve *continious* sözcükleri arasında korkunç “ideolojik” farklılıklar yaratılmış oldu.

uzantısı olguları ve sonuçları görmek yeterli olmuyor. Çünkü görüntü, ardındakini hemen ele vermiyor, yansıtmıyor. Eşitsiz gelişimi, kısa sürede dönüşeceği zıddına, yani eşitlenmeye gebe geçici bir dinamik olarak görmek, onun özünü, yani yasallığını görmemekle eş anlamlıdır. Kimse, ne Marx'ın ne de Troçki'nin eşitsiz gelişime ilişkin olguları hiç göremediklerini ileri süremez. Ancak gene kimse, aynı eşitsiz gelişimin hem Marx'ın sisteminde hem de Troçki'nin devrim modelinde kalıcı bir yasallık konumuna geldiğini de söyleyemez.

Artık bu noktadan daha ileriye yönelmek gerekiyor. Marx ve Engels'ten sonra, Lenin geliyor. Lenin'in, eşitsiz gelişim olgularını belli bir soyut model kurarak yasalaştırdığını, başka deyişle olguyu salt teorik düzlemde ele aldığını söylemek mümkün değil. Ancak Lenin'in, gerek 1917'ye yaklaşımı, gerekse aynı devrimin uluslararası plandaki konumuna ilişkin düşünceleri, eşitsiz gelişime, çağının dinamiği çerçevesinde baş köşeyi verdiğini gösterir. Yeri gelmişken değinme gereğini duyuyorum: “Tek ülkede sosyalizm”, kanımca, Lenin'in en küçük bir ödün bile vermediği, ciddi bir inanç, kararlı bir perspektifti. Böyle bir inanç ve perspektifin, eşitsiz gelişim olgusu özümsemmeden beslenmesi kesinlikle mümkün değildir. Kuşkusuz aynı özümsemeyi gösterir çok sayıda başka kanıt bulmak mümkün. Ancak, tek başına bu bile önemli bir göstergedir. Dahası, Batı'nın deyim yerindeyse “oturaklı” kimi yeni sol Marksistlerinin bile tek ülkede sosyalizm olgusunu, Lenin'i de dışlayıp yalnızca Stalin'e mal etmelerini anlamak hiç mümkün değildir. Bu parantezi, Lenin'in konuya ilişkin oldukça net bir değerlendirmesi ile kapatmak mümkün: “Proletaryanın uluslararası devrimci hareketi çeşitli ülkelerde eşit ve özdeş biçimde gelişmez, gelişemez. Ortaya çıkan olanaklardan tümüyle ve sonuna dek yararlanılması,

ancak tek tek ülkelerdeki işçi sınıflarının mücadeleleri sonucunda gerçekleşebilir. Tek tek her ülke, ortak gidişe özel ve değerli katkılarını yapar. Ancak her ülkedeki hareket de kendi tek yanlılığından, kendi partisinin teorik-pratik yetersizliklerinden rahatsızdır.”¹²

Ancak, tüm bunlara karşın ortada gene de bir “boşluk” vardır. Eşitsiz gelişim yasasının, siyasal toplumsal sıçramalara pratikte olanak tanınması, aynı yasaya teorik düzlemde eğilme çabalarını gereksiz mi kılar? Belki basite indirmek gibi gelecek ama sonuçta “sıçramasını yapan, yasayı bildiğini de kanıtlamış olur” türünden totolojik bir noktaya mı ulaşılabilecektir?

Burada, gündeme yeniden Althusser giriyor. Kanımca Althusser, sorunun teorik boyutlarını gören ve hakkını vermeye çalışan Marksistlerden biri idi. Althusser, şunu da gördü: Pratik, sorun çözer; ama kendi başına çözmediği sorunun teorik ifadesini ortaya koymaz. Geçmişte, pratiğin çözmediği sorunların teorik ifadesi, biçimlendirilişi Marksistleri bekleyen bir görevdir.¹³ Daha da ileri gidilirse: Eşitsiz gelişimin teorik bir çerçevede ifadesi, yapı-üstü yapı ilişkilerinin, klasik “belirlenme” teorisi ışığında gündeme getirilmesi ile mümkündür.

Marx, üstyapı ilişkileri ile yoğun biçimde uğraştığı *Alman İdeolojisi*’ni yazdığı sıralarda (1845) daha sonra ulaşacağı bilimsel kavramların bir bölümünden henüz yoksundu. Söz gelimi “üretim ilişkileri” kavramı Marx’ta *Alman İdeolojisi*’nden sonra biçimlendi. Eşitsiz gelişimi tüm somutluğu ile yaşayan Lenin ise *Alman İdeolojisi*’ndeki siyasal üstyapı çözümlemelerinden habersizdi. *Alman İdeolojisi*, ilk basımına ancak 1932 yılında kavuşabildi.

12 V. İ. Lenin, *Collected Works*, Progress, Cilt 15, s. 187.

13 Althusser, *For Marx*, Penguin, 1969, s. 165.

Böylece, kapitalizmin uluslararası plandaki eşitsiz gelişimine ilişkin somut olgular dışında, eşitsiz gelişim ile yapı-üstyapı ilişkileri arasındaki bağların kurulmasında ortaya ciddi teorik boşluklar çıkıyordu. Kanımca Althusser'in temel teorik uğraşı böyle bir boşluğun doldurulmasına yönelikti. Başka deyişle, Althusser, bir yanda eşitsiz gelişim, öte yanda ise bilinç, ideoloji, sınıf mücadelesi vb. olgular arasında ilişki kuran bir "yapı" oluşturmaya yöneldi.

Althusser'e ileride yeniden döneceğiz. Ancak ondan önce Marx ve Engels'in geride bıraktıkları ipuçlarına yeniden eğilmemiz gerekiyor. Böyle bir geri dönüş, belirli sapmaların çok açık biçimde yapılabilmesi açısından büyük önem taşıyor.

Marx ve Engels, "ekonominin belirleyiciliği" ilkesini, yapıtlarının bütünlüğü düşünüldüğünde, ekonomist bir vulgarizasyona dönüştürmemektedir.

Salt yapı-üstyapı ilişkileri açısından bakıldığında Marx ve Engels üstyapıya tanınan rol gündeme geldiğinde genellikle sanılandan çok daha ileri bir konumdadır.

Az önce değindik: Marx, *Alman İdeolojisi*'nde *üretim ilişkileri* kavramına ulaşmamıştı. Daha sonra bu kavram biçimlendi. Aynı kavram, *Kapital*'de olgunluk kazandı. Çünkü *Kapital*'de "üretim ilişkilerinin yenilenmesi" kavramı da vardır. Böyle bir açılım için, ilk kavramın da geliştirilmesi gerekir. O halde Althusser'in "üretim ilişkilerinin yeniden üretimi" olarak tanımladığı süreç de, bu süreçte üstyapının rolünün vurgulanması da¹⁴ *yepyeni* girişimler değildir.

Ayrıntılarını da görmek gerekiyor. Bunun için, önce Marx'ın Doğu toplumlarında gelişme dinamiği bulunmayı-

14 Althusser, *Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev.: Y. Alp-M. Bozışık, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 29.

şını ele alan değerlendirmelerine bakılabilir. *Kapital*'de, geri toplumlarda, üretim ilişkilerinin, bizzat üretimin kendi özel biçimi tarafından yenilendiği vurgulanıyor.¹⁵ Bu değerlendirme tek başına yeterli değilse de, onu bir başkası izliyor: Gene *Kapital*'de, Asyatik toplumlardaki değişmezliğin nedeni “temel ekonomik unsurların, yapısının siyaset bulutlarından uzakta olmasında” aranıyor.¹⁶

Asyatik toplumların değişmezliğine ilişkin bu açıklayıcı saptamalardan, kapitalist ve “değişken” toplumların dinamizmine ilişkin başka saptamalar çıkarmasının mümkün olduğunu sanıyorum. Bu durumda kapitalist üretim ilişkilerini yenileyen unsur, aynı zamanda üstyapıdır. Başka deyişle kapitalist toplumun dinamizmi, temel ekonomik unsurların “siyaset” ve “ideoloji” ile, yani üstyapı ile karşılıklı etkileşen bir *bütün* oluşturmalarından kaynaklanır.

Bu durumda Marx'taki gelişme ya da hareket, ekonomizm ağırlıklı yorumların tersine, gelişen ekonominin peşinden üstyapıyı da sürüklemesi gibi bir basitlik içinde alınamaz. Sonuçta ortaya çıkan, temeldeki ekonomik unsurların, tüm üstyapısal öğelerle aynı bütünlük içinde ve karşılıklı etkileşimle gelişen bir toplam dinamik oluşturmasıdır.

Bu kadarıyla bile, ekonomizm denen umacıdan oldukça uzaklaşmış bulunuluyor. Ama gene de kafaları kurcalayan o temel soru yok mu gündemde? Peki, bu toplam etkileşim bütünlüğü içinde, *nihai* belirleyicilik görevi kimin, hangi faktörün üstündedir? Burada da *ultimately, in the final analysis* türü ifadeler çevresinde ciddi bir tartışma dönüyor. Bunlar Türkçeye daha çok “son kertede” biçiminde aktarılıyor. Özetle söylenen, nihai belirleyiciliğin *son kertede* ekono-

15 Marx, a.g.e., s. 219.

16 Marx, a.g.e., s. 524.

mik yapıya ait olduğu doğrultusunda. Saflar çok açık: Bunu benimsemeyenler, böyle bir kabulün “ekonomizm” olduğunu ileri sürüyorlar. Aynı formülü, “son kertede” sözcüğünü *silikleştirerek* sözde Ortodoksça benimser görünenler ise, gerçekten de ekonomist bir yoruma ağırlık vermiş oluyorlar. Bu sorun nasıl çözülecek?

Açık söylemem gerekirse, bu sorun üstündeki tartışmalar zaman zaman “kuyuya atılan taş” öyküsünü getiriyor akla. Tek farkı şurada; taşı kuyuya atanlarla çıkarmaya çalışanlar hemen hemen aynı kesimden, aynı insanlar.

Engels 1890’da Bloch’a yazdığı bir mektupta, ekonominin belirleyiciliğinin (determine) son kertede olduğunu, öteki unsurların örneğin ideolojinin vb. de tarihî mücadelelerin *biçimlerini* belirlemede rol oynadıklarını vurguluyordu.¹⁷ Aynı yıl Schmidt’e yazılan bir başka mektupta da ideolojik yapılanmanın ekonomik yapıyı belli sınırlar içinde rötüşlediği (*modify*) ileri sürüldü. Aynı mektupta başka açıklıklar bulmak da mümkün: Ekonominin belirleyiciliği ilkesi doğrudan ve mekanik biçimde algılanırsa, her ülkenin düşünce yapısının, veri aldığı ekonomik temelden başlayarak yükselmesi gerektiği gibi anlamsız bir sonuç çıkar.¹⁸ Engels, bunu vurgulama gereği duyuyor ve sürdürüyor: Oysa ekonomik temel geri bile olsa üstyapı doğrudan doğruya bu geri temeli yansıtmaz... Öyleyse, belirleyiciliğin hiçbir zaman *doğrudan olamayacağı* sonucuna ulaşmak için büyük bir çaba harcamak gerekmiyor. Ekonomik yapı, mevcut ulusal ve uluslararası yapının değişim ve gelişim *yönünü* belirler.

Engels’in ulaştığı son noktalar, kaba ekonomizme karşı, daha 19. yüzyıl koşullarında ciddi önlemler oluşturuyor.

17 Engels, a.g.e, “Letter to Bloch” Cilt 3, s. 487.

18 Engels, a.g.e. “Letter to Schmidt”, Cilt 3, s. 494.

Gene de buna çok önemli başka gelişmelerin eklenmesi gerekiyor. Tarihsel gelişimin kendi bütünlüğü içindeki yönelimi ve bu yönelimler doğrultusunda gerçekleşenler, özgül siyasal tercih ve yönelimleri ekonomik yapılanmadan koparmakla birlikte, onlara daha geniş bir bağımsızlık alanı kazandırmıştır. Bir başka deyişle çağımızda ülkenin somut ekonomik temeline ek olarak, uluslararası gelişim ve ideolojik birikim de artık *nesnel* bir temel, bir çıkış noktası rolünü oynamaya başlamıştır. Bugün, bilinçli bir siyasal tercih, bu doğrultuda ciddi bir örgütlenme ve siyasal iktidar veri alındığında, uluslararası dayanışma olanaklarını da eklersek, dünyadaki her ülkenin doğrudan sosyalizme geçmesi teorik olarak mümkündür. Geçmişte “kapitalist olmayan yol”un başarısızlık nedeni yola çıkan geri ekonomik temel değil, siyasal öncünün olgunluk kazanamamasıdır.

Bu noktadan sonrasını, teorik çalışmalarıyla Althusser devralıyor. Althusser’de, eşitsiz gelişimle bütünleşmiş “belirlenme” dinamiği özetle şöyle işliyor: Belli bir toplumsal yapı içinde her öge, kendi içindeki ve başka öğelerle olan ilişkileriyle belli bir bütünlük içinde var oluyor. Althusser, bu sonsuz çelişkiler yumağını bir “karmaşık bütün” biçiminde tanımlıyor. Ancak, bu karmaşık bütün, ortaya bir “egemen yapı” çıkarıyor. Özgül bir yapı. Dahası, bu özgüllük, tek tek tüm çelişkileri yeniden üst belirliyor (*over determination*). Belki de hepsi çok güzel. Ama ortada hâlâ bir sorun duruyor. Model gereği, istisnasız her ülke, kendini başkalarından hemen hemen tümüyle ayıran bir özgüllüğe, kendi karmaşık bütününe ve bunun belli biçimde üst belirlenmesine sahipse, bu her ülkenin kendi *ayrı* tarihini yaşaması anlamına gelmez mi? Bu da, tarihsel gelişimi haklı olarak hep “bütüncü” bir çerçevede ele alan Marksizmin aşılp bir tür yapısalcılığa ula-

şılmasını getirmez mi? Kanımca getirir ve böyle olmuştur. Althusser'in modeline yönelik en ciddi eleştiriler de, günde-me hep aynı konuyu getirmiştir. Althusser'in sakıncalı yö-nelimi karşısında gerekli uyarıların şöyle özetlenebileceğini sanıyorum:

1. Farklı tarihselliklerin “yapısal” bir aradalığı değil, bir bütün’ün tarihsel gelişimidir söz konusu olan. Eşitsizlik de, tarihsel gelişimin bütünlüğünün bir *sonucu* olarak ortaya çıkar. Eşitsiz gelişim, farklı tarihselliklerden değil, tek bir tarihselliğin farklı ürünlerinden kaynaklanır.
2. Eşitsiz gelişen her parça, bütünün parçası olarak, son tahlilde onunla aynı tarihselliği paylaşmak zorundadır. Çelişkileri aşırı biriktiren de, özgül bir yapının belli bir konjonktürde üst belirlenmesi değil, azgelişmişliği belli bir gelişmişlik *içinde* yaşama zorunluluğudur.

Öyle sanıyorum ki ortaya yeni ve köklü deneyimler çıkmadan ve bu deneyimler hep birlikte belli bir birikime ulaşmadan, eşitsiz gelişim ve ona bağlı olarak da belirlenme sorununda, *salt teorik düzlemde* kalarak anlamlı adımlar at-mak mümkün değildir. Gene öyle sanıyorum ki Althusser'in az önce sözünü ettiğim çabaları ile “zihin egzersizi” denebi-lecek böyle bir girişimde, teorik açılımın teorik spekülasyo-na dönüşebileceği sınırlara ulaşılmıştır. Somutlukla bu denli iç içe olan bir konuda teorik arılık içeren çabaların mutlaka bir riski vardır ve bu riski çok fazla zorlamamak gerekir.

Bundan sonrası, her ülkenin Marksistlerinin görevi. Gerekeni, onlar yapmalı. Eldeki teorik malzemenin soyut olarak bakıldığında, mutlaka belli ve kesin sınırları vardır. Ama öte yandan, eldeki teori, sınırsız zenginliktedir. Teori, sınırsızlığını, belli bir pratikle bütünleştğinde yaşar. “So-

mut durumun somut tahlili, gerçek teorinin doruk noktasıdır” sözü de, bir yanıyla bunu anlatır: Teorik güç ve yetkinlik, gerçekleşmesinin en üst düzeyini, ancak somutlukta bulur. Sonra, başarılı ama başarısız, ama ciddi deneyimler gelir gündeme. İktidar denemeleri dâhil, bu tür deneyimlerin doruk noktalarında teori, aldatıcı bir ikilik kazanır. Yükselme dönemlerinde, bir yanıyla teori “somut durumun somut tahlili”nin *anlık* bir yansımasına ağırlık kazandırdığından darlaşır ve kalıplaşır. Ama aynı yükselme dönemi, farkına varılmasa da, teoriyi binlerce ırmakla inanılmaz biçimde beslemekte, zenginleştirmektedir. Sonra, yerleşme dönemleri gelir. Yerleşme dönemleri, zafer ya da yenilgiyi izleyebilir. Her ikisinde de zamanında teoriyi besleyen sayısız ırmağın unutulup, gündeme tek bir yeni doğrunun sivriltilecek alınması girebilir. Gerekli ve zorunlu olarak. Bu, olmuştur. Althusser ve benzeri kimilerinin çabaları da bir geçmiş zenginliği yeniden yaşatabilme denemesidir. Ancak, ırmakların gürül gürül akarak teoriyi besledikleri bir dönem yaşanmıyorsa ne yapılabilir? En çok “teorik spekülasyon....” Sonuçta, en çok o yapılmıştır. Sonucun sonucu şu oluyor: 70 yıl öncesinin tüm zenginliklerini yeniden yaşayıp teoriye aktarmak, dahası bunu “resmileştirip” uluslararası planda benimsetmek artık mümkün değildir. Bugün 70 yıl öncesinin benimsenmesi uluslararası planda ve herkesi kapsayacak biçimde, ancak kimi *asgari* noktalara ilişkin olabilir. Bir kayıp mı, yitirilmiş bir fırsat mı?

Kuşkusuz değil. Bugün gündemde hâlâ yerini koruyan bir başka dirilik ögesi vardır. O da çeşitli ülkelerin Marksistlerinin 1917’nin zenginliklerini *kendi* somutluklarında, ama en önemlisi kendi diri misyonlarında yeniden yaşatabilmeleridir.

Yalnızca 1917 değil, 19. yüzyıl da, deneyim olarak geriye pek çok malzeme bıraktı. Bunlara en başta Marx ve Engels, çağlarının tanığı olarak eğildiler. Şimdi, Marx ve Engels'in devrim olgusuna, süreçlerine bakış açılarının incelenmesi var gündemde.

IV. Devrim, Teori ve Politika

Sezginin gelişkini, büyük insanlara özgü bir yetenek. Ne var ki, dış nesnelliklerin bileyip keskinleştirmedığı, yalnızca dar insan yeteneklerine özgü bir sezgiden söz etmek de pek mümkün değil. Dış koşulların belirli bir birikime ya da çarpıcılığa ulaşması, eldeki sistemin doyuruculuğu, sezgi gücünün gelişmesinin vazgeçilmez toplumsal temelini oluşturuyor.

19. yüzyılın o çarpıcı nesnellikleri, güçlü sezgilere, bu anlamda verebileceklerinin tümünü verdi. Özetle 19. yüzyılın dinamizmi, hızı ve yaşamı altüst edici etkileri, aydındaki sezgi gücünün bir yanını özellikle belirginleştirdi: Dikey boyut ya da zaman boyutu. 19. yüzyılın güçlü aydını, yaşadıklarının hızı karşısında, gözlerini hüznle geçmişe, daha çok da endişeyle geleceğe çevirdi.

Bundan sonrası, sanırım daha da ilginç. Tarih, insanlara durup dururken bilimi hediye etmez. 19. yüzyılın, insan dağarcığına pek çok yeni şey kattığı doğru; gelecek endişesi ve umudu, daha çok şeyin değişeceği sezgisi ve yarının tartışılması... Peki, ya bilim? Doğa ve toplumdaki tüm gelişmeleri kucaklayıp açıklayan bir bilim? Bilim olmadan, bilimden destek almadan, somutluktan ne ölçüde güçlü beslenmiş olursa olsun, sezgiler nereye dek götürebilir insanı?

Köpüre köpüre gelen dalgaların, aşılmaz bir kayaya çarptıktan sonra gerisin geriye yayılmaları gibi, 19. yüzyılda, zamanının üzerine yürüyen pek çok aydın sonunda geriye bakmak, geçmişe yönelmek zorunda kaldı. Sezgilerine karşın romancı, bilimin ışıkları ileriye yeterince aydınlatamadığı için ya alabildiğine çevreye yayıldı ya da geriye döndü. Balzac gibi eskiyi aramaya başladı. Yukarıdan sıkıştığı için, yaratıcılık çevreye ve geriye yayıldı. Denebilir ki Balzac'ı, bu yayılmanın getirdiği somut zenginlikler büyük romancı yaptı.

Politikanın içindeki aydınlar da benzer bir süreç yaşadı. Bilimsizlikte, tarihin hızının gerektirdiği ölçüde ileriye yönelemediler. Hep gündemlerinde de olsa, yarın için doyurucu bir açıklama getiremediler. Doğal olarak çıkar yolu, geleceği araştırmayı geçmişte yaparak bulmaya çalıştılar. Geriye, ilkel toplumlara baktılar. Aynı dinamizm, onunla at başı giden aynı çaresizlik bir yandan büyük romancıları, öte yandan da büyük ütopyacıları yarattı. Ütopyacılar, burjuva demokrat devriminin sınıfsal sınırlarının ötesine taşan gerçek demokratlardır. İleride ancak boşluk görebildikleri için geriye döndüler. Ya Marx ve Engels?

Marx ve Engels... Bilimin çoğu kez yalnız kalan kurucuları. Onlar için de sanırım şöyle bir saptama yapmak gerekiyor: Bir yandan 19. yüzyılın büyük dinamizmi ve bu dinamizmin beslediği sezgiler, öte yandan ise yavaş yavaş oluşmaya başlayan bilimselliğin getirdiği gerçekçilik, Marx ile Engels'in düşünsel etkinliklerinde kıyasıya savaş verdiler. Birinin ötekini yok edeceği ya da etmesi gereken bir savaş değildi bu. Belki çok daha zorlusu idi: Her birinin ötekinden, ancak alması gerektiği kadar alması, ötesine geçmemesi için verilen bir savaş. Bu savaş, Marx ve Engels'te yaklaşık elli yıl sürdü.

Peşinen saptamak gerek: Kısa da sürse, belli bir süre Marx'taki coşku, umut, hızlı değişim sezgisi ve beklentisi, kısacası ve açıkçası kapitalist dinamizme duyulan güven, reel olanın önünde gitti. Sınıf mücadelelerinin yeni boyutlarını sergilemesinden sonra ise, mücadelenin boyutları ile sınıfların konumunu, bu kez bir sarraf terazisi ile ele alan Marx çıktı ortaya. Kısaca, Marx ve Engels'in devrim sorununa yaklaşımları ya da yaygın deyimle "devrim teorisi" söz konusu olduğunda bulacağımız mirasın özeti şudur: Soyutlamanın pek çok güzelliğine sahip olduğu ve bu yanıyla "bilimci" görüldüğü halde gerçekleşmeyen beklentilerle, gerçekleşmesi pek mümkün görünen, ama bu kez de Marksist soyutlamanın gücüne gerek bırakmayan kimi saptamalar arasındaki gizli kavgadır...

Bu, daha sonraki Marksistler söz konusu olduğunda, onların hem gücünü, hem de belirli alanlardaki güçsüzlüğünü oluşturacaktır. Devrim sürecine ilişkin olarak devralınan mirasın karmaşık unsurları da barındırması, hiç kuşkusuz kimi zaafların aşılması için bir zemin de oluşturabilir. Çünkü bunlar, 19. yüzyılın mücadeleleri ve deneyimlerinin o an için mümkün en yetkin çözümlemeleridir. Günümüz Marksistinin işi, devraldığı mirasın bütünü içine en başta eşitsiz gelişim, bilinç ve örgüt pratiğini ve nihayet sınıfsal iktidar konusundaki bulguları katıp bunları yeniden üretmektir denebilir. Kesinlikle "Marx'ı düzeltmek" anlamında değil; yalnızca "güncelleştirme" doğrultusunda. Sonra, ortada monolitik bir miras da yoktur. Mirasın az önce söz ettiğimiz iç kavgası güncel araştırmacılara güç ve zenginlik sağlayacak bir öğedir aynı zamanda.

Ama gülün dikenini de oluyor. Aynı iç kavganın Marksistleri belli ve verimsiz bir seçmeciliğe tahrik etmesi de müm-

kündür. Ve doğrusunu söylemek gerekirse daha çok yapılan budur. Oysa, en uç örneklerini verecek olursak seçmecilik, insanı, *Manifesto*'daki umut ve coşkuya da, Engels'in sonlara doğru *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* için yazdığı ünlü "Önsöz"deki karamsarlığa da götürebilir. Oysa ne *Manifesto* ne de bu önsöz, olduğu gibi benimsenmek içindir. Yeniden değerlendirilip bir mirasın güncelleştirilmesinde kullanılmak içindir.

"Yeniden üretim" kuşkusuz güç bir uğraş. Bu çalışmada, böylesine zorlu bir uğraş kalkışacak değilim. Ama en azından şu yapılabilir: Marx ve Engels'teki devrim süreci değerlendirmelerine, bir yeniden üretimin temeli olacak biçimde yeniden eğilmek, önemli sonuçlara işaret etmek...

Günümüzde "yeni sol"un Marx'a sıkça yönelttiği ve artık neredeyse bayraklaşan bir eksiklik teşhisi var. Kuşkusuz yeni solun en yetkin temsilcisi olduğu için değil, bizden bir ses olduğu için M. Ali Aybar'a kulak verelim: "Marx'ın en büyük eksikliği, politikanın teorisini yapmamış olmasıdır."¹⁹

Haklı mı?

Yanıtlamadan önce düşünmek gerek. Marx'ın ne anlamda olursa olsun bir "politika teorisi" üretmediği ortadadır. Ancak bu bir eksiklik midir? Daha doğrusu Aybar'ın anladığı anlamda bir "politika teorisi", genel olarak Marksizmin içinde olabilir miydi? Ben Marksizmde bu anlamda içsel bir politika teorisi olamayacağı kanısındayım. Marksizmde olabileceği kadarı ile politikanın teorisi, bir tek "somut durumun somut tahlili" ile çakışan bir *özgül* sonuç olabilir. Bu durumda, aynı teorinin evrenselleştirilmesi, ilkelere vb. oturtulması, doğası gereği mümkün değildir. Çok daha açı-

19 Aybar, a.g.e., s. 97.

ğını da söylemem mümkün: Uluslararası harekette, en geniş anlamında değil elbette ama belirli açılardan bir “politika teorisi”nin zorlandığı dönemler olmuştur. Ancak, bugüne kadar dünyada tek bir devrim, politikanın şu ya da bu evrensellikteki bir teorisini kılavuz edindiği ve bunun ilkelerine uyduğu için gerçekleşmemiştir. Her devrim, kendi politikasını, kendi somut durumunun somut tahlilinden üretmiştir. Ekleme gerekir: Kuşkusuz, her deneyim, kimi noktaların evrensel bir geçerliliğe sahip olduğunu yeni baştan kanıtlamıştır. Ancak, evrensel geçerlilikte olduğu kanıtlanan bu noktalar, ayrı bir “politika teorisi” alanının değil, doğrudan doğruya klasik Marksist yapının ekonomi politik, devlet teorisi vb. alanlarına dâhildirler.

Yukarıdaki örnek yetersiz ve soyut bulunursa, çok daha somut bir örnek verilebilir: Marx’ın kendi sistemine en az kattığını (bilinçli öncü) Lenin kendi pratiğine ve 1917 Devrimi’ne en çok katmıştır. Lenin’in önemi, ekonomi politik ya da felsefe alanlarındaki katkılarında değil, burjuvazinin politik birikimini kendi örgütlü pratiğinde eritebilmesindedir. Lenin, örgüt pratiğinde Jakoben bir yeniden doğuşa gerek olduğunu görmüştür. Ancak bu, Marx’ın yapmadığını, yani politikanın teorisini Lenin’in yapması anlamına gelmez. 1917’de, Lenin ve Bolşevikler bir devrim yaptılar, ama geriye gene bir “politika teorisi” bırakmadılar. Geriye bıraktıkları şunlardı: Somut durumun somut tahlilinin devlet, demokrasi, proletarya diktatörlüğü gibi alanlara teorik katkılarda bulunan örnekleri. Lenin’de klasik anlamda bir “politika teorisi” aramak demek, boykot edilen ve katılınan sayısız Duma seçimi, “baş düşman” sayılan kesimlerin değişimi, Bolşeviklere legal Marksistlerin mi, devrimci demokratların mı daha yakın olduklarının saptanması vb. tür sorunlar arasında kay-

bolup gitmek demektir. Eğer varsa, Lenin’de bir tek “politika teorisi” vardır: Güncel politik görevlerin, öncü çekirdeğin nihai perspektifi ışığında somutlanması...

Böyle bir değerlendirmeye neden gerek görüldü?

Marx ve Engels’te devrim teorisi, hali hazırda ulaşılmış bulunan teorik yapının, belirli bir nesnellikteki sınıf mücadelesine önceden ya da sonradan uygulanmasıdır. Marx ve Engels’te teori, Avrupa’da sosyalizme geçiş perspektifidir. Lenin’de ise, bilinçli bir öncü kadronun çarlığı devirme perspektifi. Marx ve Engels’te “devrim teorisi” hem gündemdeki devrimci sürece, hem de onun öncesi ve sonrasına göre çeşitli içerikler alır. Örnek verilebilir: 1848 Devrimi öncesi-nin, *Manifesto*’ya büyük ölçüde kaynaklık eden ve 1789-93 Fransız Devrimi’nin *yükselen* (*ascending*) çizgisini veri alan modeli ile 1848 sonrasına özgü, proletarya-küçük burjuvazi ilişkili “sürekli değişim” modeli kuşkusuz tam tamına aynı teorik içeriği taşımaz. Keza proletarya diktatörlüğü kavramının devlet teorisinin önemli bir parçası konumuna gelmeye aday görüldüğü 1871’deki model de başkadır. Engels’in 1895 yılında, elindeki teorik malzemeyi Avrupa’nın durağan koşullarına uygulaması ile ortaya çıkan “mevzi savaşlı devrim” modeli ise bambaşkadır.

Sonuç belirginleşiyor olsa gerek: Bugün belli bir açıdan yaklaşılsa, Marksistlerin elinde, Marx ve Engels’in söylediklerinin miktarı kadar bir devrim teorisi olması gerekir. Oysa gerçekte olması gereken, tüm bu farklı modellerin bir arada değerlendirilmesi sonucunda onlardan süzülüp gelecek daha az “yaygın” ama daha özlü bir mirastır. Sonra Lenin’in 1900-23 arası çözümlemeleri “özel iktidar perspektifi” olgusu hiç unutulmadan aynı sürece sokulur ve ge-

riye kalan özeldekine eklenir. Kuşkusuz aritmetik değil, en yaratıcı biçimde. Sonra başkaları izler. Sel gider, kum kalır. Sel pratik, kum ise teorinin gelişmesidir. “Sel” tüm zenginliği ile politikayı da içerir. Onun içindir ki “politikanın teorisi” hem zaman hem de mekân boyutlarını kucaklayacak biçimde yapılamaz. Günümüzde “devrim teorisi” adına yapılan açılımlar da, selin gitmesi ile geride kalan kuma biçim verme çabalarıdır. Başarılı ya da başarısız, deneyimler olmadan kimse bu kuma istenilen genişlikte biçim veremez. Hele hele Marx ve Engels’in, sonra da Lenin’in “somut durumun somut tahlili” adına bunları tekleştirmek, büsbütün yanıltıcıdır.

Yeniden 19. yüzyıla dönebiliriz.

Manifesto’nun modeli üzerinde ayrıntılı olarak durmaya gerek yok. Daha sonra 1848-50 devrim süreci ile buna ilişkin çeşitli çalışmalar geliyor. *18 Brumaire*’in 1852 yılında yazıldığını düşünürsek, 1848-52 yılları arasındaki dört yıl Marx ve Engels’in devrim sorununa yaklaşımlarında önemli ve tipik bir dönemi oluşturur.

Sözü edilen tipik dönemin en tipik özelliği ise şudur: Marx bu dönemde sürekli olarak devrimin siyasal yanı ile toplumsal yanı arasında bir boşluk (ya da eşitsizlik) görmüştür. Gene Marx, bunun sonucunda, siyasal kurtuluşla toplumsal kurtuluşu birbirinden ayırmaya özen gösterdi. Devam ediyorum ve önem taşıdığına inandığım bir noktayı vurguluyorum: Yüzyılı aşkın bir süredir, uluslararası harekette cereyan eden “strateji” içerikli her tür tartışmanın *özünde*, bilinçli ya da bilinçsiz, Marx’ın bu ayrımı yatar. Her tür aşamacılığın ya da demokratik devrimciliğin özü de aynıdır. Avrupa komünizmi de, bir strateji olarak bakıldığında, 1917’nin aynı boşluğu örgütsel alanda bir tür

Jakobenizm, iktidar alanında da proletarya diktatörlüğü ile doldurmasını “vahşice” bulmuş ve böyle bir doğrultuya ısınamamıştır.

O halde Marx’taki bu ayrımı daha net biçimde ortaya koymak gerekiyor. Burjuvazinin politik olarak alaşağı edilmesi mümkündür. Ama aynı sınıfın toplumsal varlığına son verilebilmesi için mutlaka olgunlaşması gereken koşullar vardır. Burjuvazinin politik olarak alaşağı edilmesi ile bir sınıf olarak toplumsal varlığına son verilebilmesi koşullarının olgunlaşması arasında bir dönem yer alır. Bir “geçiş dönemi”. Marx’ta, 1848-50 arasına ilişkin çözümlemelerde bu dönemin adı “sürekli devrim”dir...

Elbette bu kaba özetten yeterince anlamlı sonuçlar çıkarmak güç. Bu nedenle, ayrıntıları vermeye çalışacağım. Sonuçlar, ayrıntılara indikçe belirginlik kazanacak. Tarih, Mart 1848: Bu tarihte, *yükselen* burjuva devriminin, gene burjuvazinin eliyle toplumsal kurtuluş nesnelliğini yaratması bekleniyor.²⁰ Görüldüğü gibi, *Manifesto* etkisini sürdürüyor. Tarih, Haziran 1848: Burjuva devriminin “tam” olamayacağı, sonuna dek gidemeyeceği ortaya çıkıyor. Bu ortaya çıkınca, şöyle bir saptama yapılıyor: Tam olamayan burjuva devrimi, geride, demokrat hareket bırakır.²¹ Tarih, 1 Eylül 1848: Alman devriminin yenilgisi ortaya çıkıyor. Engels, yenilginin nedenini açıklıyor: “Tüm bu yenilgilerin nedeni, şu anda ortaya çıkan her ayaklanmanın, burjuvazinin politik varlığı için doğrudan, toplumsal varlığı için ise dolaylı bir tehdit oluşturmasıdır.”²² Tarih, Aralık 1848 ve Ocak 1849: Engels bu tarihlerde ilk kez

20 Marx-Engels, a.g.e., “Demands of the Presidential Elections” Cilt 8, s. 123 ve Engels, a.g.e., “The Magyar Struggle”, s. 227.

21 Engels, a.g.e., “The Berlin Debate on Revolution”, s. 74.

22 Engels, a.g.e., “The Uprising in Frankfurt”, s. 444.

“sürekli devrim” kavramını kullanıyor. Dahası, sürekli devrimin içeriğini, Montanyarlarca uygulanacak reformlar olarak belirliyor.²³ Tarih, Mart 1850: Marx ve Engels açıklıyor: Alman liberal burjuvazisi devrime ihanet etti. Bundan sonra, devrime ve proletaryaya ihanet etme sırası artık demokratik küçük burjuvaziye gelmiştir. Yeni bir devrimci yükselişte proletarya gene önemli bir rol oynayacaktır; elbette küçük burjuvazi ile birlikte. Ama küçük burjuvazi proletaryayı hep frenleyecektir. Proletarya ise bunu kendi gücüyle durdurabilecek konumda değildir. Gene de küçük burjuvazinin kendi üstünde egemenlik kurmasını önleyip ona kimi koşulları dayatabilir. Sonuç: “Savaş çılgılığı sürekli devrim olmalıdır.”²⁴

Bu kadar maddi bilginin yeterli olduğunu sanıyorum, artık sonuçlar derlenebilir:

1. Marx ve Engels, devrimin sürükleyicisi olarak liberal burjuvaziyi görme anlayışını, 1848 yılının ortasında bütününü ve bir daha geri dönmemesine terk etmişlerdir.
2. Liberal burjuvazinin burjuva devrimlerindeki önder konumunun yok olması, tek başına 20. yüzyılın, 1917’nin ve emperyalizmin ürünü değildir. Daha 1848-50 döneminde liberal burjuvazi uzaklara düşmüştür.
3. Sürekli devrim, liberal burjuvazinin tablo dışına alınması ile ortaya çıkmış, sürekli devrimin özü olarak da birbirlerine tam üstünlük sağlayamayan küçük burjuvazi ile proletarya arasındaki anlaşmalı-çekişmeli dinamizm görülmüştür.

23 Marx-Engels, a.g.e., “French Working Class and the Presidential Elections”, Cilt 8, s. 123 ve Engels, a.g.e., “The Magyar Struggle”, s. 227.

24 Marx-Engels, a.g.e., “Adress of the Central Committee to the Communist League”, Cilt I, s. 177-180.

4. Kavram olarak “sürekli devrim”i bir yana bırakırsak, 1917’nin hemen öncesinde Lenin hariç tüm Rus Bolşeviklerinin sahip çıktığı model, tam tamına bu modeldir.
5. Yapısı ve doğası gereği, burjuva devrimi hiçbir zaman tam olamaz. Bugün, en gelişkini ve en demokrati dâhil tüm kapitalist ülkelerde demokrat talep ve hareketlerin varlığı bunun en açık göstergesidir.

Bu beş sonucun şimdilik ek ya da yorum gerektiren bir yanı bulunmuyor. Üstelik bunlar, daha doğrusu dördü, 1848-50 döneminin yalın ve doğrudan sonuçları. Ama daha güncelleştirildiğinde ortada hâlâ ciddi bir sorun var: Politik egemenliğine son verilen burjuvazinin toplumsal varlığını koruyabildiği bir geçiş dönemi gerçekte ne anlama gelir? Sorun ortaya başka türlü de konabilir: Proletarya tek başına ya da küçük burjuvazi ile egemen sınıf olarak örgütlenmeden politik iktidarı elinde tutabilir mi? Devam ediyoruz: Eğer proletarya egemen sınıf olarak örgütlenmeden politik iktidarı elinde tutamazsa, burjuvazinin *toplumsal* varlığı sürerken proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi gerçekleşebilir mi?

Evet, “devrim teorisi”nin özü burada yatıyor. Marx ve Engels’i 1871 Paris Komünü’ne dek toplumsal kurtuluş-siyasal kurtuluş ayırımına ya da eşitsizliğine mahkûm kılan sorun da budur. Sonra proletarya diktatörlüğü, sorunun tümüyle yanıtlanmasına yol açan güçlü bir anahtar oluşturdu. Bu anahtarın önemini kavramak için *Fransa’da İç Savaş’ta* sözü edilen iktidar biçimine tanınan “manivela” işlevini hatırlamak yeterli. Daha sonra 1917’nin dersleri geldi ve ortaya hiç kuşkusuz çizgileri netleşmiş bir teori çıktı. Bunu da özetlemek gerekiyor:

1. Burjuvazinin siyasal iktidarının sona erışı ile toplumsal egemenliğinin ve varlığının son bulması, hiçbir zaman, hiçbir ülkede eş zamanlı olamaz, arada mutlaka bir dönem yer alır.
2. Sözü edilen geçiş dönemi önce “sürekli devrim” olarak anlaşılmış, ancak daha sonra Lenin’in proletarya diktatörlüğüne tanıdığı yeni işlevlerle bu iktidar, geçiş döneminin temel belirleyicisi ve egemenlik biçimi olmuştur.
3. Proletaryanın, müttefikleriyle siyasal iktidara gelmesi demek, egemen sınıf olarak örgütlenme sürecinin başlaması demektir. Burjuvaziye gerçek anlamda tarih sahnesinden silecek olan, bu örgütlenmenin başarısıdır.

Bu noktada gene önemli olduğunu sandığım bir noktanın altını çizmek istiyorum. Aradaki gelişim bütünlüğüne karşın, 19. yüzyılın Marx modeli ile 20. yüzyıl başlarının Lenin modeli arasında, çoğu kez gözden kaçırılan bir farklılık söz konusudur. 1871 Paris Komünü olgusuna dek, Marx’ta, siyasal ile toplumsal arasındaki eşitsizliği giderecek etken *nesnelliktir*, nesnel gelişimdir. Lenin’in modelinde ise, aynı boşluğu kapatacak gelişme büyük ölçüde *öznelliktir*. Bunun, bu temel farkın nedeni de proletaryanın sınıf bilinci ve bilinçlenme süreçlerinin dinamiği konusundaki yaklaşımların farklılığıdır. Marx’ta boşluğu kapatan proletaryanın fizik olarak gelişip büyümesi ve aynı doğrultudaki kitlesel bilinçken, Lenin’de aynı boşluk öncü müfrezenin iktidar aygıtına ve proletaryanın öncü kesimlerinin güvenine sahip bir kesim olarak giriştiği etkinlikler aracılığıyla doldurulur.

Yaşamlarını devrim için yitirenler (Luxemburg), 17 Devrimine sayısız övgüler düzenler, Komintern’de ciddi görevler

yapanlar dâhil, Avrupalı komünistlerin bir türlü anlayamadıkları nokta da buradadır. Avrupa'nın çaplı Marksistleri öncü parti kavramının benimsenmesinde kimi durumlarda sol uçlara gitmiş de olsalar, bu "öncü parti"nin işlevini iktidarla birlikte bitirmekte; proletaryanın gerçek sınıf partisinin ortaya çıkışını ise ancak iktidarın elde tutulduğu bir devrimci geçiş döneminde mümkün görmektedirler. Bu durumda devrimden önce, Lenin'ce öngörülenden daha da dar ve seçkinci oluşuna yeşil ışık yakılan parti, devrimle birlikte görevini tamamlamakta, meydanı sosyalizmin kuruluşu için işçi sınıfının kendiliğinden ve anarko-sendikalist örgütlerine terk etmeye çağırmaktadır. Luxemburg, Lukács ve Gramsci ile 1917'yi yerleştirmeye çalışanlar arasında hep var olan "mesafe"nin nedenleri arasında başlıcası budur.

Yeniden 19. yüzyıla dönebiliriz.

Gündemde "sosyal demokrasi" kavramı yer alıyor. Önce, bu kavramın 19. yüzyıla dayanan bir geçmişi olduğunu bilmek gerekiyor. Marx'ta "sosyal demokrasi" devrim sürecindeki eşitsizliklerin peş peşe gözlemlenmesine dayanan, bir bakıma bu eşitsizlikleri tek bir örgüt çatısı altında legalleştiren bir kavram. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, sosyal demokrat partinin, işçilerin partisi (sosyal) ile küçük burjuvazinin partisi (demokrasi) birleşmesinden oluşacağını yazıyor.²⁵ İki yıl sonraki *Brumaire* ise kavramları daha da derinleştiriyor. Bu kez şöyle: Proletarya devrimci yanını gemleyip demokrat yanını ortaya sürüyor; buna karşılık küçük burjuvazi de taleplerini yalnızca politik düzeyde tutmayıp ona sosyal bir içerik kazandırmaya davet ediliyor. Böylece sosyal demokrasi, geri basan proletarya ile ileri adım atan küçük burjuvazinin

25 Marx, a.g.e., "Class Struggles in France", s. 253.

buluşması demek oluyor.²⁶Dikkatle bakıldığında Marx'ın, eşitsizlikleri, içinde yan yana var olup gelişecekleri bir yapıya yerleştirme uğraşı içinde olduğu görülüyor. Daha açıkça da söylenebilir: 19. yüzyıl koşullarında proletaryanın nicel gelişkinliği ve düzen için oluşturduğu potansiyel tehlike ile bu koşullarda sahip olabildiği sınıf bilinci arasında açık bir eşitsizlik var. Ancak öte yanda küçük burjuvazinin taleplerinin hayalci ya da toplumsal özden yoksun niteliği ile aynı kesimin politik etkinliği arasında da bir eşitsizlik bulunuyor. Son olarak da, kendi içlerinde kendi özgül eşitsizliklerini barındıran bu iki kesimin *aralarındaki* çelişkiler söz konusu. Marx, kendi yöntemleri ışığında ve kuşkusuz “politik” bir yaklaşımla, bu çelişkileri içinde yer alabilecekleri bir çerçeveye yerleştirmeye çalışıyor. “Sosyal demokrasi”, işte bu çerçevenin adı oluyor. Avrupa'nın ilk Marksist partilerinin adlarının “sosyal demokrat” oluşunun kökenini ya da gerekçelerini de burada aramak gerekiyor.

Bütün bu söylenenlerden sonra şunu düşünmek mümkün:

Böylesi çabaların Paris Komünü deneyimi ile dahası *Fransa'da İç Savaş'ta* Marx'ın ona yüklediği anlamlarla son bulması gerekmez miydi? Marx, Paris Komünü'nün sergilediği özel manivelada, kendisini yıllarca zorlayan ayrıma ve dengesizliklere son verebilecek, toplumsal kurtuluşun zeminini oluşturabilecek bir güç gördüğüne göre, neden bu bulgusunu daha sonraki adımlarla pekiştirmede?

Marx, kendi döneminde, gerçek anlamda “Marksist” bir partiye hiç tanık olmadı. Artı değer sömürüsünün muhatabı bir sınıf olarak proletaryanın ayrık ve özgül konumu ile

26 Marx, a.g.e., “18 Brumaire of Louis Bonaparte”, s. 423.

gene aynı sınıfın politik etkinliğinin demokrat küçük burjuva hareketlilikten ideolojik olarak ayırışamaması arasındaki çelişki, Marx'ın teorik tüm çalışmalarına damgasını vurdu. Eğer deyim yerindeyse Marx, Avrupa işçi sınıfının daha az "Marksist" ama daha çok Proudhon'cu, Blanqui'ci, Weitling'ci oluşunu belki gereğinden çok önemsemi. Sisteminin tüm yetkinliğine, gelişkinliğine karşın, bunun işçi sınıfı üstündeki etkisi ütopyacı akımlardan geri kalınca, Marx ortadaki paradoksu nesnelliğin yetersiz gelişimi ile açıklamaya çalıştı. Öyle sanıyorum ki bu, Marx'ın, kendi teorik sistemi içinde daha köklü adımlar atmasını engelleyen bir etmen oldu. Marx'ın sistemini, işçi sınıfı içindeki ütopyacı rakiplerinden ayırt eden, bilimselliği idi. Bilimsellik, en büyük avantajdı. Marx, bunu bildiği için hep bilimselliğe sarıldı. Bu tür bir çubuk büküş, Engels'in söz ettiği anlamda bir muhafazakârlığı da birlikte getirdi. Şöyle noktalamak mümkün: Belki Marx politik alanda belirli dozda "öznellik"ten yana adım atılabileceğini gördü, vazgeçti.

Böylece proletarya "diktatörlüğü" kavramının içini doldurmak Lenin'e düştü. Lenin, 1917 Şubat'ına kadar, *devrime bakış açısı konusunda* Menşeviklerden *görelilik* olarak daha az uzak bir konumdaydı. Aynı sıralarda, daha önce özel olarak eğilme gereği duymadığı komün olgusuna bu kez yoğun biçimde eğildi.

Kuşkusuz bu yoğun çalışma sonucunda, Şubat Devrimi'nden sonra, tüm devrim tartışmalarına bambaşka bir boyut getiren *Nisan Tezleri* çıktı ortaya, Lenin'in Paris Komünü çalışmalarının *Nisan Tezleri*'ni hemen incelemesi, hiç kuşkusuz bir rastlantı değildir.

Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, belki de 19. yüzyıl devrim teorisinin en can alıcı ve kalıcı sorusunu soruyordu:

“Fransa’da normal olarak sanayi burjuvazisinin yapması gerekeni küçük burjuvazi, gene normal olarak küçük burjuvazinin yapması gerekeni de proletarya yapıyor. Peki, ya işçinin görevi, onu kim yapacak?”²⁷

Marx, önce “sosyal demokrasi” kavramını denedi. Sonra, ama epey sonra proletarya diktatörlüğünün yeni içeriği ile önemli bir adım attı. Bundan sonrasını Lenin, büyük ölçüde *Nisan Tezleri* ile ele aldı ve somutladı.

Yalnızca bir tarihin değerlendirilmesi açısından değil, dünyanın hemen her yerinde güncel Marksizm tartışmaları açısından da odak noktasını oluşturur bu sorun. Bugüne dek, hiçbir gelişim, hiçbir olgun nesnellik, işçinin görevinin, tüm bir sınıf olarak gene işçi tarafından yerine getirileceği” tezini doğrulamamıştır. Aralarında uzun bir zaman da olsa *Nisan Tezleri*, daha önceki bir çalışmanın, *Ne Yapmalı*’nın doğrudan ve doğal uzantısıdır. Lenin *Ne Yapmalı*’da sınıf-bilinç ilişkileri konusunda getirdiği açıklığı, 1917 *Nisan Tezleri* ile devrim-iktidar sorunlarına taşımıştır. Söylenenler, bizi sınıf-bilinç ilişkilerine göz atmaya zorluyor.

V. Sınıf Mücadelesi ve Sınıf Bilinci

“Kapitalizmin çelişkilerini tüm olarak, yani diyalektik süreç içinde, bilinçle kavradığı zaman sömürüyü hafifletmek için savaşımın yeterli olmadığını anlayan proletarya, sömürüyü tümü ile yok etmek için toplumu temelden değiştirmek için savaşıma başlıyor.”²⁸

Yukarıdaki değerlendirme, pek çok soruyu çağırıştırıyor. Ancak, ben ilk sorunun şöyle ortaya konabileceğini sanıyo-

27 Marx-Engels, a.g.e., “Class Struggles in France”, s. 271.

28 Aybar, a.g.e., s. 71.

rum: Sınıf bilinci sınıf mücadelesinin ürünü müdür, yoksa sınıf mücadelesi sınıf bilincinden mi doğar? Proletarya mücadeleye ettiği için mi bilinçlenir, yoksa en baştan bilinçli olduğu için mi mücadele eder?

Burada, Marx'ın ünlü "önsöz"üne yeniden dönülebilir: "insanların varlığını tayin eden şey bilinçleri değildir; tam tersine insanların bilinçlerini tayin eden sosyal varlıklarıdır." Bu ünlü değerlendirme, ihtiyatsızca ve hiç düşünmeksizin, çoğu solcunun içselleştirdiği bir tembellikle sınıf mücadeleleri alanına taşındığında, çözüm basit görünüyor: Proletaryanın sosyal varlığı, onun bilincini tayin eder; o halde proletarya, proletarya olarak var olduğu için bilinç kazanır ve o bilinçle mücadele eder...

Hiç kuşkusuz bu denli basit değil.

En başta bilinç, kesinlikle belli bir nesnelliğin doğrudan zihne yansıması olarak görülemez. Belli bir nesnelliğin, belli bir bilinci son kertede tayin etmesi, kuşkusuz doğrudur; ancak bu, sanıldığından da dolambaçlı bir süreçtir. Daha açığı şöyle: Toplumsal varlık, doğrudan uzantısı olan toplumsal hareketlilik *aracılığıyla* bilinci tayin eder. Toplumsal varlık ile bilinç arasındaki ilişki doğrudan değildir. Daha da açılabilir.

Bilincin, herhangi bir nesnelliğin zihne doğrudan yansıması olarak ele alınamayacağına değindim. Bilinç, nesnelliğin dış görüngüsü ile algılanması değil, söz konusu nesnelliğin özünün, kendini ortaya koyuş biçimlerinin –ki bu gerçekte sonsuz bir dinamizmdir– ardından yakalanması demektir. Bilinci yaratan, son kertede, elbette maddi varlıktır. Maddi varlık koşullarından bütünüyle bağımsız bir bilinç düşünülemez. Ancak, hep sözü edilen "nesnellik", gerçekte, hareketi ve çelişkileri ile karmaşık bir bütünlük oluşturur.

Nesnelliğin kendini ortaya koyuşu, her zaman bir harekettir. Dolayısıyla, kendini ortaya bir hareket biçiminde koyan nesnelliğin tüm boyutlarıyla yakalanabilmesi, en başta, sözü edilen hareketle içselleşmekten geçer. Kısacası, söz konusu olan sınıf-bilinç ilişkileri ise, sınıf bilinci için temel ön koşul, belli bir sınıfın üyesi olmak değil, o sınıfa özgü belli bir hareketliliğin içinde olmak demektir.

Örneğin emekle sermaye arasındaki çelişkinin kendini somutlaması, işçi-patron, işçi-resmî güçler, patron-işyeri yöneticisi vb. arasındaki ilişki ve çelişkiler gibi sayısız görüngü aracılığıyla gerçekleşir. Oysa bunlar arasındaki işçi-patron çelişkisi bile emek-sermaye çelişkisinin özü değil, görünümüdür. İşçi, gerçek anlamda hiçbir bilinç nüvesi taşımadan da belli bir mücadeleye katılabilir. Burada, bilinç olmadan da mücadele vardır. Bilinç olmaksızın mücadele, işçi sınıfı için, bir ayrıklık değil genel bir kuraldır. Ancak, mücadelenin büründüğü biçim, süresi, karşılaşılan direnç, mücadelenin yinelenme sıklığı vb. son çözümlemede işçinin gerçek bilince giden olgunlaşma sürecini belirler. Sonuçta bilinç, toplumsal varlığın tek başına değil, mücadeleler aracılığıyla belirlediği bir sonuç olarak ortaya çıkar.

Yeniden hatırlamakta yarar var: Mal, bizatihi bir değere sahip olsa bile, bu değeri, değişim değeri biçimine bürünmeden ortaya koyamaz. Aynı biçimde emek-sermaye çelişkisi de bizatihi bir gerçekliktir. Ancak bu gerçeklik, sınıf mücadelesinin belli biçimlerine bürünmeksizin kendini ortaya koyamaz. İşçi de bu biçimlerle içselleşmeden var olan çelişkinin bilincine ulaşacak konuma gelemmez.

Sınıf bilinci, sınıf mücadelesine kıyasla çok daha katı bir kavram. Emek-sermaye çelişkisinin şu ya da bu biçimdeki

görünümü olarak belli bir mücadeleye katılan işçi, nesnel olarak sınıf mücadelesinin içindedir.

Ancak katılan her sınıf mücadelesi, *gerçek anlamda* sınıf bilinci için gerekli ama yeterli olmayan bir koşuldur. Peki, gerçek bilinç, gerçek sınıf bilinci nedir?

Şöyle söyleyebiliyorum: Mücadele deneyimleri sonucunda bilincine varabildiği özel çelişkilerin, gerçekte genelleşmiş bir temel çelişkinin uzantısı olduğunu da görebilen işçi, sınıf bilincine doğru ilk adımı atmıştır. “İlk adım” diyorum; çünkü bu da gelişkin sınıf bilincinin tam tamına kendisi değildir. Sınıf bilinci, adım atılan kanalda bir süreklilik, bu sürekliliğe eşlik eden bir *genişleme* sağlandığı takdirde, adım atanın daha kapsamlı bir bilgi-pratik bütünlüğüne, nihayet *tarih kavrayışına* ulaşması demektir.

Tüm bu söylenenleri, şematik de olsa belli bir netlikte sergilemesi açısından, Mandel’in yaklaşımını aktarmakta yarar görüyorum. Mandel, işçi sınıfına ilişkin olarak, kitleler, ileri işçiler ve devrimci çekirdek olarak üç kesim sıralıyor. En geridekinden, en ileridekine doğru. En geridekinin, yani kitlelerin “potansiyel” gelişim şeması eylem, deneyim, bilinç sırasını izliyor. “Devrimci çekirdek” denilen en ileri kesim ise, yola “bilinç”ten hareketle çıkıyor. Bu dar ama en ileri kesim, bilinç, eylem, deneyim halkaları ile kendini *daha da* geliştirebiliyor.²⁹ Gereksiz görülebilir, ama gene de eklemek istiyorum: Kuşkusuz Mandel ilk nokta olan “eylem”den yola çıkan her işçinin mutlaka son durağa, “bilinç”e ulaşıp çekirdeğe katılmasını zorunluluk olarak görmüyor. Yalnızca, gelişenler için, gelişimin nasıl bir çizgi izlediğini sergilemeye çalışıyor.

29 Ernest Mandel, “Leninist Theory of Organization”, *Revolution and Class Struggle* içinde, Der.: Robin Blackburn, 1997, s. 88-89

Mandel'in yukarıda özetlediğimiz şeması dâhil söylediklerimizin tümünün özünde, proletarya bilincinin de ancak eşitsiz ve kesikli biçimde gelişebileceği sonucu çıkıyor. Kanımca, Marx ve Engels'in en az fark edebildikleri nokta da budur. Neden böyle oldu?

Şöyle bir açıklamanın geçerli olduğunu sanıyorum: Marx ve Engels, ellerindeki sistem ışığında baktıklarında, burjuva devrimlerinin tam olamayış gerçeğinden proletarya için bir silah türetmek yerine, aynı gerçeğe proletaryanın sınıf bilincini engelleyen bir işlev tanımladılar. Bu, kanımca Marx-Engels ile Lenin arasındaki en önemli yüzyıl farkıdır. Burjuva devrimlerinin tam olamayışı sonucunda demokrat hareket ve taleplerin varlığı, emek-sermaye çelişkisinin büründüğü biçimleri daha örtülü, daha karmaşık bir yapıya kavuşturuyordu. Ve proletaryanın sınıf mücadelesi böyle bir yapı içinde boğulduğunda Marx soruyordu: Proletarya küçük burjuvazinin görevini yapıyor, proletaryanın görevini kim yapacak?

Ancak, unutulmaması gereken önemli başka gerçekler de var. Marx ve Engels, emek-sermaye çelişkisinin kendini "tüm açıklığı ile" somutlayabildiği bir dönemi, gerçek sınıf mücadelesi için hiçbir zaman bir *sine qua non* olarak görmediler. Burjuva devrim sürecinde 1848'e dek liberal burjuvazinin, daha sonra da proletaryanın mücadelesi ile etkili olacağı bir iktidarın tabloyu yaklaştırabileceğini düşündüler. Sınıf mücadeleleri on yıllardır sürüyor. Ancak tablo, bu anlamda hiç yalınlaşmadı. Günümüzde, emek-sermaye çelişkisinin kapitalizminin gelişkinliği oranında doruğa çıktığı ülkelerde bile, temel çelişki kendini ideolojik, konjonktürel vb. çeşitli görüngüler ardında gizleyebiliyor. Tüm bunlardan çok önemli bir sonuç çıkıyor: Temel çelişki, hiçbir dönem-

de ve hiçbir ülkede, kendini “saf” biçimiyle sergilememiştir. Bundan sonra da sergilemeyecektir.

Bu durumun çeşitli tartışmalara ve karışıklıklara yol açtığını net biçimde görmek gerekiyor. Tarihin geçmiş dönemlerinde, proletaryanın iktidara yönelik siyasal gücünün hızla artışı ile emek-sermaye ilişkisinin kendini somutlamasında aynı oranda bir yalınlaşma olmayışı arasındaki çelişki, teorik pratik alanlarda çeşitli sorunlar yarattı. Bir örnek: 1871’le birlikte, Paris Komünü bağlamında ele alınan bir uygulama olarak görülmüştür. Bu, doğrudan doğruya demokrasi ile sosyalizm arasındaki sınırların *tek bir yöne doğru* belirsizleşmesidir. Bu, güncel sosyalist hedeflerin demokratlaşmasının değil, güncel demokrat taleplerin sosyalizmde ve sosyalizmle yanıt bulmasıdır. Aynı zamanda, 21. yüzyıla yaklaşan dünyamızda, sosyalist mücadelenin en temel, ama en az anlaşılan gerçeklerinden biridir bu.

Marksist araştırmacı Cornforth “Paris Komünü ile sonuçlanan burjuva demokratik devrim”den söz ediyor.³⁰ Dil sürçmesi mi? Buradan, özel bir iktidar biçiminin, daha doğrusu burjuvazi ile ilgisi olmayan bir politik iktidar biçiminin, görüntüde burjuva özellikler sergileyen bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkabileceğini öğreniyoruz. Engels, Komün’den sonra 1875 yılında Bebel’e yazdığı bir mektupta “halkın yasalıclığını” boş bir talep olarak değerlendiriyor. Asıl, halkın “bizzat idareciliğini” önemli buluyor ve bunu da “demokratik” bir talep olarak nitelendiriyor.³¹

Tüm bunlardan, şaşırtıcı da görünse, günümüz açısından oldukça anlamlı bir sonuç çıkıyor. Tarihsel konumu ve pers-

30 Maurice Cornforth, *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, Çev.: Ferhat Güner, Sol Yayınları, Ankara, 1975, s. 122.

31 Engels, a.g.e., “Letter to Bebel”, Cilt 3, s. 34.

pektifleri ışığında, günümüz koşullarında, işçi sınıfı hegemonyasındaki her devrim ve iktidar, tam tamına sosyalist bir devrimdir, sosyalist bir iktidardır. Ancak, başlangıç adımları, gericileşen burjuvazinin yıllardır biriktirdiği ideolojik, politik vb. tahkimatın yıkılmasına yönelik adımlar açısından bakıldığında, saf anlamda hiçbir devrim “sosyalist” devrim değildir ve olamaz. Marx ve Engels, yaşadıkları dönemde, böyle bir sonucu elbette hiç telaffuz etmediler. Ama bir çağdaş araştırmacı onların çözümlemelerinin tümünü, daha sonraki gelişme ve çözümlemelere ekleyip değerlendirirse, varacağı sonuç aşağı yukarı böyle olacaktır.³²

32 Genel olarak sınıf-bilinç ilişkileri konusunda burada söylenebilecek daha çok şey kaldığının bilincindeyim. Ancak, doğrusunu söylemek gerekirse, başka yerlerde başka vesilelerle yapmaya çalıştıklarımı burada bir kez daha tekrarlamaya gerek görmüyorum. Sınıf-bilinç ilişkileri söz konusu olduğunda, ilgilenenler için, Gelenek Kitap dizisinin Mayıs 1987 tarihli 7. kitabında yer alan “İşçi Sınıfı: Neden ve Nasıl” başlıklı çalışmamı salık veriyorum.

YENİ BİR YÜZYILA DÖNERKEN

I. Ön Hatırlatmalar

Önceki bölümde, 19. yüzyıl teorik birikiminin ana hatlarını ön plana çıkarmaya çalıştım. Bu kuş bakışı yaklaşıma karşın, gene de önemli ipuçlarının belirdiğine inanıyorum. Sıra, 19. yüzyıl birikiminin ve ortaya koyduğu bu ipuçlarının, içinde bulunduğumuz 20. yüzyılda ne tür gelişmelere uğradığını sergilemeye geldi.

Özetle, 20. yüzyılın teorik-pratik “dökümü”nden söz ediyorum.

Marksist teorinin içinde bulunduğumuz yüzyıldaki gelişimi için çok kesin yargılarda bulunmak güç görünüyor. En başta, ucu açık bir yüzyıl olmasından dolayı böyle. 21. yüzyıla dönülmesine pek az zaman kaldı. Gene de yaşanacak bir 12 yıl, dünyamıza önemli yenilikler getirebilir. Teorik olarak bakıldığında mümkündür bu.

Ancak Marksist teori ve pratiğin gelişimi söz konusu olduğunda, 20. yüzyılın arta kalan yılları için aşırı hayalci beklentiler kurmanın pek anlamı yok. Elbette, bundan ötürü umutsuzluğa kapılmanın da. Bir önceki yüzyıl, ortaya attığı pek çok sorunun çözümü açısından 20. yüzyılı ve bu yüzyı-

lın pratiğini bekledi. 19. yüzyılın ortaya attığı teorik pek çok sorun, 20. yüzyıla dönüldüğünde, 1917 Devrimi ile önemli bir çözüm girişimine tanık oldu. Büyük olasılıkla gene böyle olacağı söylenebilir: Bu kez, 20. yüzyılın insanın önüne çıkardığı önemli teorik sorunlar da, kalıcı çözüm girişimleri için 21. yüzyıl pratiğini bekleyecektir...

“Marksizm, aynı zamanda bir teori tarihi sunmayı da üstlenen bir tarih teorisidir.”¹ Bu değerlendirmeyi hem doğru, hem de kimi girişimler için izin verici buluyorum. Daha açığı, sınıf mücadelelerinin yaklaşık 150 yıllık yoğun pratiğinden kalkarak Marksist teorinin hangi evrelerden geçtiğini ve bugün hangi sorunlarla yüz yüze olduğunu görmek mümkündür. Önceki bölümde, 19. yüzyıl sınıf mücadelelerinin sergilediği boyutların, Marx ve Engels’in teorik çalışmalarını henüz koruyan bir yüzyıl oluşu nedeniyle konması gerekli ihtiyat paylarını saklı tutarak, aynı işi 20. yüzyıl için deneyeceğim.

Bugün Marksist teori ve pratiğin karşılaştığı önemli tüm sorunların üç ana küme altında toplanabileceğini sanıyorum:

1. Yaşadığımız yüzyıldaki sınıf mücadeleleri pratiğinin ortaya çıkardığı, teorik çerçevesi ancak belirli ölçülerde çizilebilen, netlik ve kesinlik için yeni pratikleri bekleyen sorunlar. Ve elbette, bu “yeni” sorunların, geçmişten gelen teorik birikimle bağlarının ortaya konabilmesi...
2. 1917 Devrimi ile çözüme ulaştığı sanılan, ancak daha sonraki gelişmelerle, pek çok kişi, grup ve parti açısından böyle olmadığı, yalnızca “uykuya yatırıldığı” anlaşılan eski sorunlar...

1 Perry Anderson, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Çev.: M. Bakıra-H. Gürvit, Belge Yayınları, İstanbul, 1986, s. 17.

3. Sosyalist ülkelerde, sosyalist toplumun tam olarak kuruluşuna ilişkin sorunlar.

Taşıdığı büyük öneme karşın üçüncü gruptaki sorunlar bu çalışmanın kapsamı dışında kalıyor.

İlk iki gruptaki sorunlar açısından, tipik birer örnek verilebilir. Yakın geçmişte komünist partilerin tekelci devlet kapitalizmi koşullarında hazırladıklarını ileri sürdükleri “sosyalizme geçiş” modeli, hiç kuşkusuz bir yanıyla 19. yüzyılın klasik sorusunu, belli bir eşitsizliğin yarattığı boşluğu doldurma sorusunu içeriyor. Ama aynı model, öteki yanıyla, büyük ölçüde yüzyılımızın ortaya çıkardığı nesnelliklerin şöyle ya da böyle yorumlanışının ürünüdür. Yüzyılımızın ve kapitalizmin bugünkü konumunun ortaya çıkardığı dikkate alınması gereken “yeni veriler” kuşkusuz daha çok tartışılacak. Teorik düzlemde bu yöndeki tartışmaların sürmesini olağan karşılamak gerekli. Ancak, bir yere kadar: Söz konusu modellerin sağlamlığı konusunda kesin yargıda bulunmak için henüz erken. Burada, Avrupa’nın, 1917’nin getirdiği çözümleri benimseyen ya da benimsediğini söyleyen partilerini kastediyorum. Böyleleri arasında da, sosyalizme geçişte pek çok açıdan “Avrupa komünisti” modelleri savunanlar bulunuyor. Bugünün verileri ve koşullarında, evrenselleştirilip genel geçer bir model olarak sunulmadığı sürece, bu yaklaşımları *teorik düzlemde* ne peşinen benimsemek, ne de tümünden yadsımak mümkündür. Bu tam tamına, gelecek pratiğin çözümü bağlayabileceği bir sorundur. En açık biçimiyle söylüyorum: Bugün 1917’nin mirasına, getirdiği çözümlere sahip çıkan ve bu anlamda “Ortodoks” konumunu koruyan şu ya da bu partinin “tekelleri kuşatırken tüm demokratik, ulusalcı güçlerle işbirliği yapan” modeli belli bir evrensellikte savunup, bu modelin “çağımızın Marksizmi” olduğunu

söylemesinin ciddiye alınacak hiçbir yanı yoktur. Aynı şekilde, başka ülkelerin Marksistlerinin, bu modeli savunan bir partiyi şöyle ya da böyle *damgalamalarının* da çok anlamlı olduğu söylenemez.

İkinci gruptaki sorunlar ise daha ciddi boyutlar içeriyor. Bunlar, zamanında “uykuya yatırıldığı” için çözüldüğü sanılan, ama gerçekte çözülmediği hayli sonra ortaya çıkan sorunlar. Söz gelimi “proletarya diktatörlüğü”, bu tür sorunların tümünde odak noktasını oluşturan bir kavramdır. “Proletarya diktatörlüğü” kavramı, eğer 1871’den itibaren alınırsa, 1917’ye dek 40 yılı aşkın bir süre uykuya yatırıldı. Sonra, 1917 Devrimi’nin bu sorunun en net çözümünü sağladığı varsayıldı. Dahası, 1917’den sonra sosyal demokratlarla ayrışma, aynı sorunun çözümünün tescili olarak da değerlendirildi. Ancak, tam tamına böyle olmadığı zamanla ortaya çıktı. Zamanla ortaya çıkan, en açık ifadesiyle şuydu: Avrupadaki Marksistlerin önemlice bir kesimi, geleneksel işçi sınıfı partilerinin önde gelen yöneticileri ya da ideologları da olsalar, 1917’yi bir çözüm değil, yalnızca Rusya’ya özgü, giderek de “zorlanılmış” bir yol olarak görmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında, “proletarya diktatörlüğü”nün teorik içeriği bugün gene tartışma gündemindedir. Ve son çözümlemede belirleyici, gene geleceğin pratiği olacaktır. Şili’deki Pinochet darbesi ile ortaya çıkan durum bile yeterli sayılmadığına göre, sorunun çözümü için daha doyurucu pratik kanıt gerekiyor.

Özetle, nihai doğrulamaların pratikle ortaya çıkacağını söylüyorum. Ancak elbette, teorik düzeyde yapılabilecek şeylerin olduğunu vurgulayarak. O halde nedir “teorik düzeyde” yapılabilecekler? Hep belirtildiği gibi, elimizde öncelikli olarak 150 yıllık bir deney birikimi var. Ardından, onu izleyen teorik birikim. Kanımca, bu iki temel mirastan

hareketle iki tür çalışma yapılabilir. Birincisi, bu birikimin tarihini yeniden yazmak. İkincisi, yeniden yazılan tarihten hareketle, geleceğe yönelik sonuçlar çıkartmaya çalışmak.

Yukarıdakilerden birincisi, içindeki yumurtalarla birlikte koskoca bir saman yığınının yumurtaları kırmadan, belli bir biçim vermeye benziyor. İkincisi ise, bu yığın içinden, gene kırmadan, tek tek kimi yumurtaları seçmeye. Birinci tür çalışmalar, ikinci tür çalışma için ortam hazırlar, zemin oluşturur ve bu tür bir çalışmaya girişenlerin işlerini kolaylaştırır. İkinci tür çalışma, mevcut teorik birikimin *gerçek* özünün net biçimde görülebilmesini sağlar. Birincisi somut dikkat, ikincisi ise soyutlamada dikkat gerektirir. İki birbirini bütünler.

Daha açık ifade edebilirim: Birinci türdeki çalışmaların bugüne kadarki büyük çoğunluğu yeterince nesnel ve derinlikli değildir. Bugüne dek yazılanların çoğu, dönemlerine özgü önyargılarla ve politik gereksinimlerin dayattıkları ile yüklüdür. Yanlış anlaşılmalı: Tümü de yararlıdır. Hatta kimilerine egemen olan öznellik ve aşırı yargıcılık, bu kez gerçek olanın ortaya çıkarılması için yararlı bir tahrikçilik işlevi de görebilir.

Başarı için, net bir kafanın yanı sıra, sayısız belgeye uzanabilecek uzun kollar gerekiyor. İkinci çalışma ise, son derece dayatıcı olmakla birlikte, aynı ölçüde güç ve riskli. Çünkü önemli bir soyutlama yeteneği istiyor.

Son noktaya geliyorum: *Dünya* işçi sınıfı hareketinin tarihi, her zaman, yazıldığı döneme özgü politik gereksinimlerin, zaman zaman tarihi çarpıtıcı dayatmaları ile yazılmıştır. Öncelikle ve öncelikle bunlardan arınmalıdır. Sonra: Dünya işçi sınıfı hareketinin tarihini, kaynak ve veri avantajları dışında, yorumuyla yazmada ötekilerden daha yetkin ya da

avantajlı hiçbir odak yoktur. İkinci olarak bunun bilinmesi gerekiyor. Üçüncüsü: Tarihe her katkı, ya da sınıf mücadelesinde ileri her sıçrama, en az yazılı tarihin standart bilgisine, en çok da aynı tarihin *özel ve yaratıcı* biçimde yorumuna dayanır. Tümünün götürdüğü sonuç ise şu oluyor: Belli bir ülkedeki somut sınıf mücadelesinin, uluslararası sınıf mücadeleleri birikimine ve bu anlamda da tarihe, kendi *temel ve tarihsel* sorunları açısından bakması esastır.²

Dünyada bu “riskli” işi göze alanlar var. Ancak, bu riskin hiç göze alınmadığı ülkelerde bile en azından “sesli düşünme” çerçevesinde benzer çabalara girmek gerekiyor. Açık söylemek gerekirse, bu bölümde söylenecekleri de, bir tür “sesli düşünme” olarak değerlendiriyorum.

Okuyucuyu, buradan itibaren, benimle birlikte sesli düşünmeye çağırıyorum. Amacı gerçekleştirebilmek için zaman zaman ortaya belli tezler atmak gerekli oluyor. Bu tezlerin özgün olduklarını kesinlikle iddia etmiyorum. Yalnızca bunların, saman yığını içinde hep var olan, ama hiç öne çıkarılmayan yumurtalar olabileceklerini söylüyorum.

II. Totoloji Hastalığı

Tarih yazımında ve tarihsel yaklaşımlarda, geleneksel sola musallat olan sakatlıklardan birini, rahatsız edici bir totoloji merakı olarak değerlendirmek mümkün. İlginç bir determinizm sergileniyor. Bu haliyle buna bir tür “totolojik determinizm” denmesi uygun olacak.

Jack Woddis, önemli birkaç çalışması dilimize de çevrilmiş bir İngiliz Marksisti. İngiltere’de, geleneksel sol çizgide

2 Söz gelimi Türkiye’deki sosyalistler, uluslararası sosyalist hareketin tarihine, kendi özel sorunları ve tarihsel darboğazları açısından baktıklarında, çok daha anlamlı sonuçlar çıkarabileceklerdir.

yer alıyor. Woddis'in Türkiye'de yayımlanan çalışmalarından bir bölümü, olduğu gibi aktarıyorum: "Dimitrov'un Komünist Enternasyonal'in 1935'teki Yedinci Dünya Kongresi'nde verdiği tarihsel söylev beş yıl önce verilmiş ve içerdiği değerli öğütler yerine getirilmiş olsaydı, faşizm denetim altına alınabilirdi."³ Bugün, geleneksel solda, böyle düşünen çok insan vardır. Böyle düşünen pek çok insan olduğu için, bu tür düşünceler oldukça kapsamlı bir alana da yayılabilir. Söz gelimi bir başkası, aynı mantık içinde şöyle de düşünebilir: "SSCB Bilimler Akademisinin Mao'nun görüşlerine ilişkin değerli eleştirileri, yapıldığından 10-15 yıl önce yapılmış olsa idi, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında Maoizm sapması dünya sol hareketine daha az zarar verirdi.." Bu tür soyut güzellikleri sonsuza kadar çoğaltmak mümkün. Ancak, bu kadar güzellik içinde boğulmak, tarihe hep hayıflanarak bakmayı da birlikte getiriyor. Duygusalıktan kötüsü de var: Böyle düşünen tarihsel maddeciler ile 1917 konusunda dövünürken "şu Almanlar Lenin'e geçiş izni vermeyeceklerdi ki..." diyen Avrupalı 1917 karşıtları arasında tarihselliğe yaklaşım açısından özde bir fark kalıyor mu?

Woddis, yalnızca bir örnekti. Yeniden bu örneğe dönüyorum. Woddis'in değerlendirmesinden çıkarılabilecek sonuçlar, şunlar olabilir: Dimitrov'un değerli öğütlerini dinleyip yerine getirenler faşizm belasından kurtulurlar. Eğer bu öğütlerden sonra gündemde hâlâ faşizm varsa, *tanım gereği*, yeryüzünde Dimitrov'un öğütlerini hayata geçiremeyen Marksistler de vardır. Faşizmin panzehri olan konuşmasını 5 yıl geç yapıp faşizmin iktidarına dolaylı yoldan çanak tuttuğu için Dimitrov'u kınamak gerekir...

3 Jack Woddis, *Yeni Devrim Teorilerinin Eleştirisi III*, "Marcuse ve Batı Dünyası", Çev.: T. Taylan, İlim Yayınları, İstanbul, 1977, s. 38.

Üçüncüsü, kuşkusuz bir yana bırakılabilir. Ancak ilk ikisi, ciddi bir yaklaşım yanlıgısını, anti-historisist idealist karışımı bir bakışın gölgelerini içeriyor. Yaklaşımında belli bir anti-historisizmin gölgesi vardır; çünkü faşizme karşı etkin mücadelenin politik gerekleri, tarihsel gelişimin ortaya çıkardığı ürünler olarak değil, önceden de bulunması “mümkün” tarih dışı kategoriler olarak görülmektedir. Aynı mantık izlendiğinde, söz gelimi Komintern’in her biri belli gereksinim ürünü olan çeşitli politikalarını bir kalemde siliplip atmak, önce Mussolini sonra da Hitler’in yükselişinden itibaren işçi sınıfı hareketinin tüm boyutlarını “faşizm” ölçeceğine göre değerlendirmek mümkün olur. Doğru değildir. İkincisi, aynı yaklaşım, sınıf mücadelesinin sonsuz zenginliklerine, 1935’lerin özel bir politik reçetesi ile sınır getirme, bunları kısırlaştırma eğilimindedir. Üçüncüsü, bu yaklaşım, özünde totolojiktir; çünkü yanlıslığını gösterecek zemini ve araçları, doğası gereği peşinen dışlamaktadır.

Bunlar, yalnızca örnekler.

Başka pek çok örneğin olduğunu söyleyebiliriz. En yaygınlarından biri devrim, daha doğrusu “devrimin koşulları” konusunda. Ortodoks tarih yazımı bugüne dek devrimin fiilen gerçekleştiği her yerde, bu başarıyı “devrim koşullarının olgunlaşması” ile açıklar. Devrim girişimlerinin başarı kazanmadığı her örneği ise, daha sonra yapılan “koşulların yeterince olgunlaşmadığı” çözümlemeleri izler. Açıkça sormak gerekiyor: Marksizm, “koşullar olgunlaşmışsa devrim olur; devrim olmadı ise demek ki koşullar olgun değilmiş” diyen, ancak bunu söyleyebilen bir garip determinizm mi?

Olmaması gerekir. Şundan dolayı: Her devrimin, bilinen klasik nesnel ön koşullar dışında *kendine özgü* yeterlilik

koşulları vardır. Çünkü her devrim, sınıf mücadelelerinin, son derece kendine özgü (spesifik) bir birikiminin ürünüdür. Dahası, belli bir ülkeye ilişkin özel bir elverişlilik, başka alanlardaki yetersizlikleri örtücü bir işlev de görebilir. Aynı şekilde faşizmin güçlenip iktidara yöneldiği bir ülkede de kimi özel koşullar sonucunda (ve Dimitrov'un öğütlerinin tam tamına uygulanmasından bağımsız olarak) faşizmin zaferi engellenebilir. Tersine de mümkündür: Dimitrov'un öğütlerinin, gerçek içerikleriyle tam tamına uygulandığı ülkelerde de, özgül elverişlilikler ya da belirleyici bir dış destek yüzünden faşizm zafere ulaşabilir.

Tarih yazımındaki sakat yaklaşımların başka uzantılarını sergilemek de mümkün. Kime ne denli “olağan” gelir, bilemiyorum. Ancak kişisel olarak hayrete düştüğüm bir örnek var: Uluslararası hareket, Troçkizm sapmasının tarihini, Stalin'in adını tek bir kez bile anmadan yazma ustalığını gösteren çalışmalar da koymuştur ortaya.⁴ Sormak ya da düşünmek gerek: Tek ülkede sosyalizmin kuruluş tarihini, Stalin'in kişi olarak etkinliğini putlaştırmadan, ama elbette katkılarını yok da saymadan, belli bir süreklilik ve tutarlılık içinde yazabilmek çok mu güçtür?

Ya da başka tarihçi, Bolşevizmin aynı zamanda “sol sapmaya karşı verilen mücadele içinde şekillendiğini” söyler.⁵ Belli bir noktadan sonra ciddiye almak mümkün mü? Tarihçi, bunu söyler; çünkü çalıştığı zaman “güncel” gördüğü tehlike, sol sapmadır. Bu, ne yazık ki, zaman zaman tarihi, her niyete yenebilen muz konumuna getiren eğilimdir.

4 Örneğin, Bilim Yayınları tarafından basılan *Çağdaş Troçkizm ve Karşı Devrimci Özü* (M. Basmanov) böyle bir nitelik taşımaktadır.

5 Alexander Sobolev, *Üçüncü Enternasyonal'in Kısa Tarihi*, Çev.: N. Okman, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 264.

Buraya dek, yalnızca akla gelen kimi örneklerden söz ettim. Bu tür örneklerle yönelik açıklayıcı çözümlemeler olmalı.

Güncel politik gereksinimler ve bunların doğrultusundaki zorlamalar, açıklamanın bir bölümünü sağlıyor. Ancak, temelde, daha ciddi başka bir neden de olmalı. Ben bu nedeni Marksist determinizmin aşırı vurgulanmasında bulabiliyorum. Açmaya çalışacağım.

Hastalık, Marksizmin bilimselliğini, onu bir doğa bilimi gibi görece ve gösterecek ölçüde vurgulamaktan kaynaklanıyor. Kuşkusuz, bu hastalığın önlenmesi için Marksist sistemin bilimselliğini reddetmek, onu sıradan bir “siyasal akım” konumunda görmek gerekmiyor. Çözüm, sistemin bilimselliğini siyasal alanın kaçınılmaz öznellikleri ile bütünleyebilmekten geçiyor. Tarihsel gelişimde öznelliklere hiç rol tanımamak, Marksist determinizmi kısır biçimde algılamak anlamına geliyor.

Marksizm, hiç kuşkusuz bilimsel bir temele sahip. Bu temel üstünde, kapitalizmden sosyalizme geçişin tarihsel ve nesnel zorunluluğu ortaya konuyor. Sırada çok somut bir soru var: Aynı bilim, belli bir ülkede ve somut koşullarda, bu geçişin *tüm ayrıntılarını* da aydınlatan bir içeriğe sahip mi? Burada çok net sınırlar koymak gerekiyor. Basit bir örnek: Her insanın bir gün gelip öleceği, bilinen ve “bilimsel” bir gerçektir. Ama böyle bir bilgiden, tek tek her insanın ne zaman öleceğinin tarihi çıkarılamaz. Yalnızca, belirli koşullarda, yaş, hastalık vb. dikkate alınarak kimi yaklaşımlar yapılabilir.

Marksist bilim, kapitalist toplumun ölümünün genel koşullarına yaklaşmaya çalışır. Ünlü “devrim koşulları”na da bu sınırlar içinde bakmak gerekir. Devrim için gerekli koşullar, yeni eklere, yeni koşullara, ama en çok da özgül durumlar ve

özel etkenin katkılarına açık olarak gelişip kendini yenileyen bir dinamik sergiler. Belki, genel hatlarıyla bir “devrim bilimi”nden söz etmek mümkündür. Ancak, “devrim anı” bilimin dışındadır. Özgüllük ve öznellik bu alanda “sözün çoğunu” söyleme hakkına sahiptir.

Stalin, farklı devrimlerin birbirleri ile karşılaştırılmalarına olanak tanıyan bir “devrim bilimi” olduğunu söylerken haklıydı.⁶ Ama öyle sanıyorum ki Stalin bunu, burjuva devrim-sosyalist devrim gibi farklı tarihsel kategorileri bütünleyen, gerçekten nesnel bir çerçeve olarak düşünüyordu. Bu söylemin daha sonra oldukça farklı biçimde algılandığı görülüyor. Öyle anlaşıyor ki bu, sosyalist devrimlerin her konuda birbirleri ile kıyaslanmalarına ve ortak çok sayıda ilkenin kantarına vurulmalarına olanak tanıyan bir açık kapı olarak değerlendirildi. Burada hiç kuşkusuz öncülük, iktidar, devlet mekanizmasının kullanımı gibi kanımca çoktan sınanmış ilkelere söz etmiyorum. Sözünü ettiğim, ittifaklar, iktidara yürüyüşün *somut* biçimleri, vb. özgüllük ve öznelliklere açık alanlardaki gereksiz standardizasyon girişimleridir.

Oldukça önemli olduğuna inandığım bir başka noktaya daha geliyorum.

Bu nokta, kapitalist sistemde açtığı ilk büyük ve kalıcı gedikle, Marksist teorinin 19. yüzyıl birikimine örgüt, bilinç, iktidar gibi alanlarda yaptığı genel, kalıcı katkılarının *ötesinde*, 1902-17 Bolşevik deneyiminin hemen hemen *tüm* yönleri ve görünümüyle aksiyomlaştırılmasına ilişkindir. Kanımca, yanlış olan budur. Bolşevik deneyiminde odak noktalarından birini oluşturduğu için, salt bu nedenle, gelişkin kapitalist ülkelerde “işçi-köylü ittifakını” gündemin başına yerleş-

6 Jozef Stalin, *Troçkizm mi, Leninizm mi?*, Çev.: M. Ardos, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 336.

tirmek ne denli gereksiz bir zorlama oluştursa, Bolşevik deneyiminin aşılmış kimi *görüngülerini* aynen günümüze taşımak da o ölçüde anlamsız olacaktır.

İkincisi, Bolşevik deneyiminin tarihsel süreç içindeki tüm görüngülerini tek tek aksiyomlaştırmak, tarihselliği ve gelişimi inkâr etmenin bir başka yoludur. Çünkü hiçbir gerçeklik sınıf mücadelelerinden, bu mücadelenin aldığı yeni ve somut biçimlerden bağımsız olamaz. Belli bir tarihsel kesitin çeşitli dönemlerine özgü tüm sonuçların aksiyomlaştırılması, ortaya ancak çelişik bir bütün çıkarabileceği gibi, gerçekliğin tarih dışı ve metafizik özellikler taşıdığı inancına götürür. Bu tür yaklaşımların uç noktası ise, tarih bilincine, sınıfsallığı büsbütün aşan bir üstünlük tanımak ve sezgi gücü ile bireysel tutkulara, gelişme yasalarının önünde yer vermek demektir.

Bolşevik deneyiminin her momentıyla bir “aksiyom” olarak görülmesinin teorik sakatlıkları bir yana, pratikte önemli yararlar sağladığına inanmak da güç. Marksistlerin, Rusya’nın koşulları ışığında Bolşeviklerin çeyrek yüzyıllık çizgisini doğru ve tutarlı bulması mümkündür. Ancak bunun yolu önsel bir aksiyomatik kabullenme olamaz, olmalıdır. Geçmişe ve bugüne bakıldığında şöyle düşünmek mümkün sanıyorum: Zamanında, koşulların dayatıcılığında Bolşevik deneyimi ancak bir “aksiyom” olarak benimseyebilenler, daha sonra bu deneyimin önem ve anlamına karşı en başta bayrak açanlar olmuşlardır.

Avrupa’da Bolşevik deneyimine 1970’lerle yaygınlaşan karşı çıkışın temelinde, bir zamanların “aksiyomatik” kabullerinin olduğuna inanıyorum.

İşte bu noktada oldukça somut bir önerinin yapılabileceğine inanıyorum: Bugün, sosyalist hareketin tarihi, bu arada

özellikle III. Enternasyonal'in faaliyette olduğu 1919-43 döneminin dökümü yeniden ele alınmalıdır. Kesinlikle, böyle bir yeniden yazımın ya da dökümün belli bir merkez tarafından yapılıp başkalarınca kabulünü kastetmiyorum. Her hareket, bu tarihi kendi sorunları açısından yeniden "yazmalıdır". Ekliyorum: "Ortak paydalar" her zaman önemlidir; ancak tarihe ve tarihin ışığında geleceğe yalnızca bu ortak paydaların sınırları içinden bakılması kaçınılmaz bir kısırlılığı da birlikte getirecektir.

"Üstyapı" çözümlemelerine dönebiliriz.

En başta vurgulamak gerekiyor: Geleneksel sol, özgün üstyapı çözümlemelerinde, bugüne dek daha çok yaratıcılıktan yoksun ve basmakalıp yinelemelerle yetinmiştir. Dahası, büyük faşist tehlike karşısında biçimlendirilen ve politik özü teorik içeriğinden çok daha ağır basan kimi çözümlemeler bugün de sosyalist düşüncenin gelişmesini frenleyici etkilerini sürdürüyor. Örneklerini vermeye çalışacağım.

Marksistler yıllar yılı "yabancılaşma" kavramını tartıştılar. Daha tartışacaklar. Kuşkusuz, böyle bir tartışmanın varlığına şaşmamak gerekiyor. Ancak şuna şaşmak mümkün: Söz gelimi bir "Bonapartizm" kavramı günümüzde, özellikle geleneksel solda neden bu ölçüde tartışma alanı bulamıyor? Bu noktada kimi itirazları duyar gibiyim: "O senin dediğin III. Enternasyonal'de tartışıldı ve bitti."

Farklı gerekçelerle de olsa, özgün üstyapı çözümlemeleri çerçevesinde, Bonapartizm kavramının uykuya yatırılmasında büyük ölçüde birleşiliyor. Burada, bir noktaya ilişkin olarak peşinen açıklık getirme gereğini duyuyorum. Amacım, III. Enternasyonal'in bir dönemine damgasını vuran "Bonapartizm mi, faşizm mi?" tartışmalarına dönmek, "faşizm"

kavramının karşısına eski tanıdık “Bonapartizm”i çıkartmak değil. Yalnızca şu düşüncüyü ortaya atmak istiyorum: Günümüzde, kapitalist toplumların siyasal üstyapılarının çözümlenmesinde, kategorik faşizm ve burjuva demokrasisi kavramları tek başlarına yetersiz kalmaktadır.

Kesinlikle dışlayıcı almaşık olarak değil, araç takviyesi olarak, bu tür çözümlmelerde ek kavramlara gerek olduğunu düşünüyorum. Bonapartizm ve giderek “Sezarizm” türü kavramları, bu anlamda yararlı takviyeler olarak görüyorum. Başka deyişle, başta Bonapartizm olmak üzere kimi kavramlar, özellikle geleneksel sol tarafından itildikleri tarih derinliklerinden, elbette sınanmak üzere, yeniden dışarı çıkarılmalıdır.

Bonapartizm kavramının, geleneksel solun itibar alanına girememesi, kanımca geçmişin özel politik gereksinimlerinden kaynaklanıyordu. Kimi aceleci Marksistler, III. Enternasyonal tartışmalarında Bonapartizmi “faşizm” tanımı yerine önerme hatasını işlediler. Buna karşılık Enternasyonal’in egemen kanadı, faşizmi çok daha farklı, ciddi ve en önemlisi güncel bir bağlamda ele almak istiyordu. “Bonapartizm”, *güncel* faşizm olgusunun önemini göz ardı ettirebilecek bir tehlikeli kavram olarak görüldü. Daha da öteye gidildi: Bonapartizme özgü tanımlamalar ile güncel faşist biçimler arasındaki görüntü benzerliklerinden söz etmek bile neredeyse suç sayıldı. Sonunda III. Enternasyonal, Bonapartizmin “feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş dönemine özgü bir üstyapı biçimi olduğunu” resmen ilan etti ve konuyu kapattı.

Burada, tarihin belirli açılardan zorlandığını söylemek mümkün. Bir kere Bonapartizm, kapitalist birikimin ilk dönemlerinde, devletin, kapitalist birikim koşullarının

sağlanmasına ilişkin müdahalelerine sınırlanıyor. Oysa Marx'ta Bonapartizm kavramının çok daha geniş bir kapsamı var. Marx'ta Bonapartizm, düşüş dönemini yaşayan burjuvazinin siyasal üstyapıdaki özgün kurtarıcı hareketi olarak görülüyor. Önce buna dikkat etmek gerekiyor.

İkinci bir nokta da şöyle anlatılabilir: 19. ve 20. yüzyıl kapitalizmleri birbirinden önemli farklılıklar içermektedir. Ancak, özellikle Enternasyonal'in belli bir dönemi, bu farklılıkların alabildiğine abartılması eğilimlerini barındırmıştır. Bu eğilimlerin ardında başka yönlere kayabilecek dikkatleri özellikle faşizm olgusu üstünde toplama, bu tehlikenin boyutlarını vurgulama dürtüsü vardır. Bu durumda, hep 19. yüzyılı çağrıştıran Bonapartizmin, tekelci kapitalizmle akrabalığı tescil edilen faşizmin karşısına çıkarılması, teorik içeriğinin ötesinde, büyük bir siyasal gaf olarak değerlendirilmektedir. Her ikisi de aynı sonucu veriyor: 20. yüzyılda, tekelci kapitalizm koşullarında yaşayanların, Bonapartizmi 19. yüzyıldan günümüze taşımalarının anlamı yoktur...

Yeni sol ise, aynı konuda başka bir yolu izlemektedir. Yeni soldaki pek çok eğilime göre Marx'ın hatası, Bonapartizmi, kapitalist toplumun tipik üstyapısı olarak abartmasıdır. Başka deyişle Marx'ın yaptığı, siyasal üstyapı çözümlemelerine yeterli ağırlığı vermemesi, konuya eğildiğinde de Bonapartizmin tipikleştirilmesi olmuştur.⁷

Öyle sanıyorum ki, geleneksel sol ile yeni solu, aynı noktada buluşturmak, burada mümkün oluyor. Her iki kesim de, 19. yüzyıl ortaları Fransa'sında Louis Bonaparte'in uyguladığı rejim ile bir *teorik soyutlama* olarak "Bonapartizm" kavramını birbirinden ayırmada yetersiz kalıyor. Bonapartizm, bir yanı

7 Perry Anderson, *Considerations on Western Marxism*, New Left Books, Büyük Britanya, s. 114-116.

ile doğrudan doğruya bu *rejime* ilişkindir. Ama öte yanıyla da bu rejimi ve somutluklarını *aşan* bir teorikleştirmeye. Eğer ikinci yana yeterince eğililebilseydi, kavram geçmiş yüzyıllara hapsedilmekten kurtarılır, Marksist üstyapı çözümlemelerinde çok daha yararlı bir işleve kavuşturulabilirdi.

Peki, nedir Bonapartizmin “teorik” içeriği?

Şöyle özetlenebileceğini sanıyorum:

1. Marksist teorinin gelişiminde, ilk kez Bonapartizm kavramı aracılığı ile burjuvazinin toplumsal egemenliği ile siyasal alandaki yönetimi arasındaki ayrımları net biçimde gözleme olanağı doğdu. Bu, tek başına ne Louis Bonaparte’ın rejimine, ne de 19. yüzyıla özgüdür. Bu, kapitalizmin kalıcı bir sorunudur. *Alman İdeolojisi*’nde ipuçları görüldü. Bonapartizm ise daha somut bir açıklık getirdi: Burjuvazinin toplumsal egemenliğinin pekiştirilebilmesi, burjuvazinin doğrudan siyasal kadrolarının zaman zaman dışlanması da bir zorunluluk olarak ortaya koyabilir.
2. Bonapartizm çözümlemeleri aracılığıyla, burjuvazinin gelecekte ve sosyalizmden korkusunun, işçi sınıfının nesnel gelişkinliği ya da verili bir andaki politik gücü ile bire bir ilişkili olamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Bonapartizm, bir bütün olarak burjuvazinin kendi çapındaki tarih bilincinin, siyasal alanda özgün kadrolar aracılığıyla sergilenmesi olarak görülebilir.
3. Aynı çerçevede ve Bonapartizm kavramı aracılığıyla, burjuvazinin yükselişi ve demokrat konumu ile düşüşü ve gericileşmesi arasındaki tarihsel ayrımlar netleştirilebilmiştir. Bir yanıyla Bonapartizm burjuvazinin yükselişle düşüşü aynı tarihsel kesit içinde yaşaması, bu dar tarihsel kesit içinde özgün bir siyasal yapı oluşturmastır.

4. Nihayet gene Bonapartizm çözümlemeleri aracılığıyla, küçük ve orta mülkiyetin, siyasal üstyapının ideolojisini, gücünü ve etkinliğini tekdüze biçimde tüm topluma yaymada önemli işlevlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Kuşkusuz burada sorunu yalnızca *18 Brumaire* sınırları içinde ele almıyorum. Temel, elbette Marx'ın bu çalışması. Ancak, Marx'ın Bonapartizm kavramının teorik içeriği tek başına bu çalışmaya içkin değildir. "Bonapartizm" in sınıfsal temeline oturması, *18 Brumaire* ile birlikte Marx'ın daha sonraki çalışmalarında ve Engels'in özellikle belirli yazılarında gündeme gelebilmiştir.

Bunların tümü, aynı zamanda günümüzün sorunları değil mi?

Önce "bilinen" yoldan gidelim. Türkiye'nin, söz gelimi 1930-40 dönemine bakıyoruz. Elde, iki kavram var: Burjuva demokrasisi ve faşizm. Ne denilecek? Hiçbiri olmuyor mu? Olmaması çok doğal. Dahası, kendi başına Bonapartizmin olması da mümkün değil. Ancak, tümü birlikte olabilir; İşin içine anakronik ve özentici Jakoben zorlamaları bile katabiliriz. Bu durumda, somutluk, yeterli bir yaklaşım için, daha zengin teorik araçlar gerektiriyor. Ortaya çıkan bir de şu oluyor: Sosyalistler, verili bir somutluğu çözümlemede, geçmişte şu ya da bu gerekçeyle ıskartaya çıkarılmış kimi teorik kavramlara da başvurabilmelidir.

Troçki, yıllar önce Kerenski rejimini anlatırken Bonapartizmi hatırladı. Tersine de söylenebilir: Troçki, belki de Bonapartizmi düşünüyordu, aklına Kerenski rejimi geldi. Demokrasiyi karşı-devrim, karşı-devrimi de demokrasi ile korkutup yolunu bulmaya çalışan bir siyasal rejim tipi çizdi.⁸

8 Lev Troçki, *1917 Yılı*, Çev.: E. Sağlamer, Köz Yayınları, İstanbul, 1977, s. 48.

Kendine özgü bir kitlese tabanı olmayan, ama son çözümlemede burjuvazinin kritik dönemeçlerinde “tarihsel” işlevler gören rejimlerdi bunlar...

Belki bir kavramsal bütün olarak değil, ama Bonapartizmin bu özel yönü, günceldir.

III. Bir Kuruluş Öyküsü

20. yüzyılda, sosyalizmin en önemli tartışma alanlarından biri tek ülkede sosyalizmin kuruluşu. Ve elbette, bu sürecin yaklaşık 30 yılına damgasını vuran kişiye ilişkin bir sorun; Stalin’in yeri...

İlginç bir noktaya hemen değinmek istiyorum. Değişik renklere, farklı seslere karşın yeni sol, tek ülkede sosyalizm deneyi ve Stalin’e ilişkin olarak ilk bakışta hemen hemen tam bir birlik gösterir. Ancak, dış görüntünün altına baktığımızda, bunun öyle ciddi bir birlik olmadığı anlaşılır. Dahası, görüntüdeki “tutarlı” konuma ve ödünsüz yaklaşıma karşın, derinlerde, yeni sol teorisyenlerin pek çoğunun, oldukça basit denebilecek çelişkiler içinde yüzdükleri de görülebilir. Deyim yerindeyse, Sovyetler’de, tek ülkede sosyalizmin kuruluşu sorununa eğilen, bu çerçevede Stalin’in konumunu değerlendiren yeni sol araştırmacıların ilginç bir “tuzağa” düşmekten kurtulamadıklarını görürüz. Stalin’in konumu, onları böyle bir tuzağa zorladı. Bu nedenle adına “Stalin tuzağı” demek de mümkün. Başlangıç noktası herkes için aynı: Rusya gibi geri bir ülke, Avrupadaki başka devrimlerle desteklenmediği takdirde kendi başına sosyalizmi kurma yolunda başarı kazanabilir miydi?

Bu, yıllardır tartışılan bir sorun. Böyle bir tartışmanın fazla anlamlı olmadığı da söylenebilir: Bugün ortada bir “so-

nuç” vardır; bu sonuca bakılır ve “mümkün olup olmadığı” rahatlıkla söylenebilir... Yoksa öyle değil mi?

Sanıyorum, pek de öyle değil. Geçmişteki ilkel Maocu retoriğe karşın, yeni sol, hiçbir zaman, Sovyetler’de yeni bir *kapitalist* sınıfın işbaşına geldiğini söylememiş, söyleyememiştir. İkincisi, yeni sol, kuşkusuz Marx’ı da okumuştur. Dolayısıyla Sovyetler’deki düzenin tanımını için Marx’ta belli bir düzeyin ötesinde kanıt bulunamayacağını da bilir. Üçüncüsü, yeni solun her şeye karşın belli bir olgunluğu da vardır ve kalkıp “devletin varlığını koruması” türü göstergeleri de ciddi ciddi ileri süremez. Geçmişte, bunların tümü dönem dönem başvurulmuş göstergeler olmuştur. Ancak geçici bir süre için ve yeterli bir inandırıcılık sağlayamadan. Bu durumda yeni sol sovyetolojinin, *teorik planda*, geçmişe göre bir adım bile yol alamadığını söylemek mümkündür.

Bu durumda yapılabilecek ya da yapılan nedir?

Yapılabilecek, tartışmayı, yıllar öncesinin “tek ülkede sosyalizm” olanağı platformunda kabul etmektir. Yeni solun yaptığı da tam tamına budur. Aynı zamanda bu, az önce sözünü ettiğimiz Stalin tuzağı’na atılan ilk adımdır. Daha sonraki adımları da görebiliriz.

Yakın geçmişte Avrupa yeni solunun en yetkin temsilcilerinden sayılan eski İtalyan Komünist Partisi üyesi Lucio Colletti, zorlandığı tartışma platformunda, gerçekleri de zorlama yoluna gidebiliyor. Colletti için sorun Rusya gibi geri bir ülkede sosyalizmin kurulup kurulamayacağı sorununu da aşmıştır. Böyle bir perspektifin ötesinde iddialarda bulunuyor. Colletti, Lenin dâhil, tüm Bolşevik liderlerin tek ülkede sosyalizmin olanaksızlığını baştan bildikleri ve söyledikleri inancındadır. Dinliyoruz: “Amaçları dünya devrimi idi. Bol-

şeviklerin Rusya’da gerçekleştirdikleri devrim de öz olarak bir Rus devrimi olarak değil bir Avrupa ve dünya devriminin ilk adımı olarak görülmüştü. Yalnızca Rusya’ya özgü bir olay olarak bu devrimin onlar için *hiçbir* (a.b.ç.) önemi, geçerliliği yoktu. En küçük bir yaşama olanağına sahip değildi.”⁹

Colletti bu kadar açık, kesin konuşuyor. Nasıl olabilir?

Peki, söz gelimi Lenin’in 1915 yılında kaleme aldığı “Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine” başlıklı yazı ve içeriği ne olacak? Dinleyelim: “Eşitsiz ekonomik ve politik gelişim kapitalizmin mutlak bir yasasıdır. Bu durumda sosyalizmin zaferi, ilk kez birkaç, hatta tek bir kapitalist ülkede mümkündür. Bu ülkenin muzaffer proletaryası, kapitalistleri mülksüzleştirip kendi sosyalist üretimini örgütledikten sonra dünyanın geri kalan bölümüne kapitalist dünyaya başkaldırarak kendi davasına öteki ülkelerin ezilen sınıflarını kazanacak...”¹⁰ Yalnızca bu mu? Bir başka örnek daha; bu kez devrimden sonra, 1919 yılındaki bir yazı: “Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika” yazısında Lenin “askerî bir yenilgi olmadığı sürece” sosyalizmin Rusya’daki zaferini güvence altında görüyor.¹¹ Dikkat edilirse burada söz iktidar değişikliği anlamında bir devrimin çok ötesinde, tek ülkede sosyalist ekonominin örgütlenmesine ilişkindir ve Lenin böyle bir perspektifi açık biçimde mümkün görmektedir. Lenin’in bu alanda başka yazılarını bulmak da mümkündür. Dolayısıyla Colletti açık biçimde gerçekleri zorluyor.

Ve böylece “Stalin tuzağı”nda yol alınıyor. “Tek ülkede sosyalizm” perspektifi, Stalin’in özel merakı olmamıştır.

9 Lucio Colletti, “Question of Stalin”, *Revolution and Class Struggle* içinde, Der.: Robin Blackburn, s. 164.

10 Lenin, *Collected Works*, Cilt 21, s. 341.

11 Lenin, a.g.e., Cilt 30, s. 110.

Aynı perspektifi paylaşanlar arasında, yadsınmayacak biçimde, Lenin de yer almaktadır. Bu durumda tek ülkede sosyalizm olanağını reddedenler, kaçınılmaz biçimde Lenin’i de hedef seçme durumundalar. Ancak yeni solda bu dürüstlüğü gösterebilen, bugüne dek az kişi çıkmıştır.

Buradan, daha önemli bir noktaya geliyoruz: Eğer tek ülkede sosyalizm, Colletti’nin dediği gibi gerçekleşmesi mümkün olmayan bir perspektif ise Stalin’in belli açılardan eleştirisi, anlamını büyük ölçüde yitirecektir. Bir başka deyişle, tek ülkede sosyalizmi baştan mümkün görmeyen bir anlayışın, Stalin’i ve kuruluş politikalarını *sosyalist alması* göstererek eleştirmesi büyük bir tutarsızlık olacaktır. Stalin ve politikaları ile belli bir zeminde ve belli bir inandırıcılıkla uğraşabilmenin tek mümkün yolu, tek ülkede sosyalizm perspektifinin kabulüdür. Stalin’in, kuşkusuz tarihten aldığı güçle, karşıtlarını getirip bıraktığı önemli açmaz, ya da burada kullandığımız deyimle “tuzak” işte böyle ortaya çıkıyor.

Bu açmazla karşılaşanlar arasında Troçkistlerin de özel bir yeri var. Troçkistler, Sovyetler’de kapitalizme geri dönüş tehlikesini kabul ettikleri anda, böyle bir tehlikeye karşı özgün ve sert önlemler alan bir lider olarak dolaylı yoldan da olsa Stalin’i aklamış olacaklarının farkındadırlar. Ancak, Troçkizmin Stalin’i aklaması mümkün değildir. Bu durumda Troçkizm, kendi içinde tutarlı olabilmek için, kapitalizme dönüş tehlikesinin Sovyetler’in kapısını ciddi biçimde çalmadığını söyleme durumundadır. Böylece Troçkizm, salt Stalin karşıtlığı nedeniyle bir dönemin Maoizmine ortak çıkmaktan kurtulabiliyor. Bunu da “Stalin tuzağı”nın bir parçası saymak gerek...

Artık, yeni solu ve Troçkizmi bir yana bırakabiliriz.

Baştan alalım; nedir sorun? Kanımca gerçek sorun, ya da anlamlı tartışmaların düğüm noktası, tek ülkede sosyalizm perspektifinin benimsenmesinden sonraki uygulamalara ilişkin olmalıdır. Mirası daha ileri noktalara götürebilecek tartışmalar, buna ilişkin olanlardır. Tek ülkede sosyalizmin kuruluşu döneminde nesnel süreçlerle öznel müdahaleler arasında nasıl bir denge kurulmuştur? Ağırlık hangi dönemde neden birine ya da ötekine kaydırılmıştır? Ve tüm bunlardan günümüz için çıkarılabilecek dersler nelerdir? İşte bu noktalarda daha anlamlı tartışmalar başlatmak mümkün olabilir.

Burada da karşımıza ilginç bir çelişki çıkıyor. Öyle ki, sosyalizmin kuruluşu dönemine ilişkin olarak Stalin, birbirine taban tabana zıt iki eğilimle aynı anda suçlanabilmektedir. Kimileri için Stalin öznelcidir, iradeciliği aşırı boyutlara götürmüştür. Başka bir düşünce ise Stalin dönemini insanın rolünü küçümseyen, yalnızca “maddi olana ağırlık veren” yönüyle eleştirmektedir. Nasıl oluyor?

Goldmann’a göre, 1917 sonrası yerleşme dönemlerinde insanın bilinçli eylemi küçümsendi, hep “maddi” olana ağırlık verildi.¹² Goldmann gibi düşünen pek çok kişi de Stalin döneminin, uluslararası sosyalist harekette iflah olmaz bir “ekonomizm” yarattığını düşünüyor. Ünlü Marksist Lukács ise, Stalin’in formasyonuna ilişkin olarak tam tersi bir kanı ileri sürüyor: “Lenin, emperyalist aşamanın başında, öznel etmenin anlam ve önemini klasiklerin öğretilerinden de öteye geliştirmişti. Stalin bundan, öznel dogmalardan oluşan bir sistem türetti. Stalin’in trajik çelişkisi, büyük yeteneğinin, zengin

12 Lucien Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977, s. 79-81.

deneyimlerinin, keskin zekâsının, bu öznel büyü çemberini sık sık kırmasına, dahası, öznelciliğin hatalı olduğunu net olarak görmesine yol açmıştır.”¹³

Kanımca, her iki yaklaşım da, belli ölçüde doğrular içeriyor. Dolayısıyla, her iki yaklaşımı temel alarak, bunlardan tek bir doğru çıkarmak mümkün. Bu doğruyu, genel hatlarıyla şöyle özetleyebilirim: Stalin hemen her konuda sık sık çubuk bükmesine karşın, denebilirse, bir çift standart uyguladı. İçte, sosyalizmin kuruluşu sürecinde, kaçınılmaz olarak bilinçli politikanın ve parti önderliğinin önemini vurguladı. Eldeki büyük kazanımın, yani devrimin sonuna dek götürülebilmesi, sosyalizmin kurulabilmesi için “öznelcilik” alanına giren hemen her şeyi yaptı. Dışta ise, genellikle izlenen, tersi bir yol oldu. Lenin’in *Sol Komünizm*’inde Avrupa işçi sınıfı hareketlerine, Hintli Roy ile giriştiği tartışmada ise Doğu uluslarına ilettiği strateji-taktik mesajlarına sonuna dek sahip çıktı. Kısacası dışarısı söz konusu olduğunda “maddi” olana, “objektif koşullara” ya da doğal gelişim dinamiğine tanıdı ağırlığı.

Neden böyle yaptı?

Üzerine tartışmak, farklı görüşler ileri sürmek elbette mümkün. Bu aşamada, şöyle bir saptama yapılabileceğine inanıyorum: Önce Lenin, sonra da Stalin Rusya’daki atılımın Avrupa’da benzer biçimde yinelenebileceğine inanmadı. Dahası, bu doğrultudaki hevesli kimi girişimlerin, her şeyden önce tek ülkede ayakta kalmaya çalışan sosyalist perspektife zarar verebileceğini, kapitalist blokun saldırganlığını tahrik edebileceğini sezdiler. Daha açık söylenirse, 1917’nin Avrupa’da başka devrimlerle desteklenme-

13 György Lukács, *Birey ve Toplum*, Çev.: V. Atayman, Günebakan Yayınları, İstanbul, 1978, s. 139.

yeceği ortaya çıktıktan sonra, önce Lenin, sonra da Stalin, Avrupa işçi sınıfı hareketi ile Doğu'daki antiemperyalist mücadeleleri, kapitalist saldırganlığın *frenleri* olarak değerlendirdi. Bu tür frenlerin laçkalaşmamasına özen gösterdiler.

Burada söylemek gerekiyor: Avrupa işçi sınıfı hareketi, tek ülkede sosyalizm için, önemli ödünler vermiştir. Önemli bedeller ödemiştir. Tek ülkede sosyalizmin önderleri, Avrupa'da, 1917'yi izleyen özneci coşku dalgasını zorlamacı ve zararlı boyutlara varmadan belirli kanallara sokma çabasına girdiler. Bu sürecin tanımını şöyle yapmak mümkün: "Avrupa'da 1917'yi izleyen yıllarda ortada mevcut olan 'sıçrama'yı kavramak yerine dar anlamda II. Enternasyonal'den örgütsel bir kopuş ile sınırlı bir ayrışma yaşandı. Birinci Büyük Savaş'ın ertesinde, kaynakları toplumsal koşullarda bu dar anlamdaki ayrışma, Ekim'in kendisine kattığı coşkuyla aşırılıklar yarattı. Avrupa'da yükselen devrimci dalga, Rusya'da devrimin hemen ertesindeki idealizasyonla birleşti. Ancak bu bir kez yaşandı. Hemen, *Sol Komünizm* yazıldı, tek ülkede sosyalizmin kuruluşuna yardım gündeme geldi. Bu gündem Avrupa'daki dalganın 1924'lerdeki dramatik geri çekilişi ile birlikte gelen bir tür kişiliksizleşmenin de habercisi oldu. 20'li yıllar, hatta sonrası, dünya solunun tek ülkede sosyalizm hedefine uyarlandığı bir dönemdi... Avrupa solu, kitle çizgisini korumaya özellikle önem verdi; reel sosyalizmin uluslararası görevler bağlamında önemli gördüğü kitle çizgisini koruma anlayışı Avrupa solunda içselleşti, eksik yaşanan Bolşevizasyon sürecinin tümüyle durmasına yol açtı."¹⁴

14 Cemal Hekimoğlu; "Gorbaçov ve Sol", Gelenek Kitap, No 9, s. 80.

Goldmann ve Lukács uçlarından bir doğruyu çıkartmayı sürdürebiliriz.

Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunu, yelkenli gemi ile yol almaya benzetiyorum. Böyle bir yolculukta, ulaşılabilecek hedef kesinlikle belli de olsa, hedefe düz bir çizgi izleyerek ulaşmak mümkün değil. Hedefe ulaşan rota, hava koşullarına göre bir ya da öbür yana yapılan "gidiş"lerle ortaya çıkıyor. Sovyetler, dünyanın ilk sosyalist toplumunu, ellerinde başka hiçbir deneyim ve sonuç olmadan kurmaya çalıştı. Aynı süreci, bisiklete ilk kez binenlerin, dengelerini sağlayabilmek için sürekli olarak sağa ya da sola dümen kırma zorunluluklarına benzetebiliriz. Tek ülkede sosyalizmin kuruluşu, ancak böyle mümkün olabilmıştır.

İlk yıllar şöyle özetlenebilir: Somut durumun somut tahlili. Buradan hareketle, hayata geçirilmesi büyük önem taşıyan bir "kritik doğru"nın saptanması. Uygulama sırasında, kimi uç eğilimlerin de ortaya çıkması. Sonra yeni koşulları ve bu uç eğilimleri de hesaba katan bir başka "kritik doğru"nın ortaya çıkması vb...

Genç Sovyet rejimi, dış müdahale sırasında bir durum değerlendirmesi yaptı. Ortaya, kritik doğru olarak şu çıktı: savaş komünizmi. Savaş komünizmi dönemi uygulamaları, pek çok toy devrimcide, "sosyalist toplumu, bugünden yarına hemen kurabilecekleri" sanısını doğuruyor. Dış müdahale sonrasının yeni koşulları ve bu tür uç eğilimler de gözetilerek yeni bir kritik doğru saptanıyor: "Yeni Ekonomik Politika" ya da NEP. NEP'le birlikte, liberalizm tehlikesi gündeme giriyor. Liberalizm tehlikesi karşısında, ciddi bir önlem olarak, parti kapılarının sıkı denetimine geçiliyor. Üye seçiminde ve eldeki üyelerin denetiminde oldukça titiz, hatta sekter denebilecek ölçütler kullanılıyor. Böyle, sürüp gidiyor...

İçte, hem “sol” hem de “sağ” politikalar, yerine göre uygulanabiliyor. Ancak önemli olan şunu görebilmek: Her iki uygulamaya da, önemli bir öznelcilik damgasını vuruyor. Dümen hangi yöne kırılırsa kırılsın, parti ve önderliğin müdahalesi, kendini belirgin biçimde hissettiriyor. Dümen kırılan yönde daha ileri uçlara gidilmemesi için, parti sürekli teyakuz durumunda kalıyor, gerekli müdahalelerde bulunuyor.

Temel mantık “dış”ta da egemen oluyor. Komintern’in dümeni de, duruma göre sağa ya da sola kırılabilir. Ama dümen kırılan yön ne olursa olsun, “iç” süreçlerin tersine, burada belirleyici rolü “nesnelcilik” oynuyor. III. Enternasyonal’in en “sol” dönemlerinde bile egemen öğüt, kalkışmacılık değil, nesnel gelişimlerin dikkatle izlenmesi yolundadır.

Böyle bir politikayı anlamak ya da hak vermek, kuşkusuz herkes için eşit ölçüde mümkün değil. Böyle bir politikanın anlaşılabilmesi, en başta bir sıcaklığın tam içinde, ihtilal nedir, bilmek gerekiyor. Deutscher, her şeye karşın, ihtilali ve yasalarını bildiğini gösteriyor: “Aşırılıklardan kaçarak orta yolu tutmaya ya da sağduyuya izin vermemek, ihtilallerin bir kuralıdır. Bir ihtilalde orta yoldan gitmeye çalışanlar, ayakları altından toprağın kaydığını görürler. Stalin, yolun şu ya da bu yanına birçok kere ve düzensiz biçimde sıçramak zorunda kalmıştı. Bundan ötürü sağ kanattaki muhalefetin çok daha sağına ve sol kanattaki muhalefetin çok daha soluna sık sık geçtiğini göreceğiz Stalin’in.”¹⁵ Deutscher’e katılmamak çok güç.

Söyledikleri, “ihtilal yasaları” üzerinde bir kez daha durmaya zorluyor. Belli sınırların, temel ilkelerin ötesinde, ger-

15 Isaac Deutscher, *Stalin*, Çev. S. Hilav, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1969, Cilt 2, s. 10.

çek anlamda bir “devrim bilimi”nden söz etmek mümkün değil. Bir ilke, burada açık biçimde görülüyor: Devrimler, hiçbir zaman, iki nokta arasındaki en kısa mesafenin bir doğru olduğunu kendi pratiklerinde kanıtlayamazlar. Devrimler, rotalarını sağa ve sola yapılan dönüşlerle bulur. Peki, ya bundan ötesi? Bundan ötesi için “bilim” başlığı altında konuşmak mümkün değil. Çeşitli yönlerde yapılacak sıçramaların hangisinin hangi yöne olacağını anlatan ve bunların zamanlarını da veren bir bilim yoktur ortada.

Devrimlerin bu anlamdaki “bilim”leri, ancak özgül ve geçici olabilir.

İhtilallerin bir başka yasasından daha söz etmek mümkün.

Bu yasa, kuşaklarla ilgili bir sorunu getiriyor gündeme. Bir kısım tarihçiler, acımalı bir sinizm içinde, bu yasayı “ihtilal evlatlarının başını yer” biçiminde tanımladılar. Kuşkusuz, bu yeterli bir ifade olmuyor. Daha güçlü ve doyurucu bir ifade için, sorunun özüne eğilmek gerekiyor. Stalin’in ünlü “tasfiyeleri” de ancak bu çerçeve içinde yerli yerine oturabiliyor.

İhtilali fiilen gerçekleştiren kadroların kuşağı ile atılan adımın kazanımlarını koruyup ihtilali temellerine oturtan kuşak, hemen hemen her yerde, birbirinden belirgin biçimde ayrışıyor. Hiçbir deneyde, ihtilalci kuşağın tüm kadroları ile kuruluş ve yerleşme döneminde de etkin olduğu görülüyor. Pek çok tarihçi, bunu, kolaycı bir yoldan giderek ihtilalciler arası çekişmelere bağlıyor; hatta bunlardan yola çıkarak ihtilallerin birer insan yeme makinesinden öteye geçmediğini savunanlar bile oluyor.

İhtilal, tanımı gereği, yıllarca kendini düşünen, bu fikir ile yaşayıp bu fikirden beslenen insanların varlığını öngö-

rür. Kısacası, öyle bir kuşak ki, varlığının her zerresi bununla yoğrulacak. Böyle bir kuşağın bizzat kendi gelişiminde önemli eşitsizliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz. İhtilal, kuşkusuz insanlar için yapılırdı. Ama insanlar için ihtilal yapanlar, çok uzun süre “insani” olan kimi şeylerden şu ya da bu ölçüde uzak kalırlardı. Deyim yerindeyse ihtilalcilik için tutulan bu tür “oruçlar”, bu kuşak üstünde zamanla kalıcı izler, etkiler bırakırdı. Sonra bir büyük başarı ve kuruluş ya da yerleşme dönemi... Ama yıllarca birlikte yoğrulan fikirlerin gerçeklik kazanması, ortaya garip bir burukluk da çıkarırdı. Kazanımlar çok güzeldi, büyüktü. Ama kimileri, bunlardan, ihtilal öncesi yaşamın tadını alamaz; gerçeklikler yerine özlemlerin ağır bastığı geçmiş aranırdı. Kısaca şu: Gerçekte somut, soyuttan güzeldi. Ama uzun süre hep soyutu düşleyenler, soyutta, somuta çok daha kapsamlı boyut kazandıranlar, söz konusu somutlukla fiilen karşılaştıklarında bir tür boşluk duyardı. Bir bakıma, hapisteki insan için, tahliye düşlerinin, her zaman, tahliyenin bizzat kendisinden daha “güzel” olması gibi... Bunu aşmak için çok güçlü olmak gerekir.

Çok güçlü olmak demek, yeni ulaşılan somutluktan hemen sonra, aynı somutun geleceğine ilişkin yeni güzellikler oluşturmak demektir. Bu, kısacası, hayal kurmayı *süreklileştirmek*, ancak bu süreklilik içinde reel olandan da kopmamak demektir. Bu, herkese özgü bir yetenek değildir. Gerçekleştirdikleri ne denli büyük olursa olsun, ihtilalci bir kuşağın tümü, böyle bir yeteneğe sahip olamaz. Bu nedenle, ihtilalci kuşağın en güçlü birkaç önderi, yeni görevlerine, yepyeni bir kuşakla başlardı. Bu yeni kuşak, geçmişte güzel hayaller kuramayan; şimdi, ilk hayalini “yepyeni bir toplum” projesi ile oluşturmaya çalışanlardı.

Rusya’da da, böyle olduğunu sanıyorum. Zamanında ihtilalci coşkuyu duymayanları, 1917, “yepyeni bir Rusya” hayaliyle donattı. Sonra yepyeni kuşaklar, ilk gençlik coşkularını “sosyalist kuruluş” ile duydu. Böyleleri, devrimi ve kazanımlarını korumanın sigortaları oldu. Eski önderler, yeni görevlerine, böyleleri ile başladı.

Dönemin önde gelen Marksistlerinin sorunun bu yanını görebildiklerini sanıyorum. Gramsci, soruna kurumlar açısından yaklaştı. Troçki ise kadrolar. Gramsci partiyi, sendikaları, dernekleri ele alarak, bu tür kuruluşların devrim *sonrası* konumları üzerinde durdu. Ama sorunun özü aynı idi: Devrim öncesi konum ve alışkanlıkların, devrimden sonra ne ölçüde ayak bağı olacağı ya da dengesizlik yaratacağı. Lukács’ın soruna az çok benzer bir çerçevede eğildiği söylenebilir. Lukács, devrim öncesi ihtilalcilerini “tarihsel yapı ve sınıf bilincinin eylemli taşıyıcıları” olarak nitelerken, ancak devrim sonrasının ürünü olabilecek bir gerçek proletarya partisini bu özgün çevreden ayırıyordu.¹⁶ Lukács ile Lenin arasında, örgüt kavramı ve pratiğine ilişkin en büyük fark buradadır.

Troçki ise, dönüşümle birlikte, sorunun tümünü içinde yaşattı. Troçki’nin 1917-1924 arası yazı ve konuşmalarının önemli bölümü ihtilalci kadrolarla kurucu kadrolar arasındaki ilişkiler üstünedir. Troçki, tehlikelerini bildiği için, önce, ihtilali yapan kuşağın kurucu kuşak tarafından abartılmamasına yönelik öğütler verdi. Ancak, zamanla yeni kuşaktan da, fütüristleri vb. görerek soğuduğunu sanıyorum. Troçki’nin yeni yetişenlerden soğuması, geleceğini de trajik biçimde belirledi. Kısa bir süre için tüm söylediklerini unutarak sos-

16 Fritz Raddatz, *Lukács*, Çev.: Ender Ateşman, Alan Yayınları, İstanbul, 1984, s. 26, 38.

yalizmin kuruluşu işine içtenlikle girişen Troçki, belki de Rusya'nın yeni kuşaklarına yönelik umutsuzluğu nedeni ile yeniden "dünya devrimi" denen o eski hayaline döndü.¹⁷

Stalin ise çok daha gerçekçi idi. Yeni neslin, fiilî ve olası tüm savrulmalarına karşın "ülkeyi yönetecek durumda ki kadroların devrimden sonra yetişebileceğine" güvendi.¹⁸ "Kadro yok" itirazlarını hiçbir zaman ciddiye almadı.

Aynı çerçevede, son olarak, bir başka "yasa"ya daha değinmek istiyorum. Buna "güzelliklerin yıpranması" yasası diyebiliyorum. Güzellikler yıpranır mı? İki koşulla. Önce, çok ama çok güzel olmaları gerekir; ikincisi, gerçekleşmelerinin çok gecikmesi. Toplayınca şöyle bir sonuç çıkıyor: Gerçekleşmesi çok geciken güzellikler hep yıpranırlar, aşınırlar. Zamanla karşı tepkilere yol açarlar. Hatta giderek, daha önce görülmeyen başka güzelliklerin de varlığını kanıtlama aracı olurlar.

"Dünya devrimi" ya da Rusya ile başlayıp tüm Avrupa'yı saran topyekûn bir sosyalizme geçiş, o dönem yaşayan bir kesim için, anlatılamayacak kadar güzeldi. 1917 ile 1924 arasındaki 7 yıl, çoğunlukla, bu güzelliğin düşünülmesi ile geçti. Sonra güzelliğin erozyonu dönemi başladı. "Dünya devrimi" de, beklenip beklenip gerçekleşmeyen öteki güzellikler gibi kendine özgü bir erozyon süreci yaşadı. Yerini, daha önce vurgulanmayan, üstüne yeterince düşünülmeyen bir başka "güzelliğe" terk etti: Tek başına Sovyetler'de sosyalist bir kuruluşun gerçekleşmesi... Önce de değindiğim gibi, yeni kuşaklar, önceden güzel hayaller kuramayanlar, bu güzellik için seferber oldular.

17 Troçki, *Sosyalizmin Güncel Meseleleri*, Çev.: Y. Öner, Suda Yayınları, İstanbul, 1976, özellikle s. 81, 116-117-118

18 Stalin, a.g.e., s. 20.

Hatalar, zorlamalar, ihanetler, çekemezlikler vb... Şu ya da bu ölçüde hepsi de olabilir. Dahası, bunlar olmaksızın köklü dönüşümlerin, ihtilallerin düşünülemeyeceği de ortada. Ancak, bu sürecin bütününe bunlarla ve yalnızca bunlarla açıklayabilmek mümkün değildir sanıyorum.

İhtilallerin kimi “yasa”larından, yukarıdakilere alması bir bakış açısı sunabilmek için söz ettim.

IV. Sağa İten Dengeler

Uluslararası sosyalist teori ve pratiğin, 21. yüzyıla dönülürken biriktirdiği sorunlara yaklaşımda kuşkusuz en önemli boyut, sosyalist sistem ile ulusal bölmeler arasındaki ilişkidir.

Yaşadığımız yüzyılı, kabaca iki bölüme ayırmak mümkün. İlk bölüm, 1917-45 arası gelişmeleri kapsıyor. İkinci bölüm ise Soğuk Savaş’tan günümüze dek uzanan zaman dilimini. Bu noktada çok açık söylemek gerekiyor: 1917 coşkusunun yarattığı silkiniş ve kopuşları bir yana bırakırsak, 1917-45 arasında sosyalizmin teorik-pratik tüm sorunlarına damga vuran ve son çözümlemede bu sorunların tümünü yeniden belirleyen etken, tek ülkede sosyalizm olgusudur.

1917-45 döneminde, önce tek ülkede sosyalizmin ayakta tutulmasına yönelik katkı programları, sonra da aynı hedefin bu kez yükselen faşizm ve savaş koşullarında aldığı yeni görünüm, en uzak ulusal bölmeler dâhil, dünya sosyalist hareketine çok belirgin biçimde damgasını vurmuştur.

Burada, söz konusu dönemin ayrıntıları üzerinde durmak istemiyorum. Ancak şu kadar rahatlıkla söylenebilir: Gerek Komintern’in dünya devrimci dalgasının düşüşüyle

izlediği özel politikalar, gerekse faşizm tehlikesi karşısında geliştirilen çözümlemeler ve atılan adımlar, dünya sosyalist hareketinde belirli bir “sağa kayış” yaratmıştır. Sözü edilen “sağa kayış”ı yalnızca izlenen bu nitelikteki politikalara ilişkin bir sonuç olarak görmemek gerek. Aynı çerçevede, tarihin yazılmasında “sağ” bir eğilim ağırlığını daha çok duyurmuştur. İkincisi ve kanımca en önemlisi: Kendini dayatan sağ politikalar, özellikle Avrupa işçi sınıfı hareketinde sindirilmesi gereken, sindirim için zaman gerektiren “sol kopuş” sürecini bir anda havada bırakabilmiştir. Daha açık bir deyişle, 1917’den sonra geleneksel sosyal demokrat çizgiden yapılması gereken kopuş, daha olgunlaşmadan, tek ülkede sosyalizmin yaşamasına katkı, faşizm tehlikesine karşı birlik vb. gereği gündeme gelen “sağ” dalganın ezi ci gölgesi altında kalmıştır. Avrupa işçi sınıfı partilerinin çoğunda, özellikle SBKP 20. Kongresi’nden sonra başlayan gelişmeler, “kopuş” henüz temellerine oturmadan girilen “sağ” yörüngenin doğal uzantıları olarak görülmelidir. Son olarak, en açık biçimde şu da eklenebilir: Avrupa’da II. Savaş sonunda yeni sosyalist ülkelerin ortaya çıkması, “kopuş” doğrultusunda çok önceleri köklü bir süreç yaşamış Bulgaristan’ı bir yana bırakırsak, “sol” bir yorum ve zorla manın değil, doğrudan doğruya Sovyetler Birliği’nin savaş kazanımlarının ürünüdür.

II. Dünya Savaşı’nın bitiminden bu yana kırk yılı aşkın bir zaman geçmiş bulunuyor. Bu kırk yıl, uluslararası sosyalist hareketin 20. yüzyıl tarihinin ikinci bölümünü oluşturuyor. Bu bölüm hakkında neler söylenebilir?

1945’le başlayıp günümüze uzanan dönemin temel özellikleri olarak, her biri üzerinde ayrıca durmak koşuluyla, şunların ön plana çıkarılabileceğini sanıyorum:

1. II. Dünya Savaşı'nı hemen izleyen Soğuk Savaş dalgası, sosyalist sistemi belli bir tecrit çemberi içinde tutabilmiş, buna 20. Kongre'nin Stalin eleştirisinde tutturduğu terminoloji eklendiğinde, özellikle Avrupa'daki işçi sınıflı partilerinde sağa kayış süreci yeni dinamikler kazanmıştır.
2. Soğuk Savaş'la birlikte, dünya devrimci hareketinin ağırlık merkezinin, birkaç istisna dışında, büyük ölçüde az gelişmiş ülkelere ve ulusal kurtuluş hareketlerine kayması, dünya devrimci sürecinin bütününe ilişkin yeni yanılsamaların doğmasına çanak tutmuş, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının sosyalizm mücadelesi âdeta bir "unutulmuşluk" içinde, yeni açılımları gerçekleştirebilmek amacıyla yeni sağ kanalları zorlamıştır.
3. Soğuk Savaş'ı izleyen "detant" dönemi, özellikle Avrupa planında, bir kez daha "sağa kayış" için yakılmış bir yeni yeşil ışık olarak değerlendirilmiş ve nihayet bu dönemde Avrupa'daki partilerin pek çoğu, Ekim Devrimi'nin temellerini ve kazanımlarını açıkça sorgular konuma gelmişlerdir.
4. Afganistan ve Polonya olayları, bunlardan kısa süre önce Sovyet yayınlarında Avrupa'daki partilerin "yeni yönetimlerinin" açıktan açığa eleştirilmeye başlanması, uluslararası planda işçi hareketlerinde yeni bir sağ-sol ayrımına zorlanış, söz konusu partilerin seçim sandıklarında uğradıkları başarısızlıklarla birlikte ortaya bir aranış dönemi çıkmıştır.
5. Gorbaçov'la başlayan yeni gelişmeler, Sovyetler açısından içerdiği somut ve belirgin perspektiflere, bu perspektiflerin sosyalist toplumun ileri evrelerine geçiş hedefi ile

taşıdığı tutarlılıklara karşın, uluslararası planda bir kez daha “sağ” bir yorumla ele alınma potansiyelini taşımaktadır.

Özetle böyle. Ancak hiç kuşkusuz, burada belli bir soyutlama yapmaya çalışıyorum. Geçtiğimiz kırk yıl içinde, evrensel planda, “sola itici” tek bir gelişmenin bile yer almadığını söylemiyorum. Ne var ki, sola itici denebilecek gelişmeler, devrimci dalganın yükselişine ya da sosyalizmin yeni başarılarına paralel olarak daha çok konjonktürel kalmış, egemen çizgiyi ise devrimci dalganın düşüşü ve sağa kayış oluşturmuştur. Bir dönem dünya aydınlarının üzerinde fırtına gibi esen ulusal kurtuluş savaşları ve onların yarattığı “sol” hava, doğası gereği kalıcı bir dinamizm yaratamamıştır.

Burada, bir noktanın özellikle altını çizmek istiyorum. 1917’den bu yana, Sovyetler Birliği’nde sosyalizmin kuruluşunun özel gereksinimleri ve bu gereksinimlerin uluslararası plandaki yansımaları ele alındığında, ortada, özenle çizilmesi gereken bir ayrım çizgisi bulunmaktadır. Şöyle bir çizgi: Uluslararası planda doğrudan ya da dolaylı olarak yarattığı “sağa itici” gelişmelerden bağımsız olarak, sosyalist ülkede ve sonra da sosyalist sistemin büyük bölümünde, gelişkin sosyalist toplumun kuruluşu yönünde yeterli bir “sol” çizgi izlenebilmiştir. Bir başka deyişle, söz gelimi ilk sosyalist ülke olarak Sovyetler’de sosyalizmin kuruluşu ve böyle bir hedefin sapmalara uğranmaksızın gözetilebilmesi “sol” bir çizgi ise, böyle bir “sol” çizgi, uluslararası plandaki yansımalarım “sağ” çizgilerin zorlanması biçiminde bulmuştur. Bu, sosyalist teori ve pratik söz konusu olduğunda, yaşadığımız yüzyılın en önemli ve belki de en dramatik çelişkilerinden biridir. 20. Kongre ile sürdürebiliriz.

Fransız Marksisti Althusser, başka konulardaki çözümlmeleri bir yana, 20. Kongre'nin Avrupa Marksizmi üzerindeki etkilerini çok açık anlatıyor: "Stalinist dogmacılığın eleştirisi, komünist aydınlarca, genel olarak bir 'özgürleşme' biçiminde yaşandı. Bu özgürleşme eğilim olarak 'liberal' ve 'ahlakçı' nitelik taşıyan, aynı anda 'özgürlük', 'insan', 'birey olarak insan' ve 'yabancılaşma' türünden eski felsefi temaları yeniden keşfeden köklü bir ideolojik gerici-liğe yol açtı."¹⁹

20. Kongre'deki eleştirinin bir biçimini, Hruşçov'un konumunu ve niteliklerini bir yana bırakalım. 20. Kongre, içerdiği kimi eleştirilerle, Sovyetler'de sosyalizmin kuruluşu sürecinde daha ileri adımların atılabilmesi için gerekli çok önemli açıklıkları da içeriyordu. Bunları yok saymak mümkün değil. Dahası, işin özü de budur. Hruşçov çıkışı, bu yönüyle, gelişkin sosyalist toplum hedefi doğrultusunda tarihsel bir gerekliliği içeriyordu. Ancak bu özün uluslararası plandaki yansıması, aynı özün hemen hemen bütünüyle unutulduğu bir "sağ" dalga oldu.

Ancak 20. Kongre'yi ve bu kongredeki Stalin eleştirilerini Avrupadaki sağa kayışın tek nedeni saymak büyük bir yanılgı olur. Çünkü Avrupa Marksizmi, koşullarını hazırladığı bir sağa kayış için yeşil ışık arıyordu ve 20. Kongre tutanaklarını, aradığı yeşil ışık olarak değerlendirdi. Bu açıdan bakıldığında 20. Kongre, bir süreci yoktan var etmemiş, gizli kalan bir dinamğin tüm boyutlarıyla sergilenmesini hızlandırmıştır.

Bunun kanıtları da var.

Avrupa komünist hareketi, hiç kuşkusuz Luxemburg ve Gramsci'yi 1956'dan sonra tanımadı. Ancak şu da bir gerçek: Avrupa komünist hareketi, 1956'dan sonra bu iki saygın

19 Althusser, *For Marx*, s. 10.

Marksistin eski çalışmalarına çok daha farklı bir gözle eğilmede kendini serbest hissetmiştir.

Luxemburg, inançlı bir devrimciydi. Bunu kimse tartışmıyor. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Luxemburg, Bolşevik deneyimini bir “aksiyom” olarak benimseme yolunda hiçbir istek göstermedi. Luxemburg, yeri geldikçe, kendi yapacaklarının “Bolşeviklerin yaptığı gibi olmayacağını” vurguladı. Ekim Devrimi’nden sonra, sosyal demokratlardan kopuş anlamında sahip olduğu ödünsüz sol konuma karşın, daha da “nesnelci” oldu. Luxemburg için, doğrudan sosyalizm için iş yapılamayacağı sürece iktidara gelmenin pek anlamı yoktu. İktidarı aldıklarında ise bunun “aşağıdan” olacağını anlattı hep.²⁰

Gramsci’nin 1917’ye bakışı, pek çok yönden, Luxemburg’unkinden oldukça farklıydı. Ancak Gramsci’nin de, deyim yerindeyse, “beynini kemiren” bir sorun vardı: kitlelerin katılımı sağlanamadığı takdirde gündeme gelebilecek bir “bürokratik yozlaşma”. İşin içine Lukács’ı da katarak bir genelleme yapmak mümkün: 1917 ile kılıcını atan, tarih bilinci ile donanmış *Modern Prens*’i en çok selamlayan Lukács ve Gramsci başta olmak üzere bu önemli üç ideoloğun üçü de, *devrim sonrasına*, sosyalist toplumun kuruluşuna ve bu süreçte *eski partinin* rolüne ilişkin ciddi kuşkular beslediler. Hruşçov’un Stalin bürokrasisindeki yozlaşmalardan söz etmesi, Avrupa’daki pek çok Marksist için, Luxemburg, Lukács ve Gramsci’yi tam tamına doğruluyordu. Artık bundan sonra Stalin’e yönelik eleştirilerin, sosyalist toplumda üretici güçlerin gelişmesi sürecinde hangi zorunlu atılımlarla denk düştüğü kimsenin umurunda değildi...

20 Rosa Luxemburg, *Spartakistler Ne İstiyor?*, Çev.: N. Sarıali, Belge Yayınları, İstanbul, 1979, s. 160-163.

Bundan sonra, yollar hızla alınmaya başlandı. Yollar hızla alındığında, daha önce de söz ettiğim gibi, Stalin'in ve "bürokrasinin" eleştirisi ile yetinilmesi mümkün olmuyor. Kaçınılmaz biçimde, işin içine Lenin giriyor. Rusya gibi bir ülkede sosyalizmi kurma çabalarının "peşin sonuçsuzluğu" çözümlemeleri giriyor. Geçmişte ve bugün, "Ortodoks" çizgide yer aldığına inanılan pek çok Batı Avrupa partisi önderi için 1917 ve onu izleyen adımlar, bu arada proletarya diktatörlüğü, Rusya'nın özgül koşullarından çıkan "zorlanılmış" bir yoldur. Ancak, dediğim gibi, burada işin içine Lenin giriyor. Lenin, en açık polemiklerinden birini, "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika" adlı makalesinde, Rusya deneyiminin "özgüllüğünün" abartılması eğilimlerine karşı verdi. Lenin'e göre, yaptıkları, bir daha "hiç yapılmayacak" işler değildi; nerede olursa olsun iktidara gelen bir işçi sınıfı partisi "aşağı yukarı aynı işleri yapmak zorunda kalacaktı".²¹ Son bir noktanın altını çizmek istiyorum: Lenin'in bu söyledikleri, 1917'nin öncesi ve sonrası ile bir *aksiyom* kabul edilmesi talebi değildir. Bu, belli bir iktidar biçiminin kaçınılmazlığının aksiyom kabul edilmesi talebidir yalnızca. Açıkçası, Avrupa'daki partilerin bir bölümü, bu talebi reddetmiştir.

Sanıyorum burada, devrimci sürecin bir "yasa"sından daha söz etmek mümkün olacak.

Önce, bir kavram öneriyorum: Sıçrayamayacak kadar yüklü olmak. 1917 Devrimi, belli bir anlamda, gerçekten de özgüldür. Çünkü devrimin çekirdeği sıçrayabilecek kadar hafifti. Avrupa'nın pek çok partisi ise, dün ve bugün sıçramalara elvermeyecek ölçüde ağırlaşmış bulunuyor. Daha önemlisi, paradoksal biçimde, sosyalist hareketin uluslararası-

21 Lenin, a.g.e., Cilt 30, s. 108-109.

sı görevleri, bu partileri sürekli olarak yeni ağırlıklar almaya zorlamaktadır.

Az önceki kavramı Gramsci'den hareketle açmak mümkün. Gramsci'nin bir tablosu var. Bu tabloda işçi sınıfı partisi, toplumun organik yapısının ve organik dinamiklerinin bir parçasıdır. Başka deyişle, özü, altyapıya ilişkindir. Ancak organik gelişmeleri *konjonktürel* gelişmeler takviye ediyor. Bu tür gelişmeler geçici olguları, isimleri vb. öne çıkarıyor. Organik yapının ve gelişmenin ürünü olan odaklar, örneğin parti, konjonktürel gelişmelerle çok daha geniş bir niceliğe, tabana kavuşabiliyor.²² Gramsci'nin bu bağlamdaki 1917 çözümlemesi de açık olsa gerek: 1917 organik ile konjonktürel belirlir bir özgülükteki buluşmasıdır.

Gramsci'nin tablosuna itiraz etmek mümkün değil. Ancak söyledikleri yıllardır yanıtlanmamış, somut pratiğin dışında yanıtlanması da mümkün olmayan pek çok soruyu çağırıştırıyor: İşçi sınıfı içinde, şu ya da bu nedenle, şu ya da bu süreç sonucu genişlemesine örgütlenmiş on binlerce üyeye sahip örgütler, konjonktürel elverişliliklerde, sıçrayacak kadar hafif olabilirler mi? Bu tür yapılanmalar, başarısızlıklarda, kayıp riskinin de büyük olacağını gösteren bir tehdidin soluğunu hep duymazlar mı?

Önemli niceliklere hitap eden işçi sınıfı partileri, yıllardır bu sorunun ya da benzerlerinin açılımı ile uğraşıyorlar. Kapitalist sistemin ekonomik bunalımlarının, tek tek ülkelerde ya da geniş bir bölgede, söz gelimi 1917 koşullarına benzer geniş savrulmalar ve kitlesel aranış dalgaları yaratmaması, belli denemeleri gündeme sokmadı. Bu nedenle sorunun peşin bir yanıtı bulunmuyor. Gene de en genel planda şu iki almaşık söz konusu: Zaten geniş olan eldeki

22 Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, Camelot Press, s. 178.

yığınları karşı tarafı direnmekten alıkoyacak yeni niceliklerle bütünleştirmek; ya da yeni bir Bolşevikleşme süreci ile daha hafif bir çekirdek oluşturmak. Avrupa partileri ya da Avrupa komünizmi yıllardır, çok açık biçimde, ilk almaşığı zorlamaya çalışıyor.

Bir döneme damgasını vuran ulusal kurtuluş hareketlerinin genel olarak sosyalist ideoloji üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri üzerinde burada çok fazla durmak gerekmiyor. Önce, “kapitalist olmayan yol” türü zorlamaların çeşitli deneyimler sonucunda itibarını yitirmesi, sonra sosyalizmi seçen ülkelerin ayakta kalabilmek için dünya sosyalist sistemi içinde yer alma dışında bir yol bulamamaları ve nihayet kapitalist yolu seçen ülkelerin gene kaçınılmaz biçimde dünya kapitalist sistemi ile hemen her tür bağımsızlığı yok edici bir entegrasyon içine girmeleri, “üçüncü yol” fikrini tarihin derinliklerine gömüyor.

Son 15-20 yılın gelişmeleri için neler söylenebilir?

Başlangıç ve bitiş dönemleri konusundaki titizlikleri bir yana bırakırsak, kabaca, yaygın deneyimlerden de yararlanılan bir dilimleme yapılabilir sanıyorum: Afganistan, Polonya olayları ve Reaganizm ile gündeme gelen soğukluğu hem geriye hem de ileriye mutlak uzantılar taşıyan bir “interlud” olarak araya yerleştirecek, bunun geçmişinde detant, ilerisinde ise “glasnost” yer alıyor. Hiçbir kuşkuyla yer kalmamalı: Uluslararası ilişkiler, hiçbir zaman tam bir detant dönemi yaşamadı, bundan sonra da yaşaması çok güç. Ama egemen çizgiyi seçip öne çıkarırsak, 70-79 detantını, soğuk bir aradan sonra, Gorbaçov’la başlayan bir yeni açılım döneminin izlediğini söylemek mümkün.

Kısaca, bu iki dönemin temel özelliklerinin ve uluslararası sol harekete olası yansımalarının altını çizmek istiyorum.

Dikkat çekmek istediğim ilk nokta şu: Sovyetler’in içinde, sosyalist toplumun olgunlaşmasına ilişkin politikaları ve sorunları ile izlediği dış politika arasında her zaman önemli bağlar olagelmıştır. Bu açıdan, detant politikasının kimi iç bağlantıları olduğu gibi, Gorbaçov glasnostunun da dış politikaya ilişkin önemli açılımları olabilecektir. Asıl vurgulamak istediğim nokta ise şu: İç bağlantılarına karşın detant daha çok bir “dış” politika çizgisi olarak nitelenebilecekken, Gorbaçov’un dış politikası, doğrudan doğruya iç hedeflerle ilişkilidir, hatta bu yüklü iç hedeflerin doğrudan birer uzantısı niteliğindedir.

Açmayı sürdürüyorum: Brejnev detantı, iç politika yansıması olarak tutkulu hedeflerden çok, Sovyetler’in tansiyonu düşük bir dünyada üretici güçleri geliştirme hedefi ile denk düşüyordu. Buna karşılık Gorbaçov dış politikası, içteki tutkulu bir bakıma “olmazsa olmaz” görülen ve ileri sosyalist toplumun kuruluşunda bir sıçramayı ifade eden kimi perspektiflerin dışsal takviyesi görünümündedir. Aradaki farka dikkat edilmelidir.

Geçmişe göz atılabilir: Detant döneminin ortaları, dünyada sosyalizmin prestijini canlandıran önemli gelişmelere tanık oldu: Güneydoğu Asya’da ABD’nin yenilgisi, Güney Avrupa’da eski gerici-faşist rejimlerin sona ermesi ve Akdeniz şeridinde geleneksel komünist partilerin önemli seçim başarıları... Tüm bunlara detantın daha çok Sovyet-ABD ilişkilerinde yoğunlaşan ve barış çabalarına katkı dışında ulusal bölmelere çok şey yüklemeyen çizgisi eklenirse, 1970-79 arasında iç dinamikler dışında uluslararası gelişmelerin “sağa kaydırıcı” ek etkenleri gündeme getirmediği söylenebilir. Buna karşılık Gorbaçov atılımı, başta Avrupa olmak üzere sosyalizmin bir tür gerileme dönemini yaşadığı koşullara

denk geldi. Şöyle de söylenebilir: Dünyanın bu dingin çizgisi veri alındığında, uluslararası sosyalizm açısından, yakın gelecekteki muhtemel en önemli çıkış, Sovyetler’in üretim, teknoloji, sınıfsız sosyalist toplum, vb. konularda atabileceği ileri adımlardır.

Bu koşullarda, daha önce söz ettiğimiz trajik çelişkinin bir kez daha yaşanması mümkündür: Sovyetler’de ileri adımlar, buna karşılık dünya sosyalist hareketinin ulusal bölmelerinde yeni sağa kayış eğilimlerinin güçlenmesi... Gorbacov atılımlarının taşıdığı büyük önem, pek çok ulusal bölüm tarafından, yeni sağ yönelimlerin sineye çekilebilirliğini sağlayan bir faktör olarak değerlendirilecektir.

20. yüzyıl biterken, yaşanabilecek böyle bir yeni sağa kayış, geleneksel işçi sınıfı partilerinin gidebilecekleri en son “sağ” nokta olacaktır. Bundan sonra bu partilerin bütünlüklerini sarsan “sol” çıkışların aynı yapılanmalar içinden patlak vermesini de gündeme getirebilen yeni eğilimlere tanık olabiliriz.

Bu olasılıklara nasıl bakmalı? Önlenmesi gereken eğilimler mi, yoksa son çözümlemede iyi ürünler verebilecek kaçınılmazlıklar mı?

Şurası açık: SBKP’nin yeni yönelimlerinin, uluslararası planda “sağ” kayışları dayatan bir içerikle algılanmaması, teorik olarak pekâlâ mümkündür. Ancak, teorik olarak, pratikte, böyle olmaması daha büyük bir olasılıktır. Çünkü geçmişte “sosyalist sistemin öncülüğü” kavramından anlaşılan hep bir “izdüşüm” mantığı olmuştur ve bu mantığın kalıntıları bugün de sürmektedir. Üstelik uluslararası sosyalist harekette yaşanan durgunluğun, sosyalist sistemin yeni kazanımlarını, bir çaresizlik ortamının *deux ex machina*’sı olarak göstermesi de mümkündür.

Bu ağırlıklı olasılık gerçekleştiği takdirde muhtemel sonuç, her biri geleneksel solda kalan ya da bu çizgiden çok fazla uzaklaşmayan yeni çıkışların ya da bölünmelerin gündeme gelmesidir.

Bu, bir umutsuzluk mesajı değildir. Bu, 21. yüzyıla dönülürken, bir bakıma 20. yüzyılın başlarına dönülmesi, yani bu yüzyılın başlarında yaşanan ve sonuç verdiği bilinen “kopuş”lara benzer silkinişlerin yaşanması demektir.

TÜRKİYE MODELİ 1908-1940

I. Kısa Bir Ön Bilgilenme

Buraya dek, genel hatlarıyla da olsa, Marksist kavramlar ve yöntemler üstünde durdum. İki noktayı özellikle gözetmeye çalıştım. Birincisi, Marksist teorinin kendi iç gelişimi ya da evrimi. İkincisi, geçmişte bulabileceğimiz “somut tahlil” örnekleri. Bunlar yapılırken kuşkusuz belli bir hedef gözetildi. Bu hedef, ortaya çıkacak malzemenin bir somut tarihsel gelişime uygulanmasıydı: Türkiye’nin yaklaşık son 100 yıllık gelişimine...

Bu biçimde ifade edildiğinde, ortada devasa bir konu olduğu açık. Kuşkusuz burada yakın tarihimizin tüm boyutları gündeme girmeyecek. Yakın tarihimize, özellikle iki noktadan eğilmek istiyorum: İdeolojik üstyapının biçimlenmesi ve Türkiye sosyalist hareketine etkileri.

Önce de vurgulamaya çalıştım. “Somut durumun somut tahlili” gerçekten kritik bir aşama, böyle bir “tahlil” bir yandan eldeki araçların, başka deyişle yöntem ve teorik malzemenin, öte yandan da somuta ilişkin gözlemlerin zenginliğini gerektiriyor. Eksiklikler, her iki alanda da olabiliyor. Önemli eksikliklerse, ortaya ciddi hatalar ya da açmazlar çı-

karabiliyor. Deyim yerindeyse, doluya konulduğunda almayan, boş konulduğunda ise dolmayan ilginç açmazlar.

Buradan devam ediyorum.

Yapabildiğim ilk saptama şu oluyor: Belirli bir ülkenin somutluğuna eğilirken, piyasada sıkça rastlanan el kitaplarının içerdiği didaktizmle yetinilirse, ileriye gidilebilmesi mümkün değil. Bunu “doluya konulduğunda almama” durumuna benzetiyorum. Gündemde belli bir ülke, belli bir tarihsel süreç ve onun somut ürünleri var. Eğer bunlara yaklaşımda, eldeki teorik malzemenin kendi iç gelişimi iyi bilinmezse, şu ya da bu siyasal konjonktür gereği rafa kaldırılmasında yarar görülen kavram ve çözümlemeler bu vesileyle bir kez daha sınanmazsa, önümüzde duran somutluğun içine girilemez. En çok çevresinde dolanılabılır. Bu noktada, el kitaplarında oldukça didaktik biçimde öğretilen teorinin, kimi somut durumları bünyesine alamayacak denli “tıkız” olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu, bir yanılsamadır. Giderek, insanları bilimsel çerçeve dışında açıklamalar aramaya yönelten bir yanılsama. Buna kapıları kapamak gerekir.

Somutluk gerçekte, en yetkin el kitaplarından daha zengin, daha kapsamlıdır. Elbette çağrıştırdıkları, uyandırdıkları, esinlendirdikleriyle birlikte. Peki, bu alanda da yeni tehlikelerden söz etmek gerekmiyor mu? Başka türlü de sorulabilir: Kimi el kitaplarının tıkızlaştırdığı Marksizmden uzaklaşıp özgünlük arandığında, bu kez de “bir türlü dolmayan” boşluklar ile karşılaşılmaz mı? Eğer yola çıkılırken kurulan teorik çerçeve yeterince doyurucu değilse, bu kez olgular karşısında çaresiz kalma durumu ortaya çıkacaktır. Burada aklıma gelen, Orhan Pamuk’un *Sessiz Ev*’inin tarihçisi Faruk oluyor. Olgular, “solucanlar” gibi, tarihçinin beyninin içinde dolanıp duruyor. Doyurucu bir önsel model olmadığı için.

O halde özetleyebilirim: Somut tarihselliği çözümlemeye, teorisizm ve ampirizm iki uç tehlikeyi oluşturuyor. Bu tehlikelerden büsbütün kaçınmanın çok güç olduğunu da biliyorum. Çünkü Türkiye, her şeyden önce, bizim kendi somutluğumuz, yaşamımızdır. İçinde yaşanan somutluğa, ayıklayıcı bir soyut çerçeve ile yaklaşmak, zorlu bir iş. Yola, bunu bilerek çıkıyorum.

Burada, tam tamına kapsamlı bir ön model önermeyeceğim. Yalnızca, böyle bir modele ışık tutabilmesi açısından, eldeki Marksist malzemenin belli bir yanına özellikle eğilmeye çalışacağım. Öyle sanıyorum ki Türkiye'nin yakın tarihine, giderek günceline eğilindiğinde ortaya çıkan çeşitli açmazların gerçek çözümü, bu alandaki derinleşmelerde gizli. Bu alanı, şöyle tanımlıyorum: Toplumsal formasyonun bir parçası olarak sınıf ile o sınıfın üstyapıdaki ideolojik-kültürel etkinliği arasındaki ilişkinin ele alınışı. Bir toplumsal sınıfın “kendisi” ile onun siyasal-düşünsel plandaki temsilcileri, öncüleri arasındaki ilişkiye nasıl bir çerçeveden yaklaşılmalıdır?

Başlarken, karşımıza ilk çıkan *Alman İdeolojisi*'dir.

Alman İdeolojisi, Marx ve Engels'in, sınıf-bilinç ilişkilerine yoğun biçimde eğildikleri çalışmaları. Buradan, önem verdiğim bir bölümü aynen aktarıyorum: “Daha önce de, günümüze dek tarihin belli başlı güçlerinden biri olduğunu gördüğümüz işbölümü, zihinsel ve maddi emeğin yarışması biçiminde, egemen sınıfların içinde de ortaya çıkar. Böylelikle egemen sınıf içinde bir kesim, bu sınıfın düşünürleri (yani o sınıfın kendisine ilişkin yanılsamalarını geliştirip mükemmelleştiren, bunu başlıca geçim kaynağı yapan ideologlar) olarak belirirken, ötekiler bu fikir ve yanılsamalar karşısında daha edilgen, daha kabullenici bir tutum içinde

kalırlar. Çünkü gerçekte bunlar sınıfların faal üyeleridir ve kendilerine ilişkin fikir ve yanılısmaları üretecek zamanları da yoktur. Egemen sınıf içindeki bu ayrışma, iki kesim arasında belli bir karşıtlık ve düşmanlığa bile dönüşebilir. Ne var ki, sınıfın kendisinin tehlikeye düşeceği fiilî bir çatışma anı geldiğinde bu çatışma kendi usulünce ortadan kalkıverir. Böylelikle, egemen fikirlerin egemen sınıfların fikirleri olmadığı, bu fikirlerin sınıfın gücünden bağımsız, ayrı bir güce sahip olduğu yolundaki yanılısma da ortadan kalkar.”¹

Hemen, oldukça derinlikli bir değerlendirme olduğunu söylüyorum. Ancak yorumuna hiç girmeden, aynı konuya ilişkin bir başka değerlendirmeye de kulak vermeyi öneriyorum. Marx, *Alman İdeolojisi*’nden yedi yıl sonra *Brumaire*’de sınıflarla onların temsilcileri arasındaki ilişkiye yeniden dönüyor. Küçük burjuvaziyi ele alırken, onun bir kesimi olan “dükkâncılar” ile küçük burjuva düşünürler arasındaki ilişkiye şöyle yaklaşıyor: “Onları küçük burjuvazinin temsilcileri yapan, zihinlerinin (dükkâncıların) pratik yaşamda gelip dayandıkları çizgi ve çerçeve ile sınırlı olması, onlar (dükkâncılar) maddi çıkarları ve toplumsal konumları gereği pratikte hangi sorunlarla karşılaşp hangi çözümlere ulaşıyorsa, kendilerinin de bu kez teorik düzeyde aynı sorunlarla karşılaşp aynı çözümlere ulaşmasıdır. Bir sınıfın *siyasal ve edebî* temsilcileri ile onların temsil ettikleri sınıf arasındaki ilişki genellikle böyledir.”²

Bu iki yaklaşımdan hareketle, birbirinden oldukça farklı açılımlara ulaşmak mümkün. Oysa, salt bu alıntıların çerçevesinde kalıp yorum üretmek yerine, aynı işi, tarihsellikte birlikte yapmanın daha yerinde olacağına inanıyorum. Ta-

1 Marx-Engels, *Collected Works*, “German Ideology” Cilt 5, s. 59-60.

2 Marx, *Selected Works*, “18 Brumaire of Louis Bonaparte”, Cilt 1, s. 424.

rihsel gelişimden bağımsız ve kesin sınırlar içinde ele alındığında, Marx'ın iki yorumunun birbirinin karşısına konması, arada ciddi çelişkilerin bulunması mümkündür. Ayrıca Marx'ın *Brumaire*'deki yorumunun son cümleleri, ilişkiyi toplumdaki tüm sınıflar için genelleştirdiğinden, ortadaki sorun daha da ciddi boyutlar kazanıyor.

Peki, nasıl bir yaklaşım? Ve tarihsel gelişim bu konudaki sözünü nasıl söyleyebilir?

Şöyle bir öneri yapıyorum: İdeoloji üretiminin, son tahlilde sınıfsal olarak belirlenmesi doğrudur, ancak eksiktir, ideoloji üretimini belirleyen, verili somut sınıfsallıkla birlikte, tarihselliktir. İşin içine tarihsellik boyutunun girmesi, belli bir sınıfın ideolojisine, o sınıfın *maddi* konumunu ve gücünü aşabilen özellikler kazandırır. 18.-19. yüzyıllar Alman burjuva aydınının düşünsel açılımlarını belirleyen, Almanya'nın yavaş ekonomik gelişimi olduğu kadar, bu yavaş gelişimin eksikliklerini örtecek biçimde, Alman aydınının başka ülkelerin tarihsel deneyimleri düşünce süreçleri konusundaki somut bilgilenimidir. Aynı şekilde: 1917'den sonra burjuva ideolojisinin biçimlenişi, tek tek ülkelerdeki sınıfların konumları ötesinde, kapitalist düzene yönelik evrensel tehdidin bilgisidir. Devam ediyorum: Osmanlı burjuvazisinin siyasal-ideolojik temsilcilerinin aldığı konumu belirleyen, ticaret burjuvazisinin durum ve perspektiflerinin ötesinde, tarihsel sıkışma ve gecikmişlik bilgisidir. Ve nihayet: Cumhuriyet döneminde ilk ideolojik şekillenmeleri belirleyen, dönem burjuvazisinin ekonomik çıkar ve beklentilerinin ötesinde, Avrupa'daki sınıf mücadelelerinin ve 1917 Devrimi'nin somut bilgisidir.

Burjuva sınıfın faal üyelerinin, diyelim bir fabrika sahibinin “bilinci”, yaygın deyimle günlük, anlık bilinçtir.

Aslında buna “bilinç” de dememek gerekiyor. “Sınıf içgüdü-sü”, “sınıf dürtüsü” ya da sezgisi demek daha yerinde olacak. Burada bir sorun çıkacağını sanmıyorum. Çünkü Marx, *Kapital* dâhil tüm çalışmalarında birey olarak kapitaliste bunun ötesinde bir “bilinç” yakıştırmadı. Daha sonraki Marx yorumcuları da, söz gelimi Lukács, bu içgüdüye “psikolojik bilinç” dedi. Goldmann, “reel bilinç” adını verdi. Bundan sonra ikinci adım atılabilir: Egemen sınıfın aktif üyeleri bir yana, onların düşünürlerinin üretip yaydığı, bir ideolojidir. Ancak ideoloji, içgüdü, dürtü ya da sezginin ötesinde bir sistem, bir bütünlüktür. Lukács buna “yüklenilmiş (*imputed*) bilinç” adını veriyor. Kavramı tartışmıyorum. Ancak arada belirgin bir farklılık olduğu kesin.

Devam ediyorum ve soruyu şöyle koyuyorum: Adı ne olursa olsun, bu tür bir “bilincin” ya da ideolojinin, sınıfın bizzatı kendisi ile ilişkileri nasıldır? Mekanik bir yorum, böyle bir ideolojinin, kapitalistin içgüdü, dürtü ya da sezgilerinden pek öteye geçemeyeceğini söyler. Kuşkusuz yanlış olur. Çözüm şu olabilir: Burjuva ideolojisi, burjuva siyasetçilerinin uğraştığı pratik sınıfsal sorunların çözümü (sermaye birikimi koşulları, kâr maksimizasyonu, ucuz el emeği kullanımı koşullarının yaratılması vb.) ötesinde, tarihsel deneyim, birikim ve korkuları da kullanarak, burjuva düzeninin rasyonelliğini, toplumdaki tüm sınıfları kapsayıp ikna edecek biçimde savunan bütünsel bir sistemdir.

Sınıfların nesnel varlıkları, bu sınıfların teorik düzlemdeki temsilcileri için vazgeçilmez bir temeldir. Giderek bu temel, sözü edilen teorik faaliyetin de nihai biçimlendiricisidir. Ancak, gerek üretim ilişkilerinin aynen sürdürülmesi zorunluluğu, gerekse bu ilişkilerin tümünden değiştirilmesinden yana olan sınıfın kapsamlı bir teorik silaha kavuşması

(Marksizm), düşünsel alanda kapitalist sınıfın günlük gereksinim ve dürtülerinin çok ötesine geçilmesini gerektirir. Bu, tarihselliğin getirdiği sonuçtur. Burjuva ideolojisinin kapsamlılığı, burjuvazinin kendi tarihselciliğinin ürünüdür. Söylenenleri, bilinen bir somutlukta sınayabiliriz.

II. Türkiye’de İlk Birikim Dönemi

İttihat ve Terakki, Türkiye’nin ilginç deneyimlerinden biridir.

İttihatçılık, Türkiye’nin siyasal yaşamında gene ilginç bir tipolojinin şekillenmesini sağlamıştır. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin temelinde ittihatçı maya vardır. Mustafa Kemal’in ittihatçılığı inkârı, Aslında ittihatçılığın sürdürülmesidir. İttihatçılık-Kemalizm çizgisi, devam-inkâr diyalektikliğinin özgün örneklerindendir. Türkiye Cumhuriyeti’ni biçimlendiren siyasal kadroların hemen hemen tümü, İttihat ve Terakki siyasal okulunda yetişenlerdir. Nedir ittihatçılık?

Önce çok basit ve bilinen bir tanım: İttihatçılık, Türkiye’deki kapitalistleşme sürecinin, bu süreçteki önemli bir birikim evresinin siyasal uzantısıdır. Dahası: İttihatçılık, hem dış dünya ile Türkiye arasındaki kapitalist gelişme farklılıklarının, hem de söz konusu dinamiklerin siyasal üstyapıya yansıttığı eşitsizliklerin siyasal bileşimidir.

İttihatçıları, Türkiye’de “olmayan” bir kapitalistleşme sürecinin, gene “olmayan” bir burjuvazinin yaratıcıları olarak lanse etme çabalarının artık aşılması gerektiğine inanıyorum, ittihatçı deneyin özgünlüğü, sınıfsal temele oturmayışında değil, oturduğu sınıfsal temel ile siyasal etkinliği arasında var olan eşitsiz ilişkidedir. Yerinde bir yaklaşımı aktarmakta yarar görüyorum: “Türkiye’de burjuva devriminin ilk evresi diye görülebilecek olan, 1908’i izleyen yarım yüzyıl,

Batı'da dört yüz yıldır yer aldığı düşünülen aşamalı gelişme modelinden birtakım farklar gösterir. Özellikle, dış dünyanın etkisi, Batı'da uzun bir zaman süresine serpilmiş birçok toplumsal gücün ve ilişkinin bizde hemen hemen aynı anda, bir arada ve iç içe ortaya çıkmasına yol açmıştır.”³

Bu değerlendirme, açılmak üzere, verimli bir çıkış noktasını oluşturuyor. Yineliyorum: İttihat ve Terakki deneyinin, başlangıç olarak ilginç yanı sınıfsal dayanağının olmaması değil, bu dayanağın değişik tarihsel ürünlerini aynı tarihsel kesite sığdırmaya çalışmasıdır, İttihat ve Terakki, tek başına, ne liberalizmdir, ne devletçilik. Ne Jakobenizmdir, ne Bonapartizm; ne pozitivistizmdir, ne de iradecilik. İttihatçılık, bu ve benzeri yansımaların belli bir mercekten geçirilerek doğrudan siyasal pratiğe yansıtılmasıdır. Sonuçta ittihatçılık, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin doğrudan uzantısı olmakla birlikte, son çözümlemede bu süreci etkileyip ona biçim vermeyi amaçlayan bir politik hareket olarak belirginleşiyor.

Cavit, İttihatçıların ünlü maliye nazırıydı. 1912 yılında Selanik garının açılış töreninde yaptığı konuşmadan kimi bölümleri buraya alıyorum: “... Kanunun belirliliği ve açıklığı karşısında, seçimleri kazanmak amacıyla sosyalistleri sınır dışı ettiğimiz ileri sürülecek. Bizim ülkemiz özgürlük fikrini temel alan bazı ilkelerin kabul edildiği kimi ülkelerden farklıdır. Şu anda üstesinden gelmeye çalıştığımız siyasal zorluklar yüzünden bu ilkeleri ülkemizde kabul edemeyiz. Biz medeniyetin silahlarıyla donatılmadık daha... Belki ileride, ama çok ileride, sosyalistlere ve fikirlerine katlanabiliriz... Çağdaş ilerlemenin gelişimi kapitalistin ve proletaryanın işbirliği ile sağlandı ve ancak bu aşamadan sonradır ki, sosyalist fikirler tüm

3 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 186.

güçleri ve şiddetleriyle her ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılabildiler. Bu aşamanın daha ancak başlangıcında ve bir kuşku ve şaşkınlık döneminde bulunan bizler için böyle bir durum tam bir yıkım olur. Çünkü yurdun çıkarları ve ülkenin selameti tehlikeye sokulur.”⁴

Cavit’in söyledikleri, kapitaliste, tüccara, dükkâncıya özgü bir dürtünün, içgüdünün ürünü mü? Burada, Cavit bir ideolojinin temsilciliğini yapmakta, bir ideolojiyi aktarmaktadır. Tam tamına ideoloji: Burada, karşı tarafı “aldatmanın” ötesinde, ideolojiyi üretenin kendisi de bir yanılsama içindedir. Cavit’in, 1912 yılı koşullarında Türkiye’nin gerçekten de ciddi bir kapitalistleşme süreci yaşayıp Batı’ya yetişebileceğine inandığını söylemek mümkün. Türkiye, geri olduğu için süreci uzatıyor; ama gene de bir modele, bir perspektife sahip. Özetle, Cavit, yanılsaması demek olan ideolojisini anlatıyor.

Batı’da 17.-19. yüzyılların kapitalistleşme sürecinde, dürtüler de, aydınların “bilinç”leri de, yerleşik bir kapitalist toplumu model ya da hedef almıyordu. Çünkü ortada böyle bir toplum yoktu. Bu, bir yanda ilk burjuva ideologlarının ütopyacılığını geliştirdi. Ancak daha sonra, gecikmiş kapitalistleşme süreçlerinin ideologları, önlerinde model alacakları bir somutluk buluyorlar. Artık söz konusu olan, eski dönemlerin ütopyacı kurguları değil, başka ülkelerde dün yaşanmış olan ve bugün yaşanandır. Bu gerçek, gecikmiş süreçlerin, gecikmiş ideologlarını seçmeci bir anlayışa itiyor. Gecikmiş süreçlerin gecikmiş ideologları, gecikmiş olmayı, erken başlayanların acılarını çekmekten kurtulma olanağı sağlayan bir avantaja dönüştürebileceklerini sa-

4 George Haupt-Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketler*, Çev.: T. Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 237-38.

nıyorlar. Böylece burjuva ideolojisi bir yanılsama olarak, katmerli bir nitelik kazanıyor. Gecikmiş süreçlerin gecikmiş ideologları, bu nedenle artık “kapitalizm ile sosyalizm arasında bir orta yol” ütopyasını zorluyorlar. Bu, elbette 1912’nin Cavit’i değildir. Bu, İttihat ve Terakki ekolünün daha sonra uzanacağı noktadır.

1912 yılının Cavit’i kapitalistleşmede ileri adımlar atıldıktan sonra “çok ileride” de olsa, Batıdaki işçi-işveren ya da sınıf kavgalarını içine sindirebileceği sinyali veriyor, içten mi, değil mi? Burası hiç önemli değil. Önemli olan, 1917’den, Avrupa’daki sarsıcı sınıfsal kalkışmalardan sonrası. Bu dönemin ideologları da aynı konuda Cavit gibi “mükrim” olabildiler mi? Cavit, 1920’lerde “Biz hele bir kapitalistleşelim de ondan sonra sınıf kavgaları da olsun” diyebilir miydi? Demiş midir? Hiç rastlamadım. Ancak rastladığım şu var: Bir başka ittihatçı, ittihatçılığın ünlü kalemlerinden Necmettin Sadak, ittihatçı despotluğu eleştirenlere farklı bir yanıt veriyor. Şöyle: Halkın ne olduğunu, halkın nasıl yıkıcılık yapabileceğini 1917 ile gördünüz, bunu mu istiyorsunuz?⁵

Eşitsiz gelişimin ve onun tarihsel bilgi ile bütünleşmiş politik ürünlerinin yaratacağı sonuçlar, herhalde bu örneklerle daha açık biçimde ortaya çıktı. Eşitsiz gelişim ve gecikmişlik, burjuvazinin kendi gelişim tarihinin çeşitli evrelerine yaydığı tüm özgün çıkış ve uçların *pseudo* formlarının yan yana, iç içe amorf bir yapı oluşturmasını doğurur. İttihatçılığın özündeki Jakobenizm, bu nedenle tam boy gelişmemiş, burjuvazinin düşüş dönemlerine özgü bir tür Bonapartizmle lekelenmiştir. Türkiye’de burjuva devrimi, yükselen kapitalizmi, hem yükseliş hem de düşüş dönemlerine özgü ideolojik formların üstyapıdaki kaynaşımı ile takviye edebilmiştir.

5 Tevfik Çavdar, *Talat Paşa*, Dost Yayınları, Ankara, 1984, s. 372.

Sonuç açık biçimde formüle edilebilir. Kapitalist gelişimin hangi geri düzeyinde olursa olsun her ülke, 1917'den sonra, siyasal ideolojik planda tüm kanalları zorlamış, denemiş, kullanmıştır. Ekonomik gelişme alanında, Avrupa'nın 18-19. yüzyıllarını hâlâ arayan pek çok ülke siyasal ideolojik planda hep 1917 sonrasını yaşamış, tedbirlerine bu gerçeğin çeşitli boyutlarını katmıştır, ittihatçılıkla devam ediyorum.

1908'le birlikte İttihatçılar Türkiye'de iradeciliğin, nesnel koşulları zorlamanın örgütlü gücü olarak görüldü. Biraz abartıldığını sanıyorum. Özellikle belli bir alanda ittihatçı iradeciliğin uç yorumlarının büyük sakıncalar taşıdığını sanıyorum, ittihatçı iradeciliği, olmayan bir burjuvaziyi yaratmak üzere tepeden zorlamalar biçiminde tanımlamak, büyük bir yanılgıdır. "Devlet eliyle kapitalist palazlandırma" denilen ve kapitalistleşme süreci yaşamış tüm ülkelerde örneği görülen bir olgunun neden "Türkiye'ye özgü" olarak nitelendirildiğini anlayabilmiş değilim. Vurgulanmak istenen, nesnel süreçlerin yeterli dinamik taşınamaması mı? Bu söylenebilir. Ancak söz konusu gelişim, en azından nesnel sürece karşılık düşecek bir politik şekillenmenin, ittihatçılığın ortaya çıkışına elverişliydi.

Ancak gene de şu var: İttihatçıların kararlılıkları, mücadele biçimleri ve yöntemleri, hükümet devirme teknikleri, zamanlamacılıkları, vb. Türkiye'nin siyasal yaşamında, başta ittihatçı düşmanları tarafından özel bir yere oturtuldu. Burada altını çiziyorum: Türkiye'de geçmişte "bilimsel" olana büyük ilgi duyulmasını sağlayan etmenlerden biri, İttihatçıların "bilim dışı" ve "toplum kanunlarına uymaz" olarak nitelenen eylemcilikleridir. Türkiye tarihinde belli bir dönem, en çok bilim arayanlar, buldukları bilime en çok sarılanlar, ittihatçı

düşmanları olmuştur, İttihatçıların “aykırı” zorlamalar yüzünden, 20. yüzyıl başları Türkiye’sinde “toplum kanunları” sözcüğü pek çok aydının dilinden düşmez oluverdi.

İlginç bulduğum bir örneği aktarmak istiyorum, İttihatçıların kullandığı, gerçekte anti-ittihatçı ünlü Sadrazam Sait Halim Paşa ile ilgili. Paşa, yılların deneyiminden, savaş yenilgisinden ve işgalden sonra anti-ittihatçılığı uç noktalara götürdü. Malta’da sürgünde iken, hep Türkiye’yi düşündü ve giderek “bilimsel” oldu. Yaşanılan tüm felaketlerin nedeni, İttihatçıların “bilime aykırı”, “toplum yasalarına uymayan” zorlamalarıydı. Paşa, bilim adına itttihatçıları kıyasıya eleştirdi. Eleştirilerinde, “siyasal hareketle toplumsal yapıyı değiştirme” çabalarının yanlışlığını vurguladı Aynı tür eleştiriler çerçevesinde, “Dimağımız eşyadan fikirlere intikal edebiliyor, fikirlerden eşyaya geçmeyi tercih ediyor,” diyerek kimilerinin tam tamına “maddeci” bulabileceği sözler de etti.⁶ Paşanın ulaştığı son nokta ise şu oldu: “Hak edilmiş olan zaten kendiliğinden gerçekleşir, eğer bir şeyin gerçekleşmesi için mücadeleye gerek kalıyorsa, o şey, hak edilmemiş demektir.”⁷

Bir olguyu tanımak için, her zaman ortalamayı seçmek gerekmiyor. Zaman zaman uç örnekler de olgu hakkında ilginç ipuçları verebiliyor. Sait Halim Paşa ve söyledikleri, o dönemin “bilim düşkünlüğü” konusunda uç bir örnek oluşturuyor kuşkusuz. İttihatçılar ve zorlamaları yüzünden pek çok kişi, Paşa kadar ileriye gitmeseler bile, bilime merak sarmışlardı. Hürriyet ve İtilafçılar, Halaskar Zabitan, Prens Sabahattin vb. Ve kanımca konumuz açısından en önemlisi: Osmanlı sosyalistleri...

6 Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Sadeleştiren: F. Düzdağ, *Tercüman*, s. 76.

7 a.g.e., s. 145.

Burada, Türkiye sosyalist hareketinin doğuş sakatlıklarından biri üstünde durmak istiyorum. Türkiye sosyalist hareketinin ilk dönemine, önce anti-ittihatçı tepkilerin, sonra da sosyalist hareketin bir kolu açısından II. Enternasyonal eğitiminin sonucunda, aşırı yasacı, objektivist eğilimler damga vurmuştur, ilk Osmanlı sosyalistlerinin, sonra da yeni kadroların anti-ittihatçılıkları Türkiye sosyalist hareketi açısından talihsiz bir olgudur. Türkiye sosyalizmi anti-ittihatçı doğarken, anti-iktidarcı doğmayı da sağlamış oluyordu. Kanımca bu, sosyalist harekette ilk birikim döneminin önemli özelliklerinden biridir.

Yanlış anlaşılmalı, ittihatçılığı, sosyalizme çıkaran tek yönlü yol olarak kesinlikle görmüyorum. Sosyalizmin ittihatçılığın içinden çıkması gerektiğini de savunmuyorum. Yalnızca, anti-ittihatçı tepkilerin yeni doğan sosyalist harekete gereksiz bir sünepelik yerleştirdiğini ileri sürüyorum. Türkiye’de 1908-23 döneminin sosyalistlerinden büyük çoğunluğu, aşırı nesnelci yönleriyle, Türkiye’nin geleceğini belirleyen dinamiklerin dışında kaldılar. Türkiye sosyalizminin Kemalizmi bir türlü tanıyamamasının nedenlerinden biri, bu dinamiklerin ve özellikle 1918-22 yılları arasında çorak Anadolu topraklarında yaşanan süreçlerin dışında kalmayı yeğlemesidir.

İlk Osmanlı sosyalistleri ile başlıyor. Sosyalist Hilmi ve M. Suphi’nin, zamanında, ittihatçı düşmanlığını neredeyse halaskarcılığa kadar götürdüklerine ilişkin bilgiler var. Sadrettin Celal de koyu bir anti-ittihatçıydı. Anti-ittihatçılık, tek başına önemli olmayabilir. Ancak, ittihatçılığın karşısında ve dışında görülen her şeye sarılmaya varınca, önemli oluyor.

Haupt ve Dumont, ilk Osmanlı sosyalistleri için şu noktaya işaret ediyor: “Yeni inanmışlığın coşkusu ile eylemi sa-

dece işçi dünyası çerçevesi içinde görüyorlardı.”⁸ Yeni inanmışlığın verdiği bu coşku, Kurtuluş Savaşı yıllarında da sürdü. Sosyalizmi öğrenenlerin çoğu, İstanbul’da işçi sınıfının yanın-da kalmayı yeğledi.⁹

Gitselerdi iktidarı mı alacaklardı?

Kesinlikle bunu söylemiyorum. Anlatmak istediğim şu: Anadolu ve Ankara, iktidar mücadelesi süreçlerinde nabzın attığı yerdi. Geleceğin iktidar biçimi, geleceğin Türkiye’si burada oluşuyordu. Sosyalistler, M. Suphi’nin trajik girişimini ve kimi başka örnekleri bir yana bırakırsak, kendilerini büyük ölçüde bu süreçlerin dışında tuttular. Çelişkili süreçlerin içinde yer almanın getireceği birikim ve deneyimlerden de uzak kaldılar. Bu, Kemalizmin, sosyalist hareket ve düşünceye ilişkin likidasyon girişimlerinde önemli bir avantajı olacaktır.

1908-24 arası, aynı zamanda Türkiye sosyalist hareketinin ilk birikim dönemiymi, ilk ve ağır darbeler, ilk birikim döneminde yendi. Kuşkusuz yalnızca yukarıda sözünü ettiklerimiz değil. Bunları, tablonun bir yönü olarak görmek gerek. Kısacası, kimi nesnelliklerden kaynaklanan yetersizlikleri pekiştiren yönler. “Bilim”in yeni öğrenilmesi, Osmanlı sosyalistlerini kısa yoldan işçi dünyasının içine attı. Türkiye’deki kapitalist gelişimin tüm güdüklüklerine karşın, İstanbul’da sosyalist aydınları doyuracak bir işçi birikimi ve hareketi vardı. Oraya entegre oldular. Böylece, teorik geleneksizliğin de etkisinde, sosyalist düşünce ve hareket, ayrı

8 Haupt-Dumont, a.g.e., s. 38.

9 Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul’da gerçekten pek çok sosyalist olmalı ki, burada Ankara lehine çalışan Kemalistler, Ankara’daki önderliğe gönderdikleri mesajlarda “alabildiğince sosyalist kazanmak” gibi hedeflerden söz ediyorlar. Mustafa Kemal de bu tür bir hedefi “anlayamayacağı çapraşık ve karışık bir görüş” olarak nitelendiriyor. Bkz. *Söylev I*, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s. 195.

bir aydın kolundan gelişmenin sağlayacağı verimli süreçlerden büyük ölçüde uzak kaldı.

Aydın ne yapabilirdi? Hangi olanaklar vardı?

1908-24 yılları, aynı zamanda Türkiye aydınının da çözüldüğü, ayrıştığı dönem. Öyle ki, iç ve dış dinamikler hep birlikte bu dönemde Türkiye aydınında bir tür “siyasal fütürizm” bile yaratabildi. Dünya yerinden oynuyordu, iç dinamikler, aydının daha önce hiç yaşamadığı zenginlikler içeriyordu.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye’ye gelen Frunze, askersivil Türkiye aydınına umduğundan da diri ve bilgili bulduğunu söylüyor ve şaşırdığını saklamıyor.¹⁰ Dönemin kaymakamları, orta rütbeli subayları, dünyanın yeni çehresinden tutun da genç Sovyetler’in aldığı ekonomik önlemlere kadar pek çok şeyden haberdardır. Bir önyargıya son vermek gerekiyor: Kurtuluş Savaşı yıllarının aydını, aynı yılların köylüsü değildir. Söz konusu yılların aydını ruhsuz ve kişiliksiz değildir. Toydur, geleneksizdir ve birikimsizdir; ama gene de diridir ve arayış içindedir. “Yorgun” olsa da, önüne çıkan kurtuluş kanallarını zorlayabilmektedir. Aydın, o güne dek sahip çıktığı değerlerin çoğundan hemen vazgeçmeye, yepyeni ufuklara yönelmeye hazırdır: Bolşevizm, Orta Asya’ya dönüş, İslam sosyalizmi, İslam ittifadı, ABD mandası vb. “Yeni” olsun, kurtarsın da... Aydın, hazırды.

Türkiye’nin ilk sosyalistleri de, öteki aydın kesimleri gibi bu ölçüde arayışçı mıydı?

Bu alanda belli rezervasyonlardan hareket etmek gerekir sanıyorum. 1917 sonrasının “dünya devrimi” perspektifinin Türkiye sosyalistlerine sanılabileceğinden de az yansıyan coşturucu etkilerini bir yana bırakırsak, büyük çoğunlu-

10 Mihail Frunze, *Türkiye Anıları*, Çev.: A. Ekeş, Cem Yayınları, İstanbul, 1978, s. 37.

ğu İstanbul'da oturan Türkiye solu, arayış yıllarını, bekleyiş içinde geçirdi. Talihsiz bir çakışma oldu. Türkiye'nin ilk sosyalistleri aradıkları nesnelliğin içinde pek az hayal kurabildiler. Oysa o yıllarda Türkiye aydını boyuna hayal kuruyordu. Mustafa Kemal ve Enver Paşalardan, kasaba mutasarrıflarına kadar...

Kuşkusuz, hayal kurabilmek de bir birikim işi. Felsefi, kültürel ya da siyasal birikim. Osmanlı aydını, birincisine sahip değildi. Peki ya birbirini izleyen ve yıkım getiren savaşların sarstığı değerler, çeşitli iktidar mücadelelerinin ve kurtuluş savaşlarının yarattığı birikim? Bu vardı. Mustafa Kemal de, Enver de, kasaba mutasarrıfları da dünyalarını, bu birikime bakarak, dersler çıkararak genişlettiler. Oysa aynı birikimi bilimden uzak ittihatçılığın felaket getiren zorlamaları ve sonuçları olarak görenler, uzakta kaldı. Sonuçta bir türlü “bu ülkenin insanı” olamadılar. Peki, hiç mi hayal kurmadılar? Yalnızca 1917'ye komşuluğun muhtemel kimi sonuçlarına ilişkin olarak. Bu da yetmedi.

Türkiye'nin ilk sosyalistlerinin beslendiği dört kaynaktan söz etmek mümkün. Fransa, Almanya, Bolşevik Rusya ve Anadolu-İstanbul.

Fransa, başlarda genel olarak Osmanlı'yı en çok etkileyen ülkedir. Özellikle 1908 Devrimi sırasında ve hemen sonrasında. Aynı zamanda Fransa, Osmanlı'daki ilk sosyalist örgütlenmelerin ilişki kurdukları, haberleştikleri Avrupa merkezidir. Bir yazarın belirttiğine göre Osmanlı sosyalistlerinin kaleme aldıklarının hemen hemen tümü, Fransız işçilerine yönelik propaganda dergilerinde yer alan yazıların çevirileridir.¹¹ Türkiye sosyalisti, bu dönemde, teorik öz aktarımına

11 Abidin Nesimi, *Anılar, Değerlendirmeler*, Promete Yayınları, İstanbul, 1979, s. 37.

yatkın bir konumda değildi. Bu ilk etmen, ikincisi, Fransız sınıf mücadeleleri deneyimlerini yıllarca dışa aktaran bu ülke, aynı kanaldan teorik olarak pek az şey verebilmiştir. Rolland'ın Fransızlara ilişkin bir değinmesinde olduğu gibi: “Devrimlerinden bile yararlanmak için, başka ırktan bir önder, bir Gluck, bir Napoleon gerekir onlara...” ilk Osmanlı sosyalistleri sürekli olarak Huysmans’a, Jaurès’ye yazdılar. Huysmans ve Jaurès de onlara. Bu yazışmalarda Fransız sosyalistlerinin, siyasal mücadele pratiği ötesinde pek az noktaya değindikleri görülüyor.

Türkiye sosyalistlerinin “bilim”le daha haşır neşir ilk kadroları arasında Almanya eğitim kökenli olanlar özellikle dikkat çeker. Şefik Hüsnü, Vedat Nedim ve başkaları. Kuşkusuz, Almanya’nın da teori ihracında yetersiz kaldığını söyleyecek değilim, ilk sosyalistlerin teorisyen kanadının Almanya eğitilmiş olması, böyle denemeyeceğini açıkça gösteriyor.

Ancak, Alman işçi sınıfı hareketinin belli bir dönem II. Enternasyonal teorisyenlerinin etkisi altında kaldığı da unutulmamalı. Bugün bakıldığında, “teorik” Alman katkısının, Vedat Nedim’in hâlâ belleğinde kalan Werner Sombart kaynaklı vecizelerden öteye geçemediği görülüyor. Türkiye’nin Almanya eğitilmiş ilk sosyalistleri üzerinde radikal etki yapabilecek tek kaynak, Alman işçi sınıfı hareketinin Spartakist kanadıdır. O da, kendi sınırlarıyla birlikte. İnanc ve özverisine karşın, Spartakist kanat 1917 Devrimi’ni daha çok bir “zorlama” olarak değerlendirmiştir. Bolşevizmin “kötü” bulunan kimi yanları karşısında çubuk, özellikle Luxemburg tarafından, nesnelcilikten yana daha çok bükülmüştür.

1917 Devrimi’nin genç ülkesinin Türkiye aydını üstündeki genel, sosyalist aydın üstündeki özel etkisi biliniyor. 1917’nin ayakta tutulması hedefine yönelik olup, daha

çok o dönemin dünya konjonktürünün zorladığı çeşitli “açılım”ların birikimsiz Türkiye sosyalistleri tarafından gerektiği biçimde süzgeçten geçirilmesi düşünülemezdi. Söz gelimi Bolşevizm’in ayakta kalışı açısından bir dönem büyük önem taşıdığı düşünülen “İslam Rönesansı”nın gerçek içeriğini kavrayıp bu akımı nasıl yerli yerine oturtabilecekleri ilk sosyalistler?

Kurtuluş Savaşı’nın ilk yıllarında Ankara “hem İslamcı hem de Bolşevik” olandan geçilmiyordu. Bunların, geriye ciddi bir birikim devrettiğini söylemek mümkün değil. Gelelim uluslararası sosyalist hareketin o dönemki güncel tartışma konularını en azından izleyebilecek formasyona sahip olanlara: Lenin’in *Sol Komünizm* ile ortaya attığı Avrupa çizgisi, gene Lenin’in Roy ile tartışmalarında belirginleşen “ulusalcı iktidarlar karşısında ılımlı tutum” ilk sosyalistlerimizin kıldan ince, kılıçtan keskin bir çizgide cambazlık yapmalarını gerektiriyordu. Birikimsiz, henüz çocukluk dönemini yaşayan bir hareketin böyle bir görevde başarı oranını yüksek tutabilmesi kanımca mümkün değildi.

Gene de vurgulamak gerek: 1917-24 dönemi dalgalarının sonucunda Türkiye sosyalist hareketinin gelişkin, net ve kararlı bir çizgiye oturduğunu söylemek mümkün olmasa bile, aynı dalgaların genç sosyalistleri ilginç kıyıları savurduğu ortada. Bu dönemde Türkiye’nin genç sosyalistleri de *kendi çaplarında* bir siyasal fütürizm yaşadı. Başka kesimlerle birlikte. Hepsine birden bakıldığında, siyasal fütürizm döneminin en gerçekçi öbeğini Kemalist kadrolar oluşturdu.

Ankara’daki Kemalist hareketin, 1917 Devrimi’nin dünyamıza getirecekleri konusunda net, belirgin görüşleri ve hesapları vardı. Ankara’nın çizgisinde bu hesapların önemli rol oynadığı o kadar açıktı ki, ulusal mücadelenin karşısın-

da yer alan İstanbul basını, aymazlığını sürdürüp Ankara ile ittilhatçı eski önderleri bir tutuyor ve soruyordu: “Hani Avru-pa karışacaktı? Hani devrimler olacaktı, hani Doğu başkal-dıracaktı? Hani renk renk ordular gelecekti? Hani İngiltere karışacak, Fransa bunalacak, Çin canlanacak, cihan pusulayı şaşırarak, sonra Lenin ile Enver, Troçki ile Talat kol kola bu karmakarışık dünya haritası üzerinde Batı’dan Doğu’ya ka-dar gezecek, tozacak, hükümran olacaktı?”¹²

İstanbul’un saraycı basını, “hesapların tutmayışını” böy-le alaycı bir dille Refik Halid Karay’ın kaleminden anlatıyor. Çok ilginç bulduğumu yineliyorum. Dönemin kaotik orta-mını ve bu ortamın sonucu olan sınırsız beklentileri, alay da etse, çok iyi yansıttığını sanıyorum. Ve Karay’ın söyledikle-rinde abartma bile bulamıyorum. Bunların tümünün söz ko-nusu dönemde açık açık hesaplandığına inanıyorum. İlginç ve önemli bir nokta daha: Aynı değerlendirme, ulusal kur-tuluşçu aranırlarla Bolşevik perspektiflerin o dönemde nasıl iç içe geçip yoğrulduğunu da açık biçimde ortaya koyuyor.

Sözü edilen hesaplar, daha büyük ölçüde Enver’e denk düşüyor. Ankara’nın bu tür hesaplardan tümüyle uzak kal-dığı söylenebilir mi? Böylesine bir ortamda söz konusu beklentilerden uzak durmak, ama tamamıyla uzak durmak, mümkün görünmüyor. Gene de Ankara, Mustafa Kemal’in önderliğinde oldukça gerçekçiydi. Ankara, köklü değişim dinginlik diyalektiğini kendi amaçları açısından, kalıcı ve tu-tarlı bir çizgiye oturttu. Ankara o denli gerçekçiydi ki, dünya devrimi rüzgârlarının en sert biçimde estiği dönemde bile, baş düşman sayılan İngiltere ile dirsek temasını eksik etme-di. Buna karşılık Bolşevik devriminin çökeceği inancının en

12 İhsan Ilgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, s. 65

güç kazandığı dönemde bile Sovyet hükümeti ile belli bir mesafeyi korumaya çalıştı.

Yeniden, dönemin sosyalistlerine dönüyorum.

1917-24 yılları arasında Türkiye sosyalistlerinin aşırı objektivist yanlarını törpüleyecek, “bilim”e belli bir aktivite kazandırabilecek tek kaynak vardı: Dünya devrimi perspektifi.

Söz konusu perspektifin Türkiye sosyalist hareketinin o dönemki en yetkin denilebilecek temsilcisinde ilk bakışta “eklektik” görünen bir düşünce oluşumuna yol açtığı anlaşıyor. Yıl 1921 ve Şefik Hüsnü’yü dinliyoruz: “Proletarya diyebileceğimiz emekçilerimiz arasında henüz bir dayanışma duygusu, bir sınıf bilinci uyanmamıştır. Esasen bizde Marx’ın devrim için gerekli gördüğü maddi koşullar da henüz gerçekleşmemiştir. Buna dayanarak Türkiye’nin başlı başına bir sosyalist devrim yapmasını mümkün saymak ve bunu önermek olsa olsa bir cinnet eseri veya ham hayalcilik olur. Bir sosyalist toplum, mutlaka bir büyük sanayi gerektirir. Ve bizde bu yoktur. Ancak ve ancak, sanayii gelişmiş bir büyük devletin katılması ile ve pek uzun bir zamanda vücuda getirilebilir. Bu noktayı kaydedip muhtemel itirazların önüne geçtikten sonra iddia edeceğiz ki Türkiye bu koşulların oluşmasını beklemeden, yalnızca halk sınıflarının toplumsal şartlarına güvenerek, pek yakın bir gelecekte devrimini yapmak zorundadır. Değilse bir sömürge halkı derecesine düşmeye razı demektir.”¹³

Oldukça ilginç. Şefik Hüsnü açıkça şunu söylüyor: Türkiye devrim yapamaz, ama devrim yapmalıdır. Nasıl olacak? Yıl, 1921’dir. 1921, dünya devrimi perspektifinin henüz sosyalistlerin yakasını tam olarak bırakmadığı bir yıldır. Ya

13 Şefik Hüsnü, *Seçme Yazılar*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1971, s. 58.

dünya devrimi, ya da kendi devrimini yapan komşumuzun birkaç Avrupa ülkesi tarafından yeni devrimlerle desteklenmesi, bizi de başka türlü ulaşmamız çok güç olan sosyalizme götürebilecektir. Şefik Hüsnü, açık biçimde “halkın toplumsal şartlarının”, klasik devrim koşulları anlayışındaki eksiklikleri örtebileceğine inanmaktadır. Bu durumda, Hüsnü’nün değerlendirmesinin ilk bölümündeki “bilimsellik” ya da “nesnelcilik” ile ikinci bölümdeki beklenti arasında ilk bakışta sanılan çelişki yoktur.

Ama başka bir noktayı da vurgulamak gerekiyor. 1917 Devrimi Türkiye’de, Lukács ve Gramsci’nin kendi topraklarında kendi teorik öncülerinden hareketle oluşturmaya çalıştıkları kalıcı bir temaya ve bütüncü bir mirasa oturtulamamıştır. Ayrımları üç düzeyde yapabiliriz. Bir: 1917 Devrimi, başta Lukács ve Gramsci’ninkiler olmak üzere, sınırlı bir keşimde, içerdği konjonktürün dışında özgün bir sıçramaya denk düşen evrensel teorik temellere oturtulmaya çalışıldı. İki: Bu türden çabaların yerleşiklik kazanamadığı kimi ülkelerde ki bunlar çoğunluğu oluşturuyor, 1917 ile ortaya çıkan bir ayrım, komünist odakların geleneksel sosyal demokrat çizgiden kesin ayrışması biçiminde somutlandı. Üç: Türkiye dâhil kimi ülkelerde ise, 1917 Devrimi’nin evrensel boyutları bir ulusal kurtuluş konjonktüründe eritildi, bu konjonktüre indirgendi. Böyle olunca, söz konusu konjonktürün miadını doldurmasıyla, geriye pek az şey kaldı. Hem teorik olarak, hem de kadrolar anlamında...

Devam edebiliriz. 1921’de devrimden başka alması mümkün olmayan Şefik Hüsnü, dünya devrimi rüzgârlarının dinlediği bir dönemde, yani 3-4 yıl sonra da daha mütevazı bir alması bulmuşa benziyor. Dinleyelim: “Hızla ilerlemek ihtiyacı, yerli kapitalizmin tek tek çabalarıyla amaca ermenin

imkânsızlığını bize anlatır. Üretim alanında az zamanda çok iş çıkartmanın tek yolu, ulusal çabalarımızı ortak ve belirli bir amaca doğru bizzat devletin yöneltmesidir. Özel deyi-miyle, vakit geçirmeden bir devlet sermayedarlığı yapmaya koyulmalıyız. Çıkar yol budur.”¹⁴

Bu kez “çıkar yol” bulunuyor. Birkaç nedenle, çıkar yolu bulmak kolaylaşıyor. Dünya devrimi beklentisinin sona er-mesi, Kemalistlerin iktidara tam anlamıyla yerleşecek güçte olduklarının anlaşılması ve aydın kesimdeki çözülme süre-cinin Kemalist hegemonya ile sonuçlanması... Yaşanan bu sürecin sonucunu belgelemek de Türkiye’nin Komintern de-legesi “Faruk”a düşüyor. “Faruk”, partinin izlediği geri çizgi-ye ilişkin olarak Manuilskiy’den gelen sert eleştiriler üzerine “bir aydın kuşağın tümüyle zehirlendiğini” itiraf etme gereği duyuyor.¹⁵

1908-24 dönemi böyle kapatılıyor.

III. Yükseliş ve Düşüş

Yakın tarihimizi tüm ayrıntıları ve olguları ile değerlen-dirme çabasında değilim. Bu yüzden, çok önemli olduğunu sandığım bir kesiti, 1908-24 arasını, ancak belirgin yönle-riyle ele almaya çalıştım. Kuşkusuz, bu bir seçmeciliği de içeriyor.¹⁶

İkinci olarak 1930-40 dönemi üzerinde dururken, gene bir ayıklama yapacağım. Bu ayıklama, söz konusu döneme

14 Şefik Hüsnü, a.g.e., s. 211-12.

15 *Komintern Belgeleri; Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Çev.: F. Bursalı, Aydın-lık Yayınları, İstanbul, 1979, s. 128.

16 Türkiye’deki siyasal-ideolojik yapılanmanın önemli tarihsel evrelerini, ayrıntılı biçimde, bir başka çalışmanın konusu olarak ele almayı düşünüyorum. 1930’lar, böyle bir çalışmanın odak noktalarından birini oluşturacak kuşkusuz.

belli bir mercekten, önsel bir modelden bakma çabalarının ürünü olarak ortaya çıkıyor. Bu model şöyle özetlenebilir: 1930-40 dönemi, Türkiye'nin, kimi ittifatçı yönelimleri gidebilecekleri en uç noktalara kadar götürme dönemidir. Yalçın Küçük'ün çeşitli çalışmalarında değinildiği gibi söz konusu dönem, aynı zamanda Osmanlıcılık ve ittifatçılıktan kopuştur, ikisi birbirini bütünlüyor: Bu "kopuş", tam tamına, Osmanlı'dan gelen ve ittifatçı kimi çizgilerin yeni koşullarda doruğa çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir.

Aynı modelin ikinci yönü de şu: Çok genel hatlarıyla bakıldığında, burjuva devriminin yükselişini Jakobenizmde, düşüşünü ise Bonapartizmde görmek mümkün. Türkiye'nin özgün dinamizmiyle bir burjuva devrimini yaşaması söz konusu olmadı. Ancak, tarihin mantığı güçlüdür. Gecikmiş ve sıkışmış süreçler, özgün süreçlerin tarihsel ürünlerini, farklı kılıklarda ve âdeta tanınmaz hale sokarak yeniden canlandıırırlar. Türkiye, gerçek anlamda ne Jakobenizmi, ne de tam bir Bonapartizmi yaşadı. Ancak Türkiye'de burjuva devrim sürecinin kendine özgü oturduğu ile gene kendine özgü düşüşünü iç içe yaşadığı 1930-40 dönemi, ortaya neredeyse bir siyasal eğilimler ansiklopedisi sundu, isteyen, bu dönemde Jakobenizm sayfasını açtı, isteyen Bonapartizm. Hiç şaşmamak gerek: Sosyalizm ve faşizm sayfalarını açanlar da oldu.

Özetle, değinmek istiyorum.

Türkiye'de 1930-40 dönemi ilginç nesnellikler ile derin ideolojik yanılsamaların iç içe geçtiği dönemdir. Özgünlüklerin yanılsamaları beslemesi, ciddi bir aydın etkinliğinin varlığı ile aynı etkinliğin dayanması gereken sınıfsallıklar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor.

Herhalde en açık örneği *Kadro*'da görülüyor. *Kadro*, içerdiği aydın dinamizmi ile Kemalist dönemin somut sınıf içe-

riğine göre fazla “teorik” kalıyordu. *Kadro*, Kemalist sürecin fiilen çoktan oturmuş olduğu sınıfsal temelden uzakta ve teorik kaldıkça, dönemin dünya koşullarını da hesaba katarak, gerçekten özgün bir atılım başlatabileceğini sandı. Oysa düzen, sınıfsal dinamiği, siyasal kadroları, Kemalist formülleri ve elbette *Kadro*’su ile hep birlikte, bunların her birini dozajları ayarlanmış katkıları ile bir ideolojik yapı oluşturunuyordu.

İstenirse Gramsci terminolojisi de kullanılabilir. Giderek güçsüzleşen işçi sınıfı hareketinin organik aydını olmayan kadrolar, bu kez Kemalizmin aradığına inandıkları ideologlar olarak karşı tarafla organik bağlar kurabileceklerini sandılar. Kemalizm, gücünü, son tahlilde temsil ettiği ve politikalarını ona göre çizdiği sınıfın maddi varlığından çok, ideolojik tekelliliğinden alıyordu. Kanal arayan aydın, dayanılabilecek reel temelin her iki tarafta da güçlü olmadığını görüyordu: Ne burjuvazi ne proletarya. Bu durum, yaygın bir yanılsama doğurdu: Sanki artık tercihler sınıflar değil, fikirler arasında yapılıyordu; böylece, bağımsızlık illüzyonları daha da güçlendi.

Sözünü ettiğim sınıfsal dayanak yetersizliklerine karşın, karar önceden verilmiş, belirli kanallara çoktan girilmişti. *Kadro*, bunu yeterince göremediği için aydına bir “fikirler krallığı” vaad etti. Sınıf bulamayan aydın, bu krallıkta sınıfların varlığını reddederek rahatlayabilirdi. Aynı “fikirler krallığında” gerçek özünden ve dinamizminden kopuk bir seçkincilik, bir *pseudo* Jakobenizm ile Bonapartizm iç içe geçti. Meslek örgütlenmeleri vb. gündeme geldiğinde gözler çekinilmeden İtalya’ya çevrildi. Planlama alanında ise, kuze-ye, büyük komşuya bakılıyordu.

Bu, kendine özgü bir restorasyon ve gene kendine özgü bir düşüştü.

Altı çizilecek önemli nokta ise şu: Tüm belirsizliğine ve ideolojik plandaki kaotik görünümüne karşın, ortada hacimli bir ansiklopedi vardı ve bu ansiklopedi, daha sonra, Türkiye'nin 40 yılına damgasını vuran en belirgin etmen oldu. Bu yapılanmanın dışında ve ondan bağımsız olması gereken sosyalist düşünce bile, kaynaklarını yıllarca bu kaotik yapılanmada aradı. Kopuş, 12 Mart'la birlikte başladı. Geleceksel solun, kopuşu daha dikkatli ve titiz biçimde yaşadığını söylemek mümkün. Yeni sol ise, sivil toplum ve demokrasiyi keşfederek, 1930-40 dönemi prangalarından kendini kurtardığını sanıyor. 1930-40 döneminden ve uzantılarından gerçekten Marksist kopuşun sivil toplum ve demokrasi ile gerçekleştiremeyeceğini hiç göremiyor.

Türkiye'nin temel üstyapı öğelerinin genel olarak 1930-40 döneminde biçimlendirildiğini söylüyorum. "Biçimlendirme" sözcüğünün altını çiziyorum. Çünkü düzenin bu dönemde yepyeni ideolojik öğeler bulup çıkardığını söylemek çok saçma olur. 1930-40 dönemi, değinildiği gibi, bir geçmişin, bir geleceğin doğal gelişimi içinde sonuna götürülmesi, ideolojik biçimlenmenin böyle sağlanmasıdır.

Devletçilik ya da devlet desteğinde kapitalist gelişme ne tarih olarak 1930'lara, ne de coğrafya olarak Türkiye'ye özgüdür.

Kapitalistleşme sürecinde geri kalmışlığın zorladığı bir devletçilik türü, 19. yüzyıl sonlarında Almanya'da uygulama alanındaydı. Osmanlı-Almanya yakınlaşması ile Alman deneyinin Osmanlı aydınında önemli etkiler yarattığını düşünmek mümkün. Daha ötesi, Almanya deneyini çok iyi bilen, zamanında Troçki'nin de hocalığını yapan Parvus Efendi'nin (Alexander Israel Helphand) İstanbul'da geçirdiği yıllarda çevresine bu doğrultuda önemli telkinlerde bulunduğu da

biliniyor. Bir örnek de I. Dünya Savaşı öncesi yıllardan. Bir yazar, nasıl sınıf “yaratılacağını” şöyle tartışıyor: “Bizim gibi bazı milletler vardır ki onlarda da vaktiyle bu sınıf yoktu. Sonra milletle hükümet el ele verip çalıştılar, çabaladılar; banka açtılar; hükümet paraca yardım etti; sanatkarları ya-bancaların rekabetinden korudu; fabrikalar, imalathaneler, büyük ticarethaneler kuruldu: Nihayet bu sınıf vücuda geldi. Biz de böyle yapalım...”¹⁷

İstendiğinde karşılaştırılabilir; gerekçeler, çerçeve vb. olarak, 1930’lar devletçiliğinin, İttihat ve Terakki kongrelerinde savunulan devletçilikten sözcük düzeyinde bile farkı yoktur. Bir eski ittihatçı olarak ömrü hep “Kemalistler bizim başlat-tıklarımızı yapıyor,” demekle geçen Hüseyin Cahid Yalçın, “devletçilik siyasasının ilk temellerini kendilerinin attığını” söylerken, haklıdır.¹⁸ Celal Bayar da aynı kanıdadır. Bayar, devletçilik politikasını da aşarak, çok daha genel konuşuyor. Bayar’a göre cumhuriyet, laiklik, milliyetçilik, vb. türü devlet yapısındaki girişimler “bir şeyi kökünden değiştirmeyen yu-muşak” devrimlerdir. Bayar, bu tür devrimlerin “toplumda zaten var olan eğilimleri düzenlediğini” söylüyor.¹⁹

Siyasette böyle oluyor. Gerçek “kopuş”lar, çoğu kez, ro-tayı tam tamına başka bir yöne çevirerek değil, kendisinden kopulmanın taşıdığı eğilimlerin pek çoğunu sonuna dek gö-türerek gerçekleştiriliyor. Türkiye’nin 1930’lardaki “kopuş”u da böyle yaşıyor.

Türkiye’nin 1930-40 dönemi ideolojik yapılanmaları bugüne uzantılarını sürdürüyor. Söz konusu dönemin ide-

17 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-18*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 410.

18 H. Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976, s. 52.

19 Celal Bayar, *Atatürk’ün Metodolojisi ve Günümüz*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1978, s. 69.

olojik armağanlarından biri de sınıf mücadelesi istemeyen “ilerici”ler, “devrimci”ler, hatta “sosyalist”lerdir. Bu koşul-
lanmanın son dönemde kırılmaya başladığını biliyorum. Gene de sosyalist düşüncenin gelişiminde önemli ve tortu
bırakıcı etkileri olduğuna inanıyorum.

Örnek vereceğim, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, her dönem
ilerici olmuştur. Velidedeoğlu’nun ilericiliği, artık nesli ku-
rumaya yüz tutan bir tür geleneksel ilericiliktir. Bu ilerici-
lik, parti mücadelelerinden ve sınıf kavgalarından hiç hoş-
lanmayan bir ilericiliktir. İdeolojik yapılanmalarını 1930-40
döneminde tamamlamış ilerici kuşak, gerçekte çoğu kez
düzen, disiplin ve otorite ararışı içinde olmuştur. Velide-
deoğlu, gençlikten olgunluğa geçişini, 1930’ların başında
Almanya’da yaşıyor. Açık açık, Almanya için konuşuyor:
“Öyle anarşi vardı ki, ben de otorite özlemi içinde Nazileri
bekliyordum.”²⁰ Ayrıca Velidedeoğlu, “bu işleri çekip çevire-
cek bir şefe sahip olmadıkları için” Almanlara acıyor da.

Velidedeoğlu’nu eleştirmiyorum; konumu yanlış da olsa,
onu anlayabildiğimi sanıyorum. 1930-40 dönemi, Türkiye
aydınının ilerici eğilimlerini inanılmaz bir biçimde kısır-
laştırmış, dahası ararışçı aydını belki etkin, ama temelsiz
bir “özgüven”, hatta “böbürlenme” duygusuna götürmüştür.
1960’larla birlikte sosyalizm Türkiye’nin gündemine yeniden
girdiğinde, aranan gerçekten sosyalist bir Türkiye’den çok,
1930’lara yönelik bu nostaljik özgüven duygusu olmuştur.
Velidedeoğlu ve benzerleri bir yana, geçmişte ciddi sosya-
list örgütlenme süreçleri içinde yer aldıkları bilinen kuşaklar
bile, Mihri Belli ve çevresi başta hemen hemen aynı nostal-
jik ve gerici özlemler içinde olmuşlardır. Bu, 1961-71 döne-

20 H. V. Velidedeoğlu, *Anıların İzinde*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 202.

minde sosyalist tartışma süreçlerini çarpıklaştıran bir etken olmuştur.

Bu noktada, ortaya önemli bir soru daha çıkıyor. 1930-40 arasının bu ilginç ideolojik biçimlenişi, çok partili rejime geçildikten sonra ortaya çıkacak ideolojik kümelenmelere tam anlamıyla nüfuz edebilecek bir güce erişmiş miydi?

“Ekonomi, dar anlamda ekonomi olarak hiçbir şeyi belirlemez. Ekonomik gelişme de, geçmişten devraldığı her türlü yapının ve kurumun etkisi altında kendi yolunu izler. Onların üzerindeki belirleyiciliği de doğrudan değil, siyasal biçimlenme aracılığıyladır. Ekonomi, sıfırdan başlayıp yeni bir şey yaratmaz. Var olanın değişim ve gelişim yolunu çizer.”²¹

Yukarıda aktarılan model, gecikmiş burjuva devrimlerinde daha da belirginleşir, Siyaset ve onun odağını oluşturan devlet, ön planda kristalleşir. Kitlel dinamikler zaten geriplandır, ayrıca özellikle orada tutulur. Siyasal ve hukuki biçimlenmelerin başka süreçlere kıyasla daha hızlı gelişmesi, ortaya ilginç bir tablo çıkarır: O güne dek var olabildiği kadarı ile kitlel hareketlilikten ve gene olabildiği kadarıyla aydın kesimdeki çözümlerden kaynaklanan özgün ideolojik şekillenmeler, daha önceden gelişen siyasal hukuki odağın güdümü altına girerler.

Peki, önceden *start* alıp hızla gelişen, kristalleşip belirginleşen bu odak aynı zamanda tam tamına bir “egemen ideoloji” midir? Dikkatle düşünmek gerekiyor. Burjuva devrim süreçlerini, burjuva *demokratik* dinamizm içinde yaşayan pek çok ülkede ortak bir sonuç görülür. Bu ülkelerin üstyapılarında çeşitli ideolojik biçimlenmeler yer alır.

21 Engels, *Selected Writings*, Cilt 3, s. 487-488.

Ancak, ayırık bir konuma sahip işçi sınıfı ideolojisini ayırırsak, bu ideolojik kümelerin tümünü birden belirleyip denetleyen, her birini içine almakla birlikte kendisi tek tek onlardan hiçbirine indirgenemeyen daha soyut bir ideolojik biçimlenme, bir *egemen ideoloji* olarak ortaya çıkar.²² Bir bakıma, Türkiye’de bir dönem çok tutulan Batıcı “sivil toplum” tarihsel süreç içinde belirginleşmiş, böyle bir *egemen ideolojidir*.

Burada, akla ilk gelen Kemalizm oluyor. Kuşkusuz, Kemalizmin bu anlamda egemen bir ortak payda ideolojisi olmasına çalışılmıştır. 1930-40 döneminin tüm çabaları da, bilinçli-bilinçsiz, buna yönelmiştir. İstenmiştir ki Kemalizm, tek tek hiçbirine indirgenmeden, sosyalizm dâhil, çeşitli ideolojik kümelenmelerin tümüne birden nüfuz edip onları belirleyici bir konuma gelebilsin.

Bu çabalarda başarılı olundu mu?

Bir yere kadar evet, bir yerden sonra hayır. Kemalizmin bu anlamda egemen bir ortak payda ideolojisi olmasına çalışılmıştır. 1930-40 döneminin tüm çabaları da bilinçli-bilinçsiz, buna yönelmiştir. İstenmiştir ki Kemalizm, tek tek hiçbirine indirgenmeden, sosyalizm dâhil, çeşitli ideolojik kümelenmelerin tümüne birden nüfuz edip onları belirleyici bir konuma gelebilsin.

Bu çabalarda başarılı olundu mu?

Bir yere kadar evet, bir yerden sonra hayır. Kemalizmin monolitik ve dayatıcı biçimlendirilişi, daha sonraki çeşitlenme ve açılım dönemlerinde yeterince işlevli olmasını engellemiştir. Daha önceden bastırılmış yönelimlerin Kemalizmin bir “egemen ideoloji” olarak biçimlendirilmeye

22 Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev.: A. İnsel, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980, s. 77.

çalışıldığı dönemden *sonra* yeniden fışkırması, önemli bir işlevsel engel oluşturmıştır. Kemalizm, kendisinden farklı yönelimlerle aynı süreç içinde serbestçe karşılıklı ilişkiye giremedi. Bu nedenle, belirli bir karşılıklı içselleşme sağlanamadı. Sonuçta Kemalizmin değişik ideolojik yönelimlere nüfuz etmesi ve onları belirlemesi şöyle dursun, kendisi daha sonraki oluşumlar tarafından çeşitli yönlerle çekilmeye başlandı.

Sonuçta Kemalizm, daha doğrusu Kemalizmin belli bir yorumu, bir yerde elbet bir ortak payda ideolojisi işlevi gördü. Ancak bu, onun her biçimlenmeye nüfuz edebilen özgün ideolojik gücünden çok siyasal zor kullanımının bir sonucu olarak sağlanabildi. Geçerken not ediyorum: Türkiye'nin geçmişinde siyasal zor kullanımına da gerek kalmadan, Kemalizmle içselleşmeye en yatkın ideolojik şekillenme, sosyalist düşünce olmuştur...

Bu durumda 1930-40 ideolojisinin güncel boyutu, anlamı nedir?

Türkiye'nin geleceğinde 1930-40 ideolojisinin, reel ve akıcı bir önemi olmayacaktır. Ancak bugüne dek olduğu gibi bundan sonra da, Türkiye düzeninin ekonomik siyasal bunalımlarını olağanüstü koşullarda çözmek üzere geçici olarak sahneye çağrılanlar, gene aynı ideolojiyi temsil ettikleri varsayılan kadrolar olacaktır.

Son olarak, Türkiye solu için sonuçlar çıkartmak mümkün.

Önce şunu belirtmek istiyorum: Geleneksel olarak Türkiye solu, çeşitli Kemalizm yorumlarını kendine en çok içselleştirmiş ideolojik kümelenmeyi oluşturdu. Gene geçmiş için, şunu söylemek de mümkün: Türkiye'de sosyalizm, Kemalizmle, Kemalizmi sahiplenmede rekabet içine girdi.

1920-60 dönemi tam tamına bu oldu. Kemalizmin etkinliği 1961-71 döneminde de sürdü.

İlk nüveleri özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarının dinamizmi içinde görülen, ancak daha sonra Kemalist dönemin monolitikliği içinde bastırılan eğilimlerin giderek yeniden uç vermesi, üstelik bu eğilimlerin sık sık gelen askerî darbeler sonucunda daha inandırıcı söylemler de bulabilmeleri, bir kopuş kanalı oluşturdu. Aşağı yukarı benzer biçimde, özellikle 12 Mart dönemi ile yaşananlar, sosyalizm-Kemalizm ilişkileri konusunda çok daha sağlıklı ayrımların yaşanmasına olanak tanıdı. Açık söylemek gerekirse, bugün bu ayrışma süreci, tüm nesnel ideolojik temellerinin olgunlaşması anlamında, tamamlanmış durumdadır. Bu, Kemalizmin, gerçek sahiplerinin eline yaklaşık 50-60 yıl sonra bırakılması demektir.

Bu durumda sosyalist ideoloji bir arınmayı da yaşamış oluyor.

Böyle bir arınma, yarım yüzyıllık geçmişine karşın kendi başına sosyalist ideolojiyi prangasız mı bırakacaktır?

Bu kadar kolaycı olmamak gerekiyor. Çünkü Türkiye’de sosyalizm, kurtulduğu prangaların yerine başkalarını hemen buluyor. Son bölümde yakın geçmişimizde yaşanan bir süreci tanımlamaya, bu sürecin getirdiği kimi yeni prangalardan söz etmeye çalışacağım.

BİR SÜRECİN ANATOMİSİ

I. Genel Tanıtım

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye solcusunun son yirmi yıl içinde yaşadığı bir sürecin genel hatlarını vermeye çalışacağım.

Söz konusu sürecin değerlendirilmesiyle çalışmanın bundan önceki bölümleri arasında organik bir bütünlük olduğunu sanıyorum. Bu bütünlüğü, en basit biçimde şöyle anlatabilirim: Türkiye’de, solda, belirli bir tipolojinin yaşadığı süreç ve bu süreç içinde aldığı görünümeler son tahlilde, onun Marksizme yaklaşım biçimini de belirlemektedir. Yükseliş dönemlerinde Marksizmin “savaşçı” yönlerinin, yenilgi ve gerileme dönemlerinde ise “hümanist” özelliklerinin âdeta bir kural olarak öne çıkarılması, bir rastlantı değildir.

Çalışmanın bütünü bu açıdan ele alınırsa, ortaya şu çıkıyor: ilk üç bölümde eldeki teorik miras, ona yaklaşanların öznel konumlarından bağımsız biçimde ve en duyarlı noktalarıyla sergilenmeye çalışıldı. Dördüncü bölümde, Marksizme bu ülkenin toprağında yaklaşılmaya çalışanların içinde bulundukları *genel* ortam çizilmeye çalışıldı. Bu son bölümde ise, daha da öze inilecek. Bir yandan ele sınırlı bir tarih-

sel kesit *almışken*, öte yandan teorik mirasa yaklaşan *özne olarak, son otuz yılın bireyi* ön planda tutulacak.

Kısacası amaç, Türkiye solcusunun son yıllarda yaşadığı süreci çarpıcı yönleriyle öne çıkartmak ve sürecin bugünkü evresinde yapılabilecek *müdahaleci* girişimlerin koşullarını belirlemek. Burada, basit bir soru akla gelebilir: Bir süreci tanımlamaya çalışmak neyse de, ona “müdahale” etmek zorunlu mu? Dahası, böyle bir müdahalenin olanaklarına sahip olunabilir mi; mümkün müdür bu?

Kuşkusuz, “müdahale” sözcüğünden, sabit bir mevzide konumlanıp o mevziden başka hedefleri topa tutmayı, bu hedeflere “doğrucu” atışlar yapmayı anlamamak gerekir. 1987 yılı tamamlanırken Türkiye solunun diri kesimleri “müdahale” gereğinden, daha çok bunu anlıyorlar. Önce bir konum, sonra bu konumdan birtakım doğruların peş peşe sıralanması... Bu doğruları algılayan unsurların seçimlerini düzelterip doğru mevziyi seçmeleriyle de iş tamamlanmış olacak.

Bu kadar kolay olduğunu ve olacağını sanmıyorum.

Eğer “müdahale”den anlaşılan, gerçekten de “hep doğru olmuş” bir kategorinin başkalarını kendi yoluna davet etmesi ve etkinliklerini bu doğrultuda sürdürmesi ise, bu tür müdahalelerin mutlaka sonuçsuz kalacağı şimdiden söylenebilir. “Müdahale”den başka bir sürecin anlaşılması gerektiğine inanıyorum ve başlarken bunun tanımından yola çıkmayı öneriyorum.

Diri unsurlar, ölgünler... Marksizme Ortodoksça sahip çıkanlar, böyle bir anlayışa kuşku ile bakanlar, insanları diri tutmak için eski örgütlenme ve deneyimlere tam tamına yeniden sahip çıkılmasını dayatanlar, aynı örgütlenme ve deneyimlere daha gözden geçirici bir tutumla yaklaşanlar. Gerçekten kavga etmek isteyenler, kavgacı görünmeye çalış-

şanlar. Nihayet, Türkiye’de sosyalizmi bir iktidar biçimi olarak düşünenler ve son hedef olarak legale çıkmış bir yerleşik partinin varlığından ötesine kafa yormayanlar...

Türkiye solunda bunların hepsi var. Ve Türkiye solu, bu aşamada herhangi bir tekil önderliğin *belirleyici* müdahalelerinden ya da sürükleyiciliğinden yoksun, mevcut eğilimlerin kendiliğinden devinimi ile bir bileşkenin ürünü olarak, “bir yerlere” doğru gidiyor. Bu kendiliğindenliği, bir süre daha veri almak mı gerekecek? Bu aşamada, başka bir olasılık ya da almaşık var mı?

Sonra, “müdahale”den ne anlaşılmalı? Çizilen tablo, “müdahale”nin nesnel koşullarının da yokluğu anlamına gelmiyor mu? Tam olarak böyle söylenebileceğini sanmıyorum. Çünkü kendiliğinden görünüme karşın, bir bütün olarak sol topluluğun devinimi, çok önemli ayrışmalara daha şimdiden gebe görünüyor. Az önce çizilmeye çalışılan heterojen tabloda bir arada yer alan öğeler, mutlaka köklü bir ayrışma süreci de yaşayacaklardır. Önemli olan ve “müdahale”den anlaşılması gereken, söz konusu ayrışma dinamiklerini bugünden yakalamak ve yarına, gerçek ayrışma momentlerine bir ana eksen çevresinde hazırlıklı olmaktır. Müdahaleden anlaşılması gereken, yaşanması zorunlu ayrışmaların katalizörlüğü için bugünden, teorik-pratik hazırlıklara başlamaktır.

Bu çerçevede bakıldığında, ilk üç bölümde söylenmeye çalışılanlar, gelecekte yaşanması zorunlu net ayrışmaların teorik zemini olarak değerlendirilmelidir. Hümanizm, tarih anlayışı, ekonomizm, aşamacılık vb. Türkiye solu *bugün*, ayrışmalarını en net biçimiyle bu kavramlar üzerine oturtacak durumda değildir. Ancak, yarının ayrışmaları şu ya da bu biçimde mutlaka bunlar ve benzeri kavramlar çevresinde

odaklanacaktır. “Müdahale”, bu odak kavramları bizim gerçekliğimizde biçimlendirip netleştirmek demektir.

Ancak, hiç unutulmaması gereken bir gerçek daha var.

Sözü edilen ayrışmaların ve kopuşların hem öznesi hem de nesnesi, somut insanlar olacaktır. Kısacası, Türkiye solu-
nun insanları. Kimdir bu insanlar? Hangi deneyimleri yaşamışlardır? Yarının kopuş dönemleri gelip çatığında, gelişmelerinin hangi aşamalarında olacaklardır? Kritik anların belirleyici öğeleri kavgacı ama sade insanlar mı olacaktır; yoksa bu insanlara teorik olgunluğu anlamlı deneyimlerle bütünleştirebilmiş bilinçli öğeler de eşlik edebilecek midir? Gündemdeki sorular, bunlardır.

12 Eylül’den çıkılırken, sorunların ele alınış biçimlerini belirleyecek, pek basit gibi görünen, ama oldukça anlamlı ipuçları da belirmeye başlamıştı.

“Örgütlenmeye evet, ama örgütsel ipoteğe hayır...” “Mücadele edelim, ama eskisi gibi bir çakışta alev almayalım...” “İnsan ilişkilerinde dikkatli olalım, robotluktan uzak kalalım...” “Geçmişte, kendi kendimize yarattığımız prangalardan kurtulalım...” Bunlar, yakın dönemde sıkça söylenen sözlerdir. Eğer “tabanı diri tutma”, insanlara “şırınga verme” türü pragmatist anlayışlar, “değişen ne var ki” diyen yaklaşımlar ve bu yaklaşımların içerdiği sekterizm bir yana bırakılırsa, bu tür sözleri edenleri bir kalemde silip atmak, böylelerini kaçaklık için gerekçe arayan insanlar olarak damgalamak ne doğru, ne de mümkündür. Özellikle vurgulamak istiyorum: Sivil toplumculuğun, başkaldırıya “elveda” demenin almaşığı, diri kalma adına ıskallı tapınma olmamalıdır. Mutlaka dirilikle olgunluğu, mücadelecilikle bilinci birleştiren bir ara yol bulunmalıdır.

Böyle bir yolun aranmasında, öncelikle, Türkiye insanının çok yakın geçmişte yaşadığı süreçler ele alınmalıdır. Daha da önce başlayan, ama 12 Eylül’le birlikte çizgileri belirginleşen bir süreç. Solda pek çok kesimde, yaşanan sürece “bireyleşme süreci” adı veriliyor. Öyle ki, daha “birey” olamadan mücadeleye atılmış, örgütsel bağlanmaları yaşamış insanımız, sonra bunlardan kopup “birey olarak” kendini aramaya başlamış sayılıyor. “Bireyleşme süreci” ne yazık gerçekten de Türkiye’de yaşanan bir soysuzlaşmanın mazereti, cilasası haline getirilmiştir. Ancak, işi burada bırakmak, basit tepkicilikten öteye geçmemek demektir. Türkiye’de, mücadele etmeye hâlâ kararlı, ancak bir kişilik kazanma sürecini gerçekten yaşamış, kendi geçmişini bu anlamda aşmış insanlar vardır. Gelecekteki kopmaları yaşayıp belirleyecek olanlar bunlardır.

O halde, şu ünlü “bireyleşme süreci”ne daha yakından eğilmek, bu sürecin Türkiye toprağında alabileceği ya da aldığı biçimleri daha yakından irdelemek gerekiyor.

II. Batı Avrupa ve İnsan

İnsan, Türkiye’de özellikle 12 Eylül’ün karanlık günlerinde ve edebiyat dergilerinde sıkça sözü edilen bir süreci, Batı Avrupa’da, burjuva devrim süreci içinde, onun doğal dinamizmi ile birlikte yaşadı. Ağırlıklı olarak 18. ve 19. yüzyıllarda.

Neydi bu sürecin ana hatları?

Birey olarak insan ile dış çevre arasındaki ilişkilerin, ilk kez kurumsal prizmaları atlayarak daha doğrudanlaşması...

İnsanın, dış çevreyle birlikte *kendisinin* bilincine varma-
da daha elverişli koşullara ulaşması...

İnsanal olan her şeye yaklaşılabilmek özgürlüğü...

İnsanın toplumsallaştığı ölçüde bireyleşmesi, bireyleştiği ölçüde de toplumsal bir varlık konumuna gelmesi...

Kuşkusuz, yukarıda örnekleri verilenler, burjuva devriminin bireye yansımasının katıksız teorik bir modeli. Deyim yerindeyse şu: Burjuva devrimleri yukarıdaki süreçlerin hemen ve doğrudan kendisini değil, bunların fark edilebilecekleri koşulları yaratmıştır. Kapıyı aralayıp bunları şöyle bir göstermiş sonra hıncırca kapayıvermiştir aynı kapıyı. Bu anlamda bireyleşme süreci Batı'da tüm içeriğiyle değil, bilince çıkmış olanaklarla realitenin belli bir bileşkesi olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak Batı'da bireyleşme sürecinin özünü, değişen bir dünyanın insanının kafasına soktukları ile aynı insanın yaşadıkları arasındaki çelişkiden doğan trajedi oluşturdu.

Marksist teorikilerden çoğu, bu trajediyi burjuva devrimlerinin yarıda kalmasına ya da "tam anlamıyla" gerçekleştirememesine bağlıyor. Böyle bir yaklaşımın bir yerde anlamsız kaldığını vurgulamalıyım. Çünkü burjuva devrimi, tanımı gereği "yarım" devrimdir. Burjuva devriminin teorik bir düzlemde "tam"lığı, onun aşılması bir burjuva devrimi olmaktan çıkması demektir. Konumuz açısından somutlandığında, insanı gerçek anlamda yetkin bir birey konumuna getirebilecek koşulları eksiksiz hazırlayan devrim, artık bir burjuva devrimi değildir.

O halde yeniden vurgulanabilir: Bireyleşme süreci, burjuva toplumunda gerçekleşmesi mümkün olmadığı için kısırlaşan bir model ile bireyin pratikteki yazgısı arasındaki çelişkinin yaşanmasından başka bir şey değildir. Eğer bu saptama doğru ise, bundan çıkarılabilecek önemli bir sonuç da şudur: Batı'daki süreçler sanılabileceği gibi güçlü, gelişkin bireyi yaratmamış, söz konusu güçlülüğün ve gelişkinliğin

içinden çıkarılabileceği sorunlu, rahatsız ve trajik konumda insanlar bırakmıştır geriye.

Edebiyata, daha doğrusu romana, burada atlanabilir.

Listede yer alanlarla, tabakta insanın önüne konulanlar arasındaki farkın, öznel konumlara nasıl yansıdığını bizlere en iyi burjuva devriminin edebiyat alanındaki büyük gerçekçileri yansıttılar. Lukács, ahlak ve felsefenin, giderek edebiyatın bu süreçte devreye nasıl girdiğini şöyle özetliyor: “Kapitalizmin çelişkileri insani alanda netleşmeden, onu tümüyle kucaklamadan önce insan dışı nesnel çelişkiler olarak belirginleşiyor, insan daha sonra bu nesnelliğin kendisini de kucaklayıp yoğurduğunu fark ediyor. Bu nesnel belirginlikler ile insanın kendisi arasındaki ilişki ise, ahlak, felsefe ve edebiyatın alanı haline geliyor.”¹ Buradan hareketle yinelersek bireyleşme sürecinin başında insanın, kendisi ile kendisine dışsal olan arasındaki bağı kurması, en azından bu bağı araştırması geliyor.

İnsan ve dış dünya. Birey ve toplum. Çelişkiler ve “trajik” konum. Bunlar, burjuva devrimleriyle birlikte, bilim, sanat ve felsefede köklü bir atılımın temeli oluyor. Birey-toplum bağlarının zorlanması, *bütünsellik* temasını öne çıkarıyor. Felsefede Hegel’in sistemi, böyle bir bütünsellik peşinde koşuyor. Müzikte, senfoni türü aynı hedefe yöneliyor. Nihayet edebiyatta roman, birey ile dış çevresinin en yetkin biçimde kaynaştırılabildiği biçim olarak ön plana çıkıyor.

Balzac ile Flaubert, romanda, bireyleşme sürecinin trajik sonuçlarının 19. yüzyıl başlarındaki ilk habercileridir.

Balzac için Büyük Fransız İhtilali bir “Büyük Yıkılış”tır. Balzac, Fransız İhtilali’nin zorunluluğunu teslim ediyor. Ancak zorunluluk madalyonun bir yüzü ise yıkım da öteki

1 Georg Lukács, *Avrupa Gerçekliği*, Çev.: M. H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul, 1977, s. 147.

yüzüdür. Balzac'ta trajik olan, tarihsel zorunlulukla bireysel yıkımın bir ve aynı şey oluşundan kaynaklanır. Balzac için soyluluğun yıkılması, gerçek anlamda birey olma kaynaklarının da kurutulmasıdır. Özetle, sorulan soru şudur: İhtilal, daha önce insan olarak güçlü, gelişkin, yetenekli ve cesur olanı yıktı; peki ihtilalin getireceği yeni düzenin insanları yıktıklarının yerine gene güçlü, gelişkin, yetenekli ve cesur olmanın yeni koşullarını da yaratabilecekler mi?

Vadideki Zambak'ta Bayan Mortasauf'un genç aşığına verdiği öğütler, *Goriot Baba*'da tutkulu Rastignac'ın mahkûm olduğu çirkinlikler, *Köylüler*'de "halka" yenik düşen soylu ve güzel insanlar, yukarıdaki soruya hep olumsuz yanıtlar verdirmek için kullanılır. Balzac'ın yeniye ilişkin kuşkuları, şöyle özetlenebilir:

- Yenilik, kötü tanımlanmış özgürlük ilkeleri ile insana mutluluk getirmeyecektir,
- Yenilik, iddiasının aksine, toplumun sınıflara ayrılmasına son veremeyecektir,
- Yenilik, kendisi ile insan arasında insanı bağlayan yeni sözleşmeler imzalanmasına yol açacaktır,
- Bu sözleşmeler, getirip götürdükleriyle bireyin ilgi alanı içinde oldukları ölçüde, onun etkileme gücünün ötesinde kalacaklardır.

Balzac çok açık biçimde Büyük Yıkılış'ın, yani İhtilal'in bir büyük yeni tutsaklık yaratacağını vurguluyor. Feodal düzenin insanları boşlukta değillerdi. Yeni düzenin insanı ise hukuken özgür de olsa, tarihin fiilen boşlukta sallanan yeni tutsağı olacaktır. Büyük Yıkılış'la gelen yeni toplumun insana getirecekleri konusunda Balzac'ın verdiği kötümser haberin özü şu oluyor: *Yenilik, yeniden tutsaklaştıracaktır...*

Burjuva devrimi, belirli bir feodal seçkin tipolojisini belleklerden silemedi. Feodal seçkin, temsilcisi olduğu sömürü düzeninin dışında, ortalama insan için bir güç ve yücelik sembolüdür. Yalnızca bir güç ve yücelik mi? Feodal seçkin, sıradan insan için, insanal dürtü ve özlemlerin somutlanmış biçimidir aynı zamanda.

Çarpık biçimde de olsa, feodal seçkin tarihin karşısında daha güçlüdür. Köşesine kapanıp kalmaz; çok gezer, çok görür, savaşır, değiştirir, sever, sevilir ve zaman zaman da hakşinaslığın, bonkörlüğün örneklerini verir. Bu insanı hukuki ve pratik düzlemlerde yok eden burjuva devrimi, feodal seçkinin çarpık da olsa sergilediği bir ideal tipolojiyi yeniden kimde yaşatacak?

Flaubert ve Emma Bovary, devreye burada giriyor.

Emma Bovary, bir kadın Don Kişot'tur. Flaubert'in Bovary'si, yaşamı boyunca bir sorunun yanıtını arıyor: İnsan, sıradanlığın dışına çıkıp mutlu olabilir mi? Bovary, sınırsız tutku ve coşkuların, büyük bir sevgi potansiyelinin taşıyıcısıdır. İyi de, kime sunacaktır bunları? Yaşadığı koşullarda, çevresini saran insanlardan kim layıktır buna? Bovary'nin trajedisi burada başlar. Çünkü yaşadığı toplumda sıradan olmayan düşler, duygular, tutkular, sıradanlığın o ağır törpüsüne mahkûmdur. Çünkü ortam sıradandır. Egemenlik, sıradanlıktır. Bu durumda, Bovary'yi bekleyen, ancak ölümdür. Flaubert, romanında Bovary'nin ölümü ile eczacı Homais'nin yükselişini çakıştırır. Tam bir gardırop ilericisidir Homais. Emma'nın ölümü, 1789'un ilkelerinin sıradanlaştırılmasının canlı örneği olan Homais'nin yükselişidir. Bir yerde, tutku ve coşkuların ölümü, ihtilalin sıradanlaştırılması ile çakışır. Tersine söylenirse ihtilalin sıradanlaştırılması, tutku ve coşkuların da mezarını kazar.

Balzac'tan sonra Flaubert de bir mesaj ulaştırıyor döneminin insanına: Yenilik, önce sıradanlaşacak, sonra da sıradanlaştırılacaktır...

Burjuva devrimleri ile birlikte bireyselleşme ve toplum-sallaşmanın aynı sürecin iki görünümü olarak at başı gitmesi, 19. yüzyıl başları gerçekçiliğini trajik bir içeriğe kavuşturdu. 19. yüzyıl gerçekçiliği, bu anlamda, gene insanı odak alan daha önceki "hümanist" yazından da büyük farklılıklar gösterir. Burjuva devrimleri öncesinin hümanist yazınında, yüceltilen birey de olsa, toplumsallık boyutu eksiktir. Bu nedenle burjuva devrimler öncesi hümanist yazın, antik Yunan edebiyatının canlandırılmasından öteye geçmez. İnsanı yüceltmek için yapılan, insana Yunan edebiyatındaki tanrılara benzer özellikler kazandırmaktır. Rabelais'nin kahramanlarında olduğu gibi 19. yüzyıl gerçekçiliğinde ise, hem gücü hem de güçsüzlüğü reel temellere oturtulmuş, trajik konumdaki birey vardır ortada. Balzac ve Flaubert'e, kuşkusuz kendi özgünlükleri içinde, Stendhal ve Dickens'ı da eklemek mümkündür.

Batı Avrupa'daki burjuva devrimi, insanı getirip bu noktaya bırakmıştır. Çok açık vurgulamakta yarar var: Batı Avrupa'da burjuva devrimini ve "bireyselleşme süreci"nin insanı getirip bıraktığı yer bir kurtuluş ya da "çözüm" değil, atlanması gerekli bir eşiktir. Ortaya çıkan güçlü birey değil, trajik konumdaki insandır.

Burada, ek açıklıklar için kimi parantezler konulabileceğini sanıyorum. Birincisi şu: Burjuva devriminin ilk duraklarında gelişimin getirdiği ekonomik-politik çalkantı ile düşünsel-kültürel hareketlenme arasında, az önce de değinilen bir eşitsizlik görülüyor. Aydınlanma düşüncesi ve 1880'lerin başına dek onu izleyen süreç, düşünsel-kültürel

planda, antik Yunan edebiyatının adaptasyonunu aşamıyor. Gene yukarıda değinildi: Yunan edebiyatının önemli yanı, tanrısal niteliklerin insana yakıştırılmasıyla, gerçekte, insanın yüceltilip tanrılaştırılmasıdır. Aydınlanma düşüncesi ve eski hümanizm insanı odak aldı, yüceltti, insan dışı görüneni de, insanla açıklamaya çalıştı.

Kanımca, çanlar da burada çalmaya başladı. Toplum hızla kabuk değiştirirken, burjuva devriminin siyasal uzantıları ortalığı sarsarken, düşüncede, antik Yunan'da ve bugün hep aynı olan soyut insanla uğraşılıyor. Bir bakıma, tarih dışı bir kategori olarak insan. Bu eşitsizlik, kanımca, daha sonraki patlamanın da temelini oluşturuyor. Nesnel gelişimle insan arasında gerekli bağları kurup, onu bu gelişimin akıntısına yerleştiren, yani onu antik Yunan'ın ya da Shakespeare'in insanı olmaktan çıkarıp toplumsal ve tarihsel bir varlık kılma-ya yönelik bir birikim oluşuyor. Bu birikimin patlama dönemi 19. yüzyılın ilk yarısıdır. Felsefede Hegel, müzikte Beethoven, edebiyatta gerçekçilik ve toplumsal planda Marksizm aynı birikimin somut ürünleridir.

Batı Avrupa, insanlığı buraya getirmiştir.

İkinci bir parantez daha açılabilir. Bunun, günümüz ve Türkiye için önem taşıdığını sanıyorum. Örnekle açıklamaya çalışacağım: Bir barajın yıkıldığını düşünün. Barajın tuttuğu sular, daha önce kuru olan geniş bir alana hızla yayılacak, düzensiz girinti çıkıntılarla yeryüzünün doğal yapısını zorlayacak bir kesimi göl haline getirirken bir başka yüksekliği aşamayacaktır. Eğer önceki baraj gölünde balık varsa, onlar da bu süreci, patlayan baraj ve yayılan sularla birlikte yaşayacaklardır.

Burjuva devrimi-birey ilişkisini buna benzetmek mümkün.

Ancak hiç unutmamak gerekir ki, yukarıdaki, gerçek özgünlüğü ya da dinamizmi ile *bir kez* yaşanabilecek bir süreçtir. Yıllar, yüzyıllar geçtikten sonra, barajın yıkılmasıyla yayılan suların nereye dek gidebildiği belliyken, sınırlar peşinen çizilmişken, aynı süreci özgün biçimde yaşama olanağı yoktur artık. Sonra, barajın yıkılmasıyla olanları bilip buna göre davrananlar, bir daha böyle büyük patlamalara, üstelik de kendi denetledikleri süreçlerde izin verirler mi? Türkiye’de yaşandığı ileri sürülen “bireyleşme süreci”nde, geçmişteki Batı Avrupa dinamizminin tüm boyutlarıyla gerçekleştiğini ileri sürmek, hiç de gerçekçi değildir. Türkiye’de, birey ile onu çevreleyen ortam arasındaki ilişkilerin sorgulandığı süreçler kuşkusuz yaşanmıştır. Ancak, bu süreçleri özgünlük ve dinamizm açısından çok daha farklı bir konuma yerleştirmek gerekir. Bu konumun ne olabileceğini az sonra göreceğiz.

Batı Avrupa’yı, bir noktada bırakmıştık. Lukács, Batı Avrupa’nın kaldığı yerdeki insanlık durumunu şu sözlerle özetliyor: “Anlamsız nesnellik karşısındaki güçsüz öznellik.”²

Lukács’ın bu saptamasının oldukça özlü ve uyarıcı olduğunu düşünüyorum. Özlü; çünkü gerçekten de bireyleşme sürecinin Batı Avrupa’da gelip takıldığı yer, burası. Aynı zamanda “uyarıcı” da; çünkü Marksizmi benimseyenlerin bu açmaza verecekleri bir yanıt olmalıdır... Marksistler, hem nesnelliğin anlamını hem de onun karşısındaki özneliliğin gücünü, en ikna edici biçimde sergileme yükümlülüğünü taşıyanlardır.

Kanımca 19. yüzyılın ilk devrimci demokrat yazarları, bu arada Çernişevski, “güçsüz öznellik” yönünü kıyasıya sorguya çekenlerden biridir. Çernişevski’nin çıkış yolu, daha sonraki tüm siyasal esinlenmeleri bir yana bırakırsak, özde idealist ve “utilityen” bir yaklaşımdır.

2 Lukács, a.g.e., s. 257.

Gogol, kahramanlar döneminin geri gelmemecesine kapandığını kabul edip “artık alçakları arabaya koşmanın zamanıdır” diyebilecek ölçüde gerçekçidir. Gogol, hiç kuşkusuz çağının toplumsal eleştirisinden etkilenmiştir. Kahramanlarından Çiçikov için dünyada asıl şaşılacak şey, ölümlü insanların elinde büyük servetlerin birikebilmesidir.

Çehov, bir başka dürüst gözlemcidir. Umudun ne olduğunu, nerede bulunduğunu bilmese de, ilke olarak umutsuzluğa karşıdır. “Kayıtsızlık ruhun felcidir, bir çeşit erken ölümdür” diyecek kadar dirençli ve umursamazlıktan uzak baktırır yaşama. Sonra Çehov, en azından bir “çözen kuşagın”, yani yaşanan sorunların üstesinden gelecek insanların tarih sahnesine çıkacağına inançlıdır. Gonçarov’un *Oblomov*’u, bir yanıyla Çehov’un çizdiği türden bir kayıtsızlığın ve erken ölümün eleştirisiyle, yeterince vurgulanmayan öteki yönüyle de *Oblomov*’un karşısına çıkartılan alışılagelmiş yaşam biçiminin, bir burjuva hareketliliğinin de yerden yere vurulmasıdır. Turgenyev’de ise birey toplum ilişkileri giderek politik bir içerik kazanır. Dünyayı değiştirmeye soyunan, bu anlamda etkin bireyler, Turgenyev’in, dingin Rus toplumu karşısına çıkartmak istediği kahramanlardır. Nihayet Tolstoy’da, Rusya’da gelişen burjuva ilişkilerdeki kokuşmuşluğun bireysel düzlemde en acımasız eleştirisini bulabiliriz.

Bu kısa özetten çıkartmak istediğim sonuç şu: Batı Avrupa edebiyatı, “anlamsız nesnellik-güçsüz öznellik” çıkmazından sonra, daha çok kendini yineliyor. Söz konusu formülün hem aşılması, hem de daha yeni ve yetkin “kanıt”larla pekiştirilmesi süreci, kıtanın doğusunda, Rusya’da gündeme geliyor. Rus edebiyatı, hem bireyleşme sürecini hem de onun

yazını kaldığı yerden devralıyor. Ütopik modeller çerçevesinde de olsa, Turgenyev’de, bireyin karşılaştığı açmazların “bağlanma” ve siyasal etkinlik kavramları çerçevesinde çözüm ipuçları belirgindir. Gorki’de gene insanı dünyayı değiştirme etkinliğine soyunduracak, böyle bir etkinliği gerekli kılan ortam en ince biçimde çizilir.

Dostoyevski’yi ise çok farklı bir konuma yerleştirmek gerekiyor. Dostoyevski, çağının bilincinde olan, ama belki bir “ruhsal” konum nedeniyle, bilincinde olunan çağa özgü çıkış yollarını hem gösterip hem de bunları gözden düşürmeye yönelik çaba içine de girebilen bir “muzip”tir. Dostoyevski, “anlamsız nesnellik güçsüz öznellik” sloganını pekiştirip tahkim etmek üzere görevlendirir kahramanlarının bir bölümünü. Bu nedenle Dostoyevski’nin kahramanları çoğu yerde bilimselliğe (nesnellüğün anlamı) ve bağlanmaya (öznelliğin gücü) açıkça saldırıya geçerler.

“Yeraltı adamı”, burjuva edebiyatında bugüne dek aşılamamış bir düzeydir. Dostoyevski’nin yer altındaki adamı, insanların, yasaları kavrayıp bu yasalar doğrultusunda akılcı bir toplum kurabileceklerini kabul eder. Evet ama, bu da bir çözüm olamaz ki... Çünkü bir kere bilimsellik sıkıcılık demektir. İki kere ikinin dört ettiği bir bilimsellikte, bilinmeyen kalmayacağı için, özgürlük de olmayacaktır. Çünkü özgürlük yer altındaki adama göre, bilinmeyenlerin varlığını gerektirir. Sonra, akılcı bir düzen kurulsa bile insanlar, salt can sıkıntısından, bu kez akılcı olmayana karşı bir eğilim göstereceklerdir. Neden? Çünkü insanlar ahmaktır!

Bu durumda Dostoyevski’ye ilişkin olarak Gorki’nin söylediklerine hak vermemek mümkün mü: “Dostoyevski’nin dehası tartışılmaz, yalnız betimleme yeteneğinin gücü Shakespeare’inkine eşitti. Ancak kişilik olarak dünyayı ve halkı

yargılamaya görevlendirilmiş bir kişi olduğunu düşünürsek, bir Ortaçağ engizisyoncusu rolünü ona uygun görürdük.”³

Evet, Dostoyevski ve başta yer altındaki olmak üzere onun insanları “anlamsız nesnellige” bilimsellikle anlam kazandırma girişimlerine hep kuşkuyla baktılar. Ya “özneliğin gücü”? Bu konudaki “hınzırca” yanıtını, gene bir Dostoyevski kahramanından dinlemek mümkün: “Belki ben de yardım etmek isterim insanlığa, edeceğim de; belki o ateşli ülkücülerden de on kat çok edeceğim; ama bunu benden kimsenin istemeye kalkışmamasını... zorlamamasını isterim. Bu konuda özgür olmalıyım; istemezsem parmağımı oynatmam... benim gibi iz bırakmadan yok olup gidecek bir insanlığı niçin ille de sevmeliyim... Hem mademki dünyaya bir kere geliyorum, onlardan, insanlığın geleceğinden bana ne? İzin verin de kendi çıkarlarımın nerede olduğuna kendim karar vereyim”⁴

Aşağı yukarı bu kadar. Ama kesinlikle küçümsememek gerekiyor. Yaklaşık yüz elli yıldır, Marksizmin bilimselliği ve “politik bağlanma” türü sorular gündeme geldiğinde, karşı taraftan, daha yetkin, daha “rafine” yanıt gelmemiştir. Çok açık yazmak gerekiyor: Bu alanda, bilime ve bağlanmaya reddiye anlamında, Dostoyevski’yi, yer altındaki adamını ve diyelim Dolgorukiy’i aşmak, mümkün değildir.

Ancak, Dostoyevski’yi gerçekten “büyük” yapan öğeler başkadır. Gorki’nin söyledikleri dışında, bir gerçeğe daha parmak basılabilir. Dostoyevski, bir başka çerçevede, çok dürüsttür. Bizler, yer altındaki adamın köpeksi bilgiçlikle-

3 Maksim Gorki, *Edebiyat Yaşamım*, Çev.: Ş. Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul, 1978, s. 223.

4 Fyodor Dostoyevski, *Delikanlı*, Çev.: E. Altay, Ararat Yayınları, İstanbul, 1968, Cilt 1, s. 75-77.

rine ne denli kızarsak kızalım, aynı adamın zavallılığını da bizlere en iyi biçimde gene Dostoyevski'nin kendisi anlatır. Yer altındaki adam, o bilgiç ve derin düşünce, yüzeye çıkıp insanların arasına katıldığında, sıradan bir aylak olup çıkar. Dostoyevski, bağlanmayı, inanmayı reddeder; ama bunların tersini de *yüceltmez*. Açık konuşmak gerekirse, inanma ve bağlanmanın tersinin *yüceltilmesi*, gelişkin kafaların değil, 12 Eylül sonrası sivil toplumculuk furyasında, üçüncü sınıf yazarların işi olmuştur. Kuşkusuz Türkiye için...

Toparlamak mümkün. Burjuva devriminin bireyleşme süreci, 19. yüzyıl boyunca nitel bir sıçrama yapamadı. Gelişme, algılama eksikliğinden çözümsüzlüğe doğru ve yavaşça oldu. Yalnız, Marksizmin doğrudan ve dolaylı etkileri “anlamsız nesnellik-güçsüz öznellik” formülünün sıkı sıkıya sorguya çekilmesini de getirdi. Yer üstüne çıkmak isteyenler, nesnelliğin anlamı ve öznenliğin gücü konusunda yeni kuşklar, yeni sorular türettiler. Bunlardan en sonuncusu en çapsız oldu: Sivil toplumculuk, yer üstüne çıkmaya karar veren kuşkucunun yer üstünde bulduğu en kişiliksiz mekân oldu. Başka ülkeleri bilmiyorum ama Türkiye için kesinlikle söylenebilecek olan şu: Türkiye'nin yeraltı insanların bir sıçrama ile kişilik kazanıp inanç ve bağlanma sorunlarını aşmaları, teorik olarak mümkündür. Ancak, yer üstüne sivil toplumculukla çıkmış olanların kendilerini aşmaları mümkün değildir. Bunu daha açabilirim.

19. yüzyıl edebiyatı, bir uçurum edebiyatıdır. Bireyleşme süreci, insanı bir uçurumun kenarına getirmiştir. Çünkü kapitalizmin yarattığı nesnel olanaklarla, aynı düzenin insanı mahkûm ettiği çaresizlik arasındaki çelişki, insana bir büyük özgürlük tanımıştır: Bir uçurumun kenarına kadar gelip, yapamayacaklarına ilişkin olarak düş kurma özgürlüğü. Balzac'ın kimi karakterleri “uçurumların kıyısına gelip

derinliklerini tahmin etme, sonra geri çekilme zevki”nin tutsağıdır. Dostoyevski’nin pek çok kahramanı da, henüz düşmeseler bile, uçurumun üzerindeki köprülerde riskli yolculuklar yapmaktan zevk alırlar. Bu durumda, burjuva devrimlerine koşut olarak yaşanan bireyleşme sürecinin yarattığı gelişkinlik, uçurum seyretme ve bundan zevk alma gelişkinliğidir. Bireyleşme sürecinin daha gelişkin aşaması ise, aynı uçurumdan atlayabilmektir. Bu da artık burjuva devrimi dinamizminin, ona özgü bireyleşme sürecinin *ötesinde* bir olgudur. Devrimci mücadelelerin devrıldığı ilk öncüler, burjuva devrimlerinin doruğunda, uçurumlardan atlayabilenler olmuştur. Uçurumdan atlayabilenlerin tümü, elbette devrimci olmaz. Ama uçurum atlamadan da hiçbir şey olunmaz.

Günümüzün sivil toplumculuğu uçurum seyretme gelişkinliğinden de geride bir noktadır. Günümüzün ortalama sivil toplumcusu, atlayanlara dudak büker, seyredenlerden ürker; onun için uçurum, mümkün olduğunca uzak kalınması gereken noktadır.

Ortada bir soru daha var: İnsan, yılların bilgi ve deney birikiminden yararlanabilecekken, sorun gene büsbütün belirsiz bir uçurumdan atlama sorunu mu? Tam tamına böyle denerse, kuşkusuz, söz konusu birikimin bir anlamı olmadığını kabul etmek gerekecek. Tam tersi söylenirse, bu kez günümüz insanı için, demokrasi, barış, insan hakları gibi, modelleri önceden belirgin kimi uğraş alanlarında en küçük bir uçurum atlama riski bile kalmadığı tezi benimsenmiş olacak. Ancak, günümüzün koşullarında, böylesine dingin bir kanalı seçenlerden yeni bir toplumun öncüllerinin çıkması çok güçtür.

İki uç da doğru değilse, bir başka yolu denemek gerekiyor.

III. Tarih ve İnsan

Üçüncü yolu ararken, bir parantez gerekli oluyor. Öncelikle açıklığa kavuşturulması gereken nokta şu: Tarihin, bireylerin aktif rol alıp katkıda bulunmalarını anlamlı kılacak bir nesnelliği, az çok belirgin bir doğrultusu var mıdır?

Marksistlerle, Marksist olmayıp genel hatlarıyla “ilerici” bir konumda yer alanlar arasındaki en önemli farkın, bu sorunun yanıtında yattığını sanıyorum. Birey ile tarih arasındaki ilişkinin kuruluş biçimini belirleyen, bu soruya verilen yanıttır. Sınıf bilinci mi, tarih bilinci mi? İkisini karşı karşıya koymak, kuşkusuz anlamsız olacaktır. Ancak, şunu da vurgulamak gerekiyor: Tek başına ve dar anlamda sınıf bilinci, doğrudan doğruya tarih bilincine götürmüyor. Tarih bilinci, kendi başına sınıf bilincinden çıkmıyor. Sınıf bilinci, tarih bilincinin gerçekleşmesinin aracı olarak işlev görüyor. Başka türlü söylenecek olursa, sınıf bilinci, genel anlamda tarih bilincinin, işçi sınıfının malı haline gelmiş özel bir biçimdir. “Suya atılan bir taş, hem yüzeyi, hem de derinliği dalgalandırır.” Doğrudur. Bunun gibi, tarih bilinci, sınıf bilinci olarak kitlelere ulaştığında hem yatay olarak (toplumun farklı kesimleri ve en başta işçi sınıfının kitlesi) hem de derinliğine (işçi sınıfının öncüleri) bir dalgalanma yaratıyor. Tarih bilincine sahip ilk öncülerin misyonu, hem yüzeyi hem de derinliği dalgalandırmak üzere, suya atılan bir taşın işlevine sahiptir.

Tarih bilincinin temeli, toplumların gelişiminin bir nesnelliği olduğunun, tarihin bu nesnellik doğrultusunda belli bir “mantık” sergilediğinin, gelecekteki gelişimin de ancak aynı doğrultuda gerçekleşebileceğinin ortaya konmasıdır.

Ancak, hemen söylemek gerekiyor, bu kadarıyla alındığında, tarihe yaklaşım bilimsel de olabilir, idealist de. İdealist

öz de taşısa, tarihe, geçmişi, bugünü ve geleceği kapsayan bütüncü bir mantıkla yaklaşılması düşünce tarihinin en önemli adımlarından biri olmuştur. Hegel'in önemi de buradan kaynaklanır.

Marx'ın katkısı ise, bütünselci ama idealist tarih anlayışlarını bu kabuklarından sıyırmasıdır. Ancak, Marksist olmayan bilim adamlarını zaman zaman şaşırtan bir noktaya burada değinmek gerekiyor: Marx, önsel olarak sınıf mücadelesinin bilimsel temellerini keşfedip, tarih teorisine buradan hareketle ulaşmış değildir. Tersine, Marx'ın yola çıktığı, belirli idealist tortular da taşıyan, önsel bir tarih modelidir. Bu tarih modelinin işlenmesi ve geliştirilmesi ile idealist tortular atılmış, model sınıfsallık temeline oturtulmuştur. Marx'ı sınıf mücadeleleri gerçeğine götüren, belli bir tarihsel dinamizm modelidir.

Pek çok bilim adamı, Marx'ın önsel çıkışının “idealist” bir tarih anlayışı olmasını, sisteminin zaafları arasında saymaktadır ki, bunu anlamak oldukça güç. Bu, bir bütün olarak Marksist çözümleme sürecinin özünü anlamamak demek oluyor. Şu da bir gerçek değil mi: Marx, kapitalist düzenin temelini oluşturan artı değer sömürüsü olgusunu bilimsel temellerine oturtmadan, bir düzen olarak kapitalizmin çöküşünü görmüştür. *Manifesto*, kapitalist toplumun “hücre”ne dek ulaşmış bir nesnel çözümlemenin değil, belli bir tarih anlayışının ürünü olarak kaleme alınmıştır. Bu eksiklik, kendi başına, onun bilimsel olmadığını göstermiyor kuşkusuz. Marx'ın katkısı, tarihselliği bilimsellikle buluşturup gelişkin bir tarih bilinci için gerekli çerçeveyi çizmesidir.

Tarihin nesnelliği, bu nesnellik içinde de onun bir “he-defi”, doğrultusu olduğunu görmek... Marksist bağlanmanın çıkış yeri burasıdır. İnsanları demokrasi ya da yurtseverlik-

ten Marksizme ulaştıran nokta da buradadır. Çünkü ancak bu noktada Marksizm bir kalkınma reçetesi, bir sosyal adalet aracı, vb. olmaktan öteye, araçlarla amaçları kaynaştıran bir bütünlüğe ulaşmaktadır.

Bu noktaya ulaşmak, bireysel dinamikler esas alındığında, hiç de kolay değildir. İlgi ve sempati politik bağlanma noktasına ulaşınca dek, acımasız bir seleksiyon süreci giriyor sahneye. Neden?

Görebildiğim kadarıyla neden, ikili bir yapı taşıyor. Birincisi: Tarihin mantığını kavrar gibi olanın, bireysel gelişim eksiklikleri ya da güçsüzlükleri. Hele hele yaşanan somut düş kırıklıkları aşılamıyorsa, gelişim düzeyi buna elvermiyorsa, seleksiyon süreci ellerini ovuşturarak bekleyecektir böylelerini. Yeterince gelişkin olmayan bu birey, tarihin mantığına olan inancını gene de tümüyle yitirmeksizin bir köşeye çekilip bekler. Uçuruma yanaşmaya hiç cesaret edemez. Sonra, bekleyiş süreci uzadıkça, tarih bilincinin son kalıntıları da yitip gider. Bu, doğrudan doğruya, bir dönemin sosyalistlerinin demokratlaştığı süreçtir. İkincisi: Yaşam, gelişkinlikleri tek yanlı olan bireyler de çıkarıyor ortaya. Tek yanlı gelişkinlik, tarih bilincinin gerektirdiği özverileri yeterince besleyemiyor, politik bağlanmanın zorunlu kıldığı dengeler sağlamıyor; bunlar bireye birer yük ya da “ödün” gibi geliyor. Bu tek yanlı gelişkinlik, insanların bambaşka uçurumlardan atlamalarına yol açabiliyor en çok. Seleksiyon süreci, iki yönlü olarak böyle işliyor.

Birey olarak gelişmenin önemli ölçütlerinden biri, özel bir tarihselliğin ve mekânın ötesine taşırılabilmesidir. Düğün bir kara yolunda, büyük bir hızla yol alan bir sürücü için, hız hep yüksek ve alınan mesafe hep büyüktür. Çıkış noktası, çok ama çok gerilerde kalmıştır. Ancak aynı sürücünün, ken-

disini bir de “yukarıdan” görebilmesi gerekir. Örneğin, belli bir yükseklikten bakıldığında, hız ve alınan mesafe, “bütün”e oranla daha gerçekçi ölçüde görülebilecektir. Tarih bilinci ve sağlıklı bir bağlanma için zorunludur böyle bir bakış.

Zamanı soyutlayabilmek, zamana soyut olarak bakabilmek, bireysel bağlanmanın can alıcı noktasıdır. Zamanı dar çerçevede düşünebilenler için, umut giderek azalacaktır. Sonuç olarak söylenebilir: 1917, onlar için iyiden iyiye uzaklarda kalmıştır. Zaten akıp giden zaman neleri “çok gerilerde” bırakmamıştır ki... Soğuk Savaş, Kore, Vietnam, 1968’lerin o başkaldırı günleri, nihayet 1970’lerde Avrupa’yı saran yükseliş... Hepsi geçip gitmiştir onlar için; en çoğu şu ünlü nostaljik tat için geri çağırılır, o kadar.

Oysa tümü, insanlık tarihinin bir kesiti olarak “geçmiş”ten çok “dün”dür. Eğer ideolojik-politik uzantıları açısından bakılırsa, bunların tümü bugün de yaşanmaktadır. Gerçekte, çok gerilerde kalan, yaşananlar değil, onu yaşayanlardır.

Tarih bilinci ile bireysel gelişkinlik, tek başlarına gidebilecekleri yolun daha çoğunu, birlikte ve birbirlerine katkıda bulunarak alabiliyorlar. Bu birliktelik, doğrudan doğruya “güzel insan”ın tanımını oluyor.

“Güzel insan” bireysel gelişkinliği ile tarih bilincini, mücadele içinde kaynaştırabilen insandır.

IV. Bizim İnsanımız

Buradan Türkiye’ye yeniden dönmek istiyorum. Türkiye’de 12 Eylül’ün en karanlık günlerinde, siyasal etkinliklerin askıya alındığı ortamda bir tartışma furyası aldı yürüdü. Türkiye solu büyük bir keşifmiş gibi “birey olmadan kavgaya atılan” insanları eleştirip rahatlamaya çalışırken,

“güzel insan” ve kuşaklara ilişkin tezler aynı sürecin tuzunu biberini oluştuyordu.

“Güzel insan mücadeleci insandır,” tanımıyla başlanabilir. Bana, doğru ama eksik geliyor. Güzel olmak için mücadele etmenin zorunlu olduğuna inanıyorum. Ama mücadeleciliği güzelliğin yeterli koşulu saymak mümkün olmuyor. Türkiye’de pek çok ölçüt açısından mücadeleci sayılabilecek, ama pek de güzel sayılmayacak çok insan var. Geçmişe dönülüp Şefik Hüsnü’ye bakılabilir. Mücadeleci olduğu tartışılmaz. Ama nedense hep yalnız kalıyor. Çevresinde, sürekli tepki ve antipati yaratıyor. Mücadeleci Hüsnü’yü, güzel bulmak çok güç oluyor. Benzeri, sanıyorum Hikmet Kıvılcımlı için de söylenebilir. Türkiye’de solun en mücadeleci insanları, mücadele çizgilerini besleyecek yeterli katılım bulamadıkları için ve o oranda kendi kendilerine karşı mücadele eden insanlara dönüşüyorlar. Solun dışında, bir Ecevit olayını tanımlayabilecek öğelerin, geçmişte ve bugün solun pek çok önderi için kullanılabileceğini sanıyorum. Ancak, bir ekleme ile birlikte: Şefik Hüsnü’nün ve Kıvılcımlı’nın durumlarını ve açmazlarını anlamak, ikisini de saygın yerlerine oturtmak mümkün. İkisi ve geçmişteki benzerleri, çorak bir toprakta işneyle kuyu kazmaya çalıştılar. Böyle bir geleneğin bugün ve gelecek için de model alınması, en çok “hastalık” çağrışimleri yaptırabiliyor. Türkiye’de sosyalist hareketin bugün ulaştığı deneyim ve birikimde hâlâ eski modellere ve tiplerine öykünmek, mücadelecilikten gelen güzelliklerin de erozyona uğramasına neden oluyor.

Türkiye’de insanın serüvenini belli bir kuşakla başlatmak ve sürdürmek istiyorum.

Global olarak bakıldığında Türkiye sosyalist hareketinin bugününde, büyük bir ağırlıkla, üç kuşağın damgası vardır:

30'lular, 40'lular ve 50'liler. 12 Eylül karanlıklarında yapılan kimi tartışmalarda 30'lulara "romanesk kuşak" adını verenler oldu. 47'liler, biliniyor, Türkiye'nin 1975-80 yılları arasında yaşadığı fırtına ise, kitle olarak, 1950 yıllarında doğanların damgasını taşıdı.

Perde, Yalçın Küçük'ün 12 Eylül'den hemen bir yıl sonra Türkiye sosyalist hareketinin tahlisiye sandalları işlevini gören edebiyat dergilerinin birinde, *Yazko*'da yayımlanan yazısıyla açıldı. Küçük'ün yazdıklarıyla Türkiye'de "teorik yaşayan", Camus'nun *Yabancı* romanını baş ucundan eksik etmeyen, 37'li bir "romanesk" kuşak vardı. Gene Küçüğe göre bu kuşak Türkiye'nin geleceğinde önemli söz sahibi olacaktı. Küçük'ün kuşak çözümlemelerinde hareket noktasını Aysel Özakın'ın *Genç Kız ve Ölüm* romanındaki kahramanlardan, "romanesk" kuşak üyesi Cemil oluşturunuyordu...

Bu romanesk kuşak, Camus'nun *Yabancı*'sını baş ucundan eksik etmiyor. Çok açık yazmak zorundayım: Özel olarak Özakın'ın ve kahramanı Cemil'in, genel olarak da 37'li kuşağın aydınlarının kendi dönemlerinde *Yabancı*'yı, basit bir özenticiliğin ötesinde anlayabildiklerini hiç sanmıyorum. 37'li kuşağın sol aydınları toplum bilimi ve ekonomide Baran, Sweezy, Bettelheim, Dobb, Jalee, Lacoste vb. olmuş, bunları yazmıştır. 37'li kuşağın sol aydınları politikada CHP'ci, *cuntacı*, 27 Mayısçı, 22 Şubatçı, 21 Mayısçı olmuşlardır. Bunların hepsini saygıyla karşılamak gerekir. Dönemlerinde, olabileceklerinin en ilerisini olmuşlardır. Ancak, toplum biliminde ve günlük yaşamda bu denli *politik* olabilen insanların boş vakitlerinde ya da evlilik ilişkilerinde nasıl Meursault ya da Samsa olabildiklerini bir türlü anlayamıyorum. Söz gelimi CHP'nin o döneminde kurmayları ya da çeşitli cunta liderleri ile saatlerce somut politika yapabilen insanla-

rın yorgun argın eve dönünce Kafka'ya, ya da Camus'ya sarılmaları, ikiyüzlülük değilse bile, özenticilik oluyor. Anlaşılan, boş yere eşlerine çekirmişler.

Daha açık da yazabilirim. Özakin'ın romanında, Cemil ile Nuray ilk kez “çıkarlarken” utanıyorlar. Utangaçlıklarını bastırmak için Camus'nun *Yabancı*'sından söz ediyorlar ve birbirlerine “işte biz de böyle yabancıyız” diyorlar.⁵ İnanılmaz gibi görünüyor, ama inanmak gerek olmuştur. Böylece, yaşasaydı Camus'yu da hayrete düşürecek biçimde, *Yabancı*, iki insanı birbirine bağlayan bir utangaçlık bastırma aracı oluyor. Anlaşılan Türk insanının sıcaklığı, Camus'yu ve “yabancıasını” bile eritecek bir dereceye ulaşabiliyor.

Tümünü şunun için yazıyorum: 1961-71 dönemi, el yordamıyla, inanılmaz acemilik ve toyluklarla bir şeylerin arandığı bir dönemdir. Politika-bağlanma, varoluşçuluk-küskünlük, hepsi bir arada. 37'liler ve 47'liler, bu acemilik dönemini bir arada ve aynı toyluk içinde yaşadılar.

Örnekleri sürdürüyorum: “Yani bu işin benim dışımda görülür gibi bir hali vardı. Her şey, ben karıştırılmaksızın olup bitiyordu. Kaderim, bana fikir sorulmaksızın tayin olunmaktaydı.”⁶ Bu sözler, bireyin “trajik” konumunu ya da yazgısını en didaktik biçimde ifade ediyor ve *Yabancı*'da yer alıyor. Sonra, bu yazgı Türkiye'ye de ithal ediliyor. Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ında gümrüksüz olarak şöyle yansıtılıyor: “Yoksa her şey, ben olmadığım zaman benim olamadığım yerlerde mi oluyordu?”⁷ Ancak, hakkını vermek gerekiyor, Atılgan, romanında belirli bir dinamik de yakalıyor. Meursault ithalinden hemen sonra, şu aykırı görüş de var:

5 Aysel Özakin, *Genç Kız ve Ölüm*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 100.

6 Albert Camus, *Yabancı*, Çev.: S. Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969, s. 120.

7 Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, 2. Baskı, s. 12.

“Ayak bastığımız her yer dünyanın merkezi oluyor. Her şey bizim çevremizde dönüyor.”⁸ Bu ikisinden hangisi aydın?

Öyle sanıyorum ki, ikisi birlikte ve aynı anda. Aydınımsı insan, aynı anda hem her şeyin kendi dışında olduğunu düşünüp hem de ayak bastığı yeri dünyanın merkezi sayan insancıktır. Buradan, aydınımsı olmanın karşıtından hareketle “güzel insanın” ilk duraktaki soyut tanımına ulaşılabilir: Güzel insan, mücadeleliliğini, ayak bastığı özel yeri fetişleştirmeden, var olan merkezlerin her birinde aynı anda sürdürebilen insandır. Güzel insan, özel bir konuma sahip olsa bile, mücadelenin kıvılcımlarını, buradan, yaşamın tüm alanlarına ve bölmelerine sıçratabilen insandır.

İnsan, bu kadarını nasıl başarabilir? Nasıl bu kadar “güzel” olabilir?

Yanıtı, Gelenek Kitap dizisinde kullanılan bir benzetme ile vermek istiyorum: Tarih bilincine sahip, bilinçli öge, bir tür artı değer üreticisidir. “Güzel insan”, mücadele sürecinde, kendisini ayakta ve diri tutmaya yetenden daha çoğunu üretip bununla başkalarını da ayakta ve diri tutan insandır.

Ancak, artı değer üretimi, mutlaka belirli bir kolektiviteyi öngerektiriyor. Kolektivite, hem artı değer üretme konumundaki bireylerin vazgeçilmez malzemesi, hem de ortaya çıkacak değeri çeşitli alanlara yayıp realize etmenin örgütsel biçimidir. Kolektivite ve örgütlülük, içinde yer alan herkesi artı değer üreticisi konumuna getiren, sonra da bu değerleri realize eden tek araçtır. Kolektivite ve örgüt olmaksızın yapılan üretim, en çok, feodal üretime benzer. Belli bir artı *ürün* yaratabilen şeyh, kendisini ve kendisine biat eden tarikatını bir süre geçindirebilir.

Son otuz yılın kuşakları ile sürdürüyorum.

8 Atılğan, a.g.e., s. 18.

Türkiye’de 1961-71 dönemi, kimi açılardan inanılmaz bir eşitlik içinde yaşandı. En gençler olarak 1947’liler, sonra “romanesk” olduğu ileri sürülen 37’liler ve nihayet bir geleneği taşımaları gereken eski tüfekler... Hepsi, bu on yılın dinamiğini, hep birlikte ve yeniden öğrenerek yaşadılar. Birbirlerinden değil, kendi yaşadıklarından öğrendiler. 1961-71 dönemi Türkiye’de, öğretmensiz bir öğrenim dönemi oldu.

Aynı şeyi bir ölçüde 12 Mart’tan 12 Eylül’e uzanan dönem için de söylemek mümkün. Türkiye solundaki çeşitli yapıların yönetim kademelerinde yer alan “deneyimli” kuşaklardan bağımsız olarak, 12 Mart’tan 12 Eylül’e uzanan dönem, bir bütün olarak bakıldığında, bu dönemin en genç kuşağı damgasını vurdu. Bu dönemde, daha “deneyimli” 37’liler ve 47’liler, kendi siyasal yönlendirme ve perspektiflerinin çok ötesinde, 50’li yıllarda doğanların yarattığı süreçlerin ve bu süreçlere özgü sorunların gölgesinde kaldılar. Ortaya, siyasal yapılanmaların tümünü aşan, tümünü yönetimdeki kuşaklarla esir alan bir gerçeklik çıktı. Aşılamadı.

Önümüzde uzanan sürecinse önemli farklılıklar taşıyacağına inanıyorum. 12 Mart dönemi üç yıl sürdü ve geriye kimsenin beklemediği ölçüde genç ve diri bir sol potansiyel bıraktı. Bu sol potansiyel, geleneksel solda TİP ve TSİP’in beklemedikleri ölçüde devrimci demokrasiye, hep “yanlışlığının ortaya çıktığı” varsayılan bir çizgiye kanalize oldu. 1975-80 dönemi, büyük ölçüde bu kuşağın etkinlikleriyle damgalandı. 12 Eylül ise 12 Mart’tan çok daha kapsamlı boyutlar kazanarak gene çok daha uzun bir süreyi kapsadı. 12 Eylül’ün, geriye, 12 Mart sonrasındakine benzer nicelik ve dirilikte, tüm Türkiye’ye yayılan yepyeni bir kuşak bıraktığını söylemek mümkün görünmüyor.

Bu, solun şanssızlığı değil de, şanslı olabilir. 12 Eylül çıkışında, Türkiye solu, daha hazırlıklarını yapamadan gürül

gürül akan bir ırmağa atlama durumunda değildir. Bugün 37’lilerden 57’lilere dek “eski”lerin, dörtnala koşan 67’lilere yetişmesi gibi bir sorun yoktur. 12 Eylül çıkışında, geriye büyük bir nicelik kalmamıştır. En yeniler sürükleyici olanaklara sahip değildir.

Böylece Türkiye solunun üç kuşağının, takkesini önüne koyup, örgütlenmenin ve ideolojik derinleşmesinin, kısacası bir olgunluk döneminin tüm sorunlarını ele alma ortamı vardır. Sorun, bu olanağı değerlendirebilmekte düğümleniyor. Kuşkusuz bir tartışmanın ötesinde, örgütsel yönleri ve girişimleriyle.

Söyleyebileceklerimin sonuna geliyorum. Türkiye’de son otuz yılın üç kuşağı, tek tek değil, bir arada, çalışmanın önceki bölümlerinde profilini vermeye çalıştığım Marksist teorik politik birikime belli bir olgunlukla yaklaşabilecek düzeye nesnel olarak ulaşmıştır. 12 Eylül döneminin getirdiği “birey” ve “sivil toplum” tartışmaları olgunlaşma dönemi öncesinin son zorunlu tartışmaları olarak değerlendirilmelidir. Ortada, 1961-71 döneminin ham strateji tartışmalarından yakın geçmişin birey odaklı saptırma girişimlerine dek zengin deneyler yaşamış, küçümsenmeyecek bir insan birikimi vardır. Bu birikimin Marksist teoriye canlı ve yaratıcı biçimde yaklaşması, ama daha da önemlisi kendi gelişkinliği ile teorik birikimi yeni bir *örgütsel* potada birleştirmesi mümkündür.

Bu olanağın kullanılabilmesi, Türkiye solunun ayakları üzerinde kendi başına durabildiği koşulların, kısacası gerçek bir olgunluk döneminin tescili anlamına gelecektir.

Dizin

- Alman İdeolojisi* 40, 76, 77, 119,
148, 149
Althusser, Louis 24, 30, 37-39, 47,
48, 76, 77, 80-82, 138
Antel, Sadrettin Celal 158
Atatürk, Mustafa Kemal 152, 159,
161, 164
Atılgan, Yusuf 13, 200, 201
Aybar, M. Ali 72, 86, 97
Aylak Adam 200
- Bachelard, Gaston 38
Balzac, Honoré de 13, 84, 183, 184,
186, 192
Bebel, August 102
Beethoven, Ludwig van 31, 187
Belli, Mihri 33, 65, 80, 98, 109, 112,
115, 129, 172, 201
Bernstein, Eduard 51
Bettelheim, Bruno 199
1917 (Sovyet) Devrimi 87, 105, 107,
150, 162, 163, 166
1844 Elyazmaları 36, 37
I. Dünya Savaşı/Birinci Büyük Savaş
127, 171
Blanqui, August 51
Bloch, J. 79
Bolşevikler/Bolşevizm 66, 87, 92,
114, 115, 122, 139, 161, 163,
164
Bonaparte, Napoleon 162
Bonaparte, Louis 95, 118, 119, 149
Bonapartizm 45, 116, 117-120, 153,
168, 169
Bayar, Celal 171
- Camus, Albert 199, 200
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 199
Colletti, Lucio 122, 123, 124
Cornforth, Maurice 102
Çehov, Anton 189
Çernişevski, Nikolay 188
- Debray, Régis 62
Demokrat Parti 33
Deutscher, Isaac 129
Dickens, Charles 186
Dimitrov, Georgi 110, 112
Dobb, Maurice 199
Dostoyevski, Fyodor 190, 191, 192,
193
Dumont, Paul 154, 158, 159
- Ecevit, Bülent 198
Ekim Devrimi 62, 139 (ayrıca bkz.
1917 Devrimi)
Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı
45, 54, 71
Engels, Friedrich 28, 31, 36, 41, 55,
56, 59, 66, 68, 71, 73, 75, 77,
79, 83-86, 88-92, 96, 101-
103, 105, 120, 148, 149, 173

- Feuerbach, Ludwig 40, 41, 42, 43
 Fichte, J. G. 32, 35
 Flaubert, Gustave 183, 185, 186
 Fransız İhtilali 30, 183
Fransâda İç Savaş 68, 70, 92, 95
Fransâda Sınıf Mücadeleleri 67, 86, 94, 96
 Frunze, Mihail 160
Genç Kız ve Ölüm 199, 200
 Goethe, J. W. 31
 Gogol, Nikolay 189
 Goldmann, Lucien 125, 128, 151
 Gonçarov, İvan 189
 Gorbacov, Mihail 127, 136, 142, 143, 144
 Gorki, Maksim 190, 191
Goriot Baba 184
 Gramsci, Antonio 52, 94, 132, 138, 139, 141, 166, 169
 Halaskar Zabitan 157
 Haupt, George 154, 158, 159
 Hegel, G. W. F. 30, 31, 32, 34, 35, 36, 41, 42, 43, 49, 50, 183, 187, 195
 Hitler, Adolf 111
 Hruşçov, Nikita 138, 139
 Huysmans, Joris-Karl 162
 Hüseyin Hilmi 158
 II. Dünya Savaşı 135, 136
 II. Enternasyonal 127, 158, 162
 İtalyan Komünist Partisi 122
 İttihat ve Terakki 152, 155
 Jakobenizm 29, 87, 90, 120, 155, 168, 169
 Jaurès, Jean 162
 Kafka, Franz 13, 200
Kapital 37, 38, 45, 47, 48, 52, 53, 67, 69, 70, 71, 73, 77, 78, 151
Kapital'i Okumak 38, 47
 Karay, Refik Halid 164
 Kemalist/Kemalizm 34, 152, 158, 159, 163, 167-169, 171, 174-176
 Kerenski, Aleksandr 120
 Kıvılcımlı, Hikmet 198
 Komünist Enternasyonal (Komin-tern) 93, 110, 111, 129, 134, 167
Komünist Manifesto 67, 86, 88, 89, 90, 195
 Kosova Savaşı 28
Köylüler 184
 Kurtuluş Savaşı 159, 160, 163, 176
 Küçük, Yalçın 43, 44, 66, 168, 199
 Lenin, V. İ. 39, 48, 49, 60, 65, 66, 75, 76, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 101, 110, 122-127, 132, 140, 163, 164
Sol Komünizm 126, 127, 163
 Lukács, Georg 24, 94, 125, 126, 128, 132, 139, 151, 166, 183, 188
 Luxemburg, Rosa 93, 94, 138, 139, 162
 Mao Zedong 110
 Mandel, Ernest 100, 101
 Marcuse, Herbert 62, 110

Marx, Karl 18, 28, 30-32, 34-38, 40-48, 50-52, 54-61, 64, 66-78, 83-98, 101, 103, 105, 118, 120, 122, 138, 148, 149-151, 195

Mussolini, Benito 111

Mustafa Suphi 158, 159

Ne Yapmalı? 39, 40, 97

Nisan Tezleri 39, 96, 97

Oblomov 189

12 Eylül 54, 180, 181, 192, 197, 199, 202, 203

12 Mart 170, 176, 202

18 Brumaire 67, 89, 95, 120, 149

Özakın, Aysel 13, 199, 200

Pamuk, Orhan 147

Paris Komünü 68, 92, 93, 95, 96, 102

Parvus Efendi 170

Pinochet, Augusto 107

Plehanov, Georgi 34

Poulantzas, Nicos 68, 69, 70, 174

Prens Sabahattin 157

Rabelais, François 186

Raddatz, Fritz 132

Rolland, Romain 29, 162

Roy, M. Nath 126, 163

Sadak, Necmettin 155

Sait Halim Paşa 157

SBKP 20. Kongresi 135

Schmidt, Conrad 79

Sessiz Ev 147

Soğuk Savaş 134, 136, 197

Sombart, Werner 162

Sovyetler 121, 122, 124, 128, 133, 135-138, 143, 144, 160, 165

Stalin, Jozef 55, 75, 112, 114, 121-127, 129, 130, 133, 136, 138-140

Stendhal 186

Sweezy, Paul 46, 49, 199

Şefik Hüsnü 162, 165, 166, 198

TİP 202

Tolstoy, Lev 189

Tör, Vedat Nedim 162

Troçki, Lev 24, 25, 74, 75, 120, 132, 133, 164, 170

Troçkizm 25, 112, 114, 124

TSİP 202

Turgenyev, İvan 189, 190

III. Enternasyonal 116, 117, 129
(ayrıca bkz. Komünist Enternasyonal)

Vadideki Zambak 184

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 172

Woddis, Jack 109, 110

Yabancı 199, 200

Yalçın, Hüseyin Cahit 171

Yazko 199, 200

Zileli, Gün (Mehmet Gündüz) 17, 18

Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu, temelde üç ayağa oturan bir çalışma. Birinci ayağı, genel olarak Marksizmin kendisi oluşturuyor. Bu ayakta, Marksizmin oluşumu, gelişmesi ve post-Marksist eğilimlerin Marksizme yönelttiği eleştiriler ele alınıyor. İkinci ayakta ise, Türkiye sol hareketinin kendi özgül gelişim süreci içinde ön plana çıkan sorunlara d *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, temelde üç ayağa oturan bir çalışma. Birinci ayağı, genel olarak Marksizmin kendisi oluşturuyor. Bu ayakta, Marksizmin oluşumu, gelişmesi ve post-Marksist eğilimlerin Marksizme yönelttiği eleştiriler ele alınıyor. İkinci ayakta ise, Türkiye sol hareketinin kendi özgül gelişim

süreci içinde ön plana çıkan sorunlara değiniliyor. Nihayet, üçüncü ayağı da, Türkiye solu ile Marksizmin özel ilişkilene biçimi oluşturuyor.

Çalışma, Türkiye’de sol-sosyalist hareketin bugünkü ideolojik belirlenimlerini ve yönelimlerini de irdeleyerek, aydınların konumu, “Marksizmin bunalımı”, Marksist yöntem, Marksist bütünlük anlayışı, kimlik sorunu, ideoloji, siyaset ve devlet kuramı gibi konulara bu üç ayaklı kurgu çerçevesinde eğiliyor.

20. yüzyılın tartışma yaratan Marksizm yorumları, bu arada Lukács, Gramsci ve Althusser değerlendirmelerinin yanı sıra, yaşadığımız döneme ilişkin tanıların genel olarak insan, özel olarak da sol hareket üzerindeki etkileri çalışmada ele alınan diğer başlıklar arasında. eğiniliyor. Nihayet, üçüncü ayağı da, Türkiye solu ile Marksizmin özel ilişkilene biçimi oluşturuyor.

Çalışma, Türkiye’de sol-sosyalist hareketin bugünkü ideolojik belirlenimlerini ve yönelimlerini de irdeleyerek, aydınların konumu, “Marksizmin bunalımı”, Marksist yöntem, Marksist bütünlük anlayışı, kimlik sorunu, ideoloji, siyaset ve devlet kuramı gibi konulara bu üç ayaklı kurgu çerçevesinde eğiliyor.

20. yüzyılın tartışma yaratan Marksizm yorumları, bu arada Lukács, Gramsci ve Althusser değerlendirmelerinin yanı sıra, yaşadığımız döneme ilişkin tanıların genel olarak insan, özel olarak da sol hareket üzerindeki etkileri çalışmada ele alınan diğer başlıklar arasında.

